

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 40ος ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 248 * ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017 * ΤΑΜΟΥΣ 5777 - ΚΙΣΛΕΒ 5778

**40 ΧΡΟΝΙΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ
(1977-2017)**

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות
ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 40ος * ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 248 * ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017 * ΤΑΜΟΥΣ 5777 - ΚΙΣΛΕΒ 5778

Η συμβολή
των Εβραίων
στον Πόλεμο
του 1940

WALDENKIND
HANA RIGBI

Τζιχαντισμός και Νεοναζισμός

Του ΒΙΚΤΩΡΑ ΙΣΑΑΚ ΕΛΙΕΖΕΡ

ΟΙ ΒΙΑΙΕΣ ΚΑΙ ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΙΣ στο Charlottesville των Ηνωμένων Πολιτειών πριν από λίγους μήνες, η άνοδος που σημείωσαν τα ακροδεξιά κόμματα AfD και FPÖ στις πρόσφατες εκλογές στη Γερμανία και Αυστρία αντίστοιχα, και οι πρόσφατες τρομοκρατικές ενέργειες στο Λονδίνο, στο Μάντσεστερ και στη Βαρκελώνη, αναδεικνύουν την πολυδιάστατη φύση της έξαρσης της τρομοκρατικής απειλής σε διεθνές επίπεδο.

ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΑΥΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ αναδεικνύουν επίσης την ταυτόχρονη εξάπλωση του τζιχαντισμού και του νεοναζισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Οφείλουμε λοιπόν να κατανοήσουμε την αλληλεπίδραση και τη σύνδεση της «νέας νεοναζιστικής ακροδεξιάς» με τους Ισλαμιστές εξτρεμιστές, με αλληλοτροφοδοτούμενα ωφέλη και αμοιβαία δυναμική εξέλιξη, παρά την φαινομενική ιδεολογική απόσταση.

ΟΙ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΤΕΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΕΠΙΔΙΩΚΟΥΝ να επιφέρουν επίπονα πλήγματα στις σύγχρονες Δημοκρατίες και προφασίζόμενοι την «απάνθρωπη συμπεριφορά» Χριστιανών και Εβραίων εναντίον των Μουσουλμανικών πληθυσμών, επιχειρούν να επιβάλλουν τον νόμο του Αλάχ. Αφού σχεδόν εξαφάνισαν τους Χριστιανούς στο Ιράκ και στη Συρία, σκορπούν τον θάνατο οπουδήποτε, αδιαφορώντας για το μέγεθος της αιματοχυσίας. Κάθε κτύπημα αυξάνει τον φόβο των πολιτών, αναβαθμίζει το επίπεδο συναγερμού και

εντείνει τα μέτρα ασφαλείας των Αρχών. Κάθε κτύπημα συνοδεύεται από ιαχές πανηγυρισμών των οπαδών του Ισλαμικού κράτους, αλλά και άλλων συγγενών τρομοκρατικών οργανώσεων, και ο ενθουσιασμός τους διαχέεται μέσω των κοινωνικών μέσων δικτύωσης για να εμψυχώσουν και άλλους Ισλαμιστές να γίνουν και εκείνοι «Μάρτυρες του Αλάχ». **Οι δήθεν καταπιεσμένοι δεν «επαναστατούν» για να αποκτήσουν την ελευθερία τους, δολοφονούν για να πλήξουν την ελευθερία των άλλων, των «διαφορετικών», να πλήξουν το δικαίωμα στη ζωή.**

Ο ΤΡΟΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΦΟΒΟΣ ΤΡΟΦΟΔΟΤΟΥΝ τα ζωώδη ένστικτα των νεοναζιστών οι οποίοι στρέφουν το μίσος τους εναντίον των Μουσουλμάνων και των «ξένων» γενικά, όπως αυτοί τους ορίζουν. Κατ' αυτούς όλοι οι Μουσουλμάνοι φέρουν συλλογική ευθύνη για τα εγκλήματα των Ισλαμιστών. Αρνούνται το διαχωρισμό ανάμεσα στον Μουσουλμάνο πιστό και στον Ισλαμιστή εξτρεμιστή. Επιχειρούν να τους ταυτίσουν και απευθυνόμενοι στο θυμικό των πολιτών να δημιουργήσουν ένα κλίμα Ισλαμοφοβίας και ξενοφοβίας. Τελικός στόχος η εξόντωσή τους ή στην καλύτερη περίπτωση η εκδίωξή τους. Η Κου Κλουξ Κλαν επανέρχεται φορώντας τον ίδιο απεχθή μανδύα. Το μίσος και η βία των Νεοναζί κατά των Μουσουλμάνων και των «ξένων» τροφοδοτεί την βία και την τρομοκρατία των Τζιχαντιστών.

Συνέχεια στη σελ. 46

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: ΧΡΟΝΙΚΑ - 40 χρόνια κυκλοφορίας (1977-2017)

Nolandsland

Η χώρα της μη χώρας ή Όχι μόνον Ανατολή ούτε μονάχα Δύση

Του ΣΑΒΒΑ ΜΙΧΑΗΛ

Στην απέραντη ονειρική μυθιστορία *Finnegans Wake*, ο James Joyce σκιαγράφησε τις φιγούρες Τεσσάρων Σοφών. Σε ένα πρώτο σχεδιασμα του θρυλικού αυτού work in progress, ανάμεσα στις άλλες μεταμορφώσεις τους, οι Τέσσερις γίνονται *the four modes of history, past, present, absent and future*¹- οι τέσσερις τρόποι ύπαρξης της Ιστορίας, παρελθόν, παρόν, απόν και μέλλον.

Η Ιστορία των Εβραίων συνήθως γράφεται σε χρόνο απόντα.

Σε χρόνο απόντα εκτοπίστηκαν από την ίδια την ζωή μέσα στην Ιστορία τα εκατομμύρια που αφανίστηκαν στα στρατόπεδα εξόντωσης.

Σε χρόνο απόντα χάθηκαν όχι μόνον από την Ιστορία αλλά κι από την αφήγηση της Ιστορίας. Εκτοπίστηκαν επί δεκαετίες στην ατέλειωτη, εκκωφαντική σιωπή για την Σοά, πριν αρχίσει η διαχείριση της μνήμης της Σοά, συχνά για αλλότριους σκοπούς. Πρόσφατα, εκτοπίστηκε ακόμα και η λέξη “Εβραίοι” από το διάγγελμα του Αμερικανού Προέδρου την “Ημέρα του Ολοκαυτώματος” στις 27 Ιανουαρίου 2017.

Σε χρόνο απόντα, στην σιωπή -ή, όπως λένε σήμερα, στην αρεστή “μετα-αλήθεια”- εκτοπίστηκε και η αλήθεια για το τί ακριβώς συνέβη στους Εβραίους της Ελλάδας στην Κατοχή, στην Αντίσταση ή και μεταπολεμικά, στους λίγους επιζώντες.

Το ερώτημα μπαίνει επιτακτικά: *Τί απαγορεύει και απωθεί την αλήθεια;* Γιατί να χρειαστεί να περάσει μισός αιώνας πριν αρχίσει να γίνεται λόγος για το μη λεγόμενο (το non dit της ψυχανάλυσης); Τί απωθεί κι επιτρέπει να επιστρέψει το απωθημένο μόνο σαν κλινικό σύμπτωμα μιας κοινωνίας κι όχι μόνο μιας κοι-

νότητας; Γιατί επί δεκαετίες δεν τέθηκε καν το ερώτημα πώς συμβαίνει να είναι τόσο υψηλό, συγκριτικά με όλη την Ευρώπη, το τρομερό ποσοστό (90% περίπου) των Εβραίων της Ελλάδας που εξόντωσαν οι φασίστες κι οι συνεργάτες τους; Τα ερωτήματα είναι αμείλικτα και δεν αφορούν μόνον τους Εβραίους.

Οι απαντήσεις θα αρχίσουν να έρχονται διστακτικά και αργά. Η σιωπή έχει σπάσει, από την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα. Συνέδρια γίναν και σημαντικές εργασίες δημοσιεύτηκαν, όπως της Ρένας Μόλχο, της Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, της Ρίκας Μπενβενίστε. Η συζήτηση άνοιξε, έστω δύσκολα, κυρίως στον ακαδημαϊκό χώρο.

Πρόσφατα, μια νέα συμβολή à la recherche du Temps Perdu, ήταν το Συνέδριο *Εβραϊκές Κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ος αιώνας-Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*, που οργανώθηκε στα Γιάννινα από την εκεί ιστορική Ισραηλιτική Κοινότητα και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Στα χέρια μας πια υπάρχουν τα Πρακτικά του.²

Η έκδοση αυτή είναι σημαντική, προπαντός στη σημερινή κρίσιμη συγκυρία. Βλέπει το φως στον παρόντα χρόνο, καθώς, μέσα στην παγκόσμια κρίση, αναζωπυρώνεται ο αντισημιτισμός σ’ Ευρώπη κι Αμερική κι εβραϊκά νεκροταφεία βεβηλώνονται από τα Γιάννινα και το μνήμα του Ραμπί Νάχμαν στην Ουκρανία ως την Philadelphia και το Saint Louis της Αμερικής. Είναι όσο ποτέ επίκαιρο, την στιγμή που σηκώνει ξανά κεφάλι ο φασισμός, μαζί κι ο ιστορικός αναθεωρητισμός, ακόμα κι η απολογητική του δωσιλογισμού.

Θα άξιζε να διαβάσουμε κριτικά και να συνομιλή-

σουμε με όλα τα κείμενα. Συμφωνώντας ή διαφωνώντας, κανένα δεν είναι αδιάφορο ή ασήμαντο. Ίσως σε άλλη ευκαιρία. Εδώ θέλουμε μονάχα, μέσα από ενδεικτικούς τόπους και κειμενικές αναφορές, να επιστήσουμε την προσοχή σε ορισμένους άξονες μιας γενικότερης προβληματικής που αναδεικνύει η μελέτη των κειμένων: πάνω στην Εξορία και την Ιστορία, την Διασπορά των διαφορετικών κοινοτήτων, τον αντισημιτισμό και τους Μοντέρνους Καιρούς, την ίδια την Σοά ως κρίση του ανθρώπινου πολιτισμού, την Αντίσταση στο ριζικό Κακό μέσα στην Ιστορία, την Μνήμη και την προοπτική της χειραφέτησης.

Ιστορία και Εξορία

Εν αρχή ήν η Εξορία. Κι η Ιστορία ήταν μέσα στην Εξορία κι Εξορία είναι η Ιστορία. *Γκαλούτ*, στα εβραϊκά.

Είναι σημαδιακό ότι το πρώτο δοκίμιο, με το οποίο αρχίζει ο τόμος, είναι το εξαιρετικό κείμενο της Ρίκας Μπενβενίστε που ασχολείται ακριβώς με την *Ιδέα της Εξορίας*, επιστρέφοντας ξανά στις εβραϊκές καταγραφές της μετά την Εκδίωξη από την Ιβηρική το 1492 και την ιστοριογραφία της σεφαραδίτικης Θεσσαλονίκης.³

Γίνεται φανερό, όπως γράφει η συγγραφέας, ότι οι *“εβραϊκές και χριστιανικές αντιλήψεις περί εξορίας διαμορφώθηκαν στην πορεία ενός λόγου με χαρακτηριστικά διαλόγου και πολεμικής μεταξύ ανταγωνιστικών θρησκειών και ταυτοτήτων που καθορίζονταν η μία ενάντια στην άλλη σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης”*.⁴

Στη χριστιανική αντίληψη η εξορία των Εβραίων, μετά την καταστροφή του Δεύτερου Ναού το 70 μ.Χ., ήταν θρησκευτική -νομική ποινή θεϊκής προέλευσης: τα τέκνα του Ισραήλ τιμωρούνταν για την Σταύρωση στον Γολγοθά κι εγκαταλείπονταν από τον Θεό στον δικό τους αιώνιο Γολγοθά. *“Οι Εβραίοι”*, αντίθετα, όπως επισημαίνει η Μπενβενίστε, *“απέρριπταν την άποψη των Χριστιανών και δώσανε το δικό τους νόημα στην εξορία. “Γκαλούτ”(εξορία) ήταν για τους Εβραίους η ίδια η συνθήκη της Ιστορίας...”*.

Η επισήμανση πρέπει να προσεχτεί στο βάθος της. Φωτίζει και τις εβραϊκές προσεγγίσεις στην Εκδίωξη από την Ιβηρική που έγιναν τον 16ο αιώνα και παρουσιάζονται πιο κάτω, ιδιαίτερα εκείνη του Δον Γιτσχάκ Αμπραβανέλ. Θα προσθέταμε και του γιου του, του

Γιουντά Αμπραβανέλ, του περίφημου Leone Ebreo, του οποίου οι *Dialoghi d'Amore* θ' ανοίξουν νέους δρόμους στον Μπαρούχ Σπινόζα και την επανάσταση που έφερε ο Σεφαραδίτης Εβραίος του Άμστερνταμ στην νεωτερική φιλοσοφική σκέψη.

Ο Γιτσχάκ Αμπραβανέλ, παρόλη την τραγωδία της Εκδίωξης, για την οποία πλήρωσε ο ίδιος βαρύ προσωπικό τίμημα, δεν είδε στην Γκαλούτ μια τιμωρία από τον Θεό αλλά, αντίθετα, μια νέα οικουμενική, πανανθρώπινη αποστολή που ανέθετε ο Αδωνάι στους Εβραίους στους Νέους Καιρούς που χάραζαν. Αυτήν την *μιτσβά*-εντολή ανέλαβε κι ο Leone Ebreo κι ο κυνηγημένος από τους πάντες, Εβραίους και Χριστιανούς, ο ευλογημένος, όπως λέει και το εβραϊκό του όνομα Μπαρούχ, Σπινόζα.

Η ουσιώδης διάκριση που κάνει η Ρίκα Μπενβενίστε ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις όχι μόνο για την Εξορία αλλά για την ίδια την Ιστορία έχει τις προεκτάσεις της, πέρα από τη μεσαιωνική σκέψη και τον 16ο αιώνα, σε όλη την νεωτερικότητα. Η ίδια η Μπενβενίστε αναφέρει έναν πρωτοπόρο της νεωτερικότητας, εκπρόσωπο της ανερχόμενης αστικής τάξης κι όχι της παρωχημένης φεουδαρχίας. τον οξυδερκέστατο Nicolo Machiavelli που θεωρούσε αξιόπαινο γεγονός την Εκδίωξη των Εβραίων από την Ισπανία. Η ιουδαϊοφοβική αντίληψη της Εξορίας σαν Τιμωρίας, της *Ιστορίας σαν Θεοδικείας* θα αναπτυχθεί και θα κορυφωθεί στον Hegel και στην τρομερή ρήση του *Weltgeschichte ist Weltgericht- Η Παγκόσμια Ιστορία είναι το Δικαστήριο του Κόσμου...* Καθόλου τυχαία, το όριο αυτής της φιλοσοφίας της Ιστορίας θα το υπερβεί ο ανατροπέας του Χέγκελ, ο Γερμανοεβραίος Καρλ Μαρξ. Ο τελευταίος, μεταξύ άλλων, είπε ότι οι Εβραίοι επιζήσανε *όχι παρά* τις δοκιμασίες μέσα στην Ιστορία αλλά *“χάρη στην Ιστορία και διαμέσου της Ιστορίας”*.⁵

Η Γκαλούτ είναι η συνθήκη μιας Ιστορίας που είναι ακόμα Προϊστορία.

Είναι ευτύχημα που η Ρίκα Μπενβενίστε μάς υπενθυμίζει ότι υπάρχει και μια άλλη αντίληψη της Ιστορίας, μη γραμμική, που έχει εκφραστεί με πολλούς διαφορετικούς ή και αντίθετους τρόπους και που θα διακινδυνεύαμε να την ονομάσουμε, παραφράζοντας έναν όρο του Georges Didi- Huberman,⁶ σαν *“εβραϊκή ματιά της Ιστορίας”*.

Δεν πρόκειται για κάποια εθνοτική-ταυτοτική, αυτοκαθοριστική ιδιαιτερότητα. Τα γκέτο δεν τα φτιάξα-

νε Εβραίοι. *Ιδιαιτερότητα της εβραϊκότητας ήταν και είναι η πανανθρώπινη οικουμενικότητα, χωρίς την οποία χάνει την μοναδικότητα του εαυτού της.* Η ίδια η λέξη Γκαλούτ εμπεριέχει, στην εβραϊκή ρίζα της, το Άνοιχτό, το άνοιγμα, εκεί που δεν υπάρχει στέγη. Εκεί που δεν έχεις σκέπη άλλη από την *κιπά* στο κεφάλι σου, το σημαδι ότι μόνη σκέπη σου είναι η *Σεχινά*, η θειική Παρουσία/Απουσία που σε ακολουθεί κι αυτή εξόριστη, η *Σεχινά μπεΓκαλούτ*.

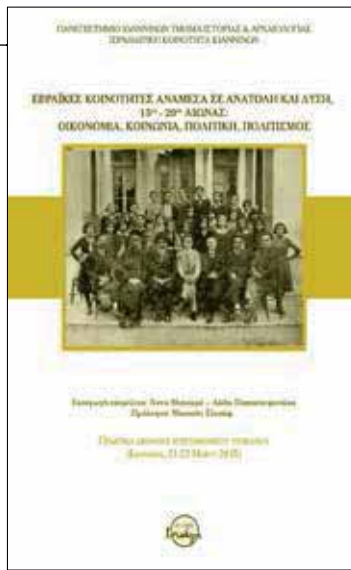
Το άνοιγμα της Γκαλούτ είναι το άνοιγμα στον Άλλο, προπαντός στον πάσχοντα και κατατρεγμένο Άλλο, τον Ξένο, τον *Γκερ* ως τον Πλησίον σου, *ρααχά*: “*ως ο αυτόχθων εν υμίν έσται ο προσήλυτος, ο προπορευόμενος προς υμάς και αγαπήσεις αυτόν ως σεαυτόν, ότι προσήλυτοι εγεννήθητε εν γη Αιγύπτω, εγώ ειμί Κύριος ο Θεός υμών- ανί Αντονάι Ελοεχέμ*”.⁷

Η “εβραϊκή ματιά” στην Ιστορία, δεν είναι ομφαλοσκοπία. Είναι ματιά στην Οικουμένη από διαφορετικές κορυφές μιας οροσειράς που αρχίζει με το *Μπερεσίτ*, την πρώτη λέξη και το πρώτο βιβλίο της Τορά, κι απλώνεται έως το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, τις *Θέσεις για την Έννοια της Ιστορίας* του Walter Benjamin και την *Αρχή της Ελπίδας* του Ernst Bloch.

Ανάμεσα στα όρη της οροσειράς βρίσκονται διασκορπισμένες οι πολυποίκιλες κοινότητες της εβραϊκής *Διασποράς*.

Διασπορά: οι μικρές Ιερουσαλήμ

Ο τόμος παρουσιάζει ένα πολύ ενδιαφέρον πανόραμα των εβραϊκών κοινοτήτων των Νέων Καιρών, από τον 15ο στον 20ό αιώνα, κι από την Δυτική Ευρώπη ως την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ανατολική Μεσόγειο. Μια εικόνα των πολιτισμικών γνωρισμάτων τους, της κοινωνικής δομής και λειτουργίας τους, των οικονομικών δικτύων και των ανταγωνισμών στο τοπικό και διεθνές περιβάλλον (Δάφνη Λάππα, Ανδρέας Μπουρούτης, Ιωάννα Σαπφώ Πεπελάση, Δημήτρης Βαρβαρίτης, Άννα Μανδηλαρά): από τις εβραϊκές κοινότητες της Γαλλίας (Άννα Μαχαιρά), στην Βενετία (Δάφνη Λάππα), την Κέρκυρα (Σάκης Γκέκας), την Καβάλα (Eyal Ginio), την Αθήνα

(Φίλιππος Κάραμποτ), ως τα θρυλικά κέντρα των Σεφαραδιτών και των Ρωμανιωτών, την “*Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων*” Θεσσαλονίκη (Ρίκα Μπενβενίστε, Ευάγγελος Χεκίμογλου) αλλά και τα Γιάννινα, την “*Ιερουσαλήμ επί της Παμβώτιδος*” (Annette B. Fromm, Λήδα Παπαστεφανάκη, Ελένη Κουρμαντζή, Δημήτρης Καργιώτης, Μωσής Ελισάφ).

Η ποικιλομορφία ανατρέπει οποιαδήποτε απόπειρα τυποποίησης. Ήδη από την Εισαγωγή τους,

η Άννα Μαχαιρά κι η Λήδα Παπαστεφανάκη σωστά βάζουν εισαγωγικά στις λέξεις “Ανατολή” και “Δύση”. Μια εβραϊκή κοινότητα στην Ανατολική Μεσόγειο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακόμα και οι Μιζραχίμ (Ανατολίτες Εβραίοι) δεν είναι μόνον “Ανατολή”, όπως κι οι Εβραίοι της Δυτικής Ευρώπης δεν ανήκουν μονάχα στην “Δύση”. Όπως τονίζει ο Samir Dayal, μιλώντας για την “*Διασπορά και την Διπλή Συνείδηση*”, “*δεν είναι ακριβώς ούτε μόνον αυτό ούτε μονάχα το άλλο*”. Ο Εβραίος της Διασποράς έχει “*την επιθυμία να ανήκει ιδεατά σε δύο (και μάλιστα σε πολλούς) τόπους και κουλτούρες*”.⁸ Καθόλου τυχαία, ο Leopold Bloom, ο σύγχρονος Ulysses / Οδυσσέας του James Joyce, που τόσο καίρια μας τον θυμίζει η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου στην κατάληξη του δικού της διεισδυτικού δοκιμίου,⁹ ήταν Εβραίος της Ιρλανδίας με καταγωγή από την Ουγγαρία κι ανατολίτικες αναφορές. Είχε το πρόνομο, για να θυμηθούμε το αυτοσαρκαστικό σχόλιο της επίσης Εβραίας Γερτρούδης Stein, να μπορεί “*να μεταφέρει τις ρίζες όπου κι αν πήγαινε*”.

Η υβριδική, ρευστή, μεταβατική, πολλαπλή ταυτότητα θέτει ξανά σε διερώτηση την ίδια την εβραϊκή Διασπορά. Ο Αμερικανοεβραίος λόγιος Daniel Boyarin, στο πρόσφατο βιβλίο του *A travelling Homeland-The Babylonian Talmud as Diaspora (Μια Πατρίδα που ταξιδεύει-Το Βαβυλωνιακό Ταλμούδ ως Διασπορά)*,¹⁰ επανεξετάζει το ζήτημα με τρόπο ριζοσπαστικό και καινοτόμο.

Δεν υπάρχει κάποιος “ιδεότυπος” της Διασποράς. Η κοινότητα δεν είναι εγκυστωμένη σαν ξένο σώμα στην κοινωνία των Γκοϊμ (Εθνικών) ούτε, φυσικά, είναι “παράσιτο”, όπως λένε οι Ναζί. Αλλά κι η αφομοίωση είναι προβληματική ή και αδύνατη. Ούτε πάλι η

εβραϊκή κοινότητα της Διασποράς δέχεται παθητικά τις επιρροές του περιβάλλοντος. Αλληλεπιδρά ενεργητικά μαζί του και πολλές φορές το διαμορφώνει. Για παράδειγμα, η Σεφαραδίτικη κουλτούρα δεν δέχτηκε “απλώς” αραβικές, αραβοελληνικές ή ισπανικές επιρροές. Ο Σολομών ιμπν Γκαμπιρόλ, ο Σαμουέλ Α-Ναγκίντ, ο Γιεουντά Α-Λεβί ή ο Μαϊμονίδης σφραγίσανε με τον ρόλο τους τον αραβοεβραϊκό “Χρυσό Αιώνα” της αλ Ανταλούς και τις ελληνο-αραβο-εβραϊκές πολιτισμικές ορίζουσες της νεωτερικότητας. Κι αργότερα, ήταν ο γιος ενός Μαρράνο, ο Θερβάντες, που έγραψε το εμβληματικό πρώτο μυθιστόρημα των Νέων Καιρών, τον *Δον Κιχώτη*.

Υπάρχει κάποια ενοποιούσα αρχή σ’ αυτό το διάσπαρτο Αρχιπέλαγος των διαφορετικών εβραϊκών κοινοτήτων; Δεν είναι άλλη, κατά τον Ντανιέλ Μπογιάριν, από την προφορική Τορά, ιδιαίτερα το βαβυλωνιακό Ταλμούδ, μια μετακινούμενη από χώρα σε χώρα γενέθλια Γη, κάτι σαν την *Nolandsland* στον *Finnegans Wake* του Τζόυς, την Χώρα -της- μη χώρας.

Η ερμηνευτική πρόταση του Μπογιάριν διαρθρώνεται πάνω σε μια περίφημη αφήγηση από το μεσαιωνικό χρονικό *Σέφερ Α-Καμπαλά* του Αμπραάμ ιμπν Νταούντ (circa 1110-1180). Τέσσερις ραββίνοι, ο Ραμπί Μωσσή, ο Ραμπί Χουσιέλ, ο Ραμπί Σσεμαριά κι “ένας ακόμα με άγνωστο όνομα” φύγανε με καράβι από τη βυζαντινή Νότια Ιταλία για το πνευματικό κέντρο του Εβραϊσμού, τις ταλμουδικές Ακαδημίες της Βαβυλώνας. Στο Ιόνιο Πέλαγος, όμως, και στα ανοιχτά της Ηπείρου, Άραβες πειρατές τους πιάσανε αιχμαλώτους και τους πούλησαν σκλάβους. Ο Ραμπί Σσεμαριά πουλήθηκε στην Αλεξάνδρεια αλλά θα γίνει ο επικεφαλής της ταλμουδικής ακαδημίας στο Κάιρο, στο μετέπειτα πνευματικό σπίτι του Μαϊμονίδη. Ο Ραμπί Χουσιέλ πουλήθηκε στην Τυνησία όπου ο γιος του, ο Ραμπένου Χανανέλ, θα γράψει το πρώτο εκτενές σχολιασμό του Ταλμούδ. Ο Ραμπί Μωσσή θα καταλήξει στην Κόρδοβα της Ισπανίας που θα την καταστήσει κέντρο ταλμουδικής σπουδής ανώτερο κι ανεξάρτητο από εκείνα της Βαβυλώνας. Όσο δε για τον ανώνυμο τέταρτο ραββίνο, ο Μπογιάριν υποθέτει βέβαια ότι κατέληξε στην Ρηνανία, όπου θα διδάξει το βαβυλωνιακό Ταλμούδ στους Ασkenaζίμ. Κάπως έτσι η αφήγηση λέει ιδρύθηκαν από τέσσερις αιχμάλωτους ραββίνους τα τέσσερα ταλμουδικά κέντρα στις τέσσερις άκρες του κόσμου κάνοντας το Ταλμούδ κέντρο της ζωής -και

στρατηγική επιβίωσης- του διάσπαρτου και ποικιλόμορφου εβραϊσμού.

Όπως είπε, πριν 150 χρόνια, ο Ρέμπε Μεναχέμ Μέντελ, τρίτος ραββίνος του Λουμπάβιτς, όταν τηρείς μια μιτσβά (εντολή) φέρνεις την Ιερουσαλήμ στον τόπο που μένεις. Γι’ αυτό υπάρχουν πολλές μικρές Ιερουσαλήμ της Διασποράς: η Ιερουσαλήμ του Βορρά, η Βίλνα της Λιθουανίας, η Ιερουσαλήμ του Νότου ή των Βαλκανίων, η Θεσσαλονίκη, η Ιερουσαλήμ επί της Παμβώτιδος, τα Γιάννινα.

Η ηπειρώτικη Ιερουσαλήμ συνδέεται με παράδοξο τρόπο (ή τόπο) με τον θρύλο των τεσσάρων ραββίνων. Στο ίδιο τόπο που πιάστηκαν αιχμάλωτοι οι Ρωμαϊώτες ραββίνοι για να καταλήξουν τελικά να φέρουν το Ταλμούδ στις τέσσερις γωνίες του κόσμου της Διασποράς, σε Δύση κι Ανατολή, σε Βορρά και Νότο, τοποθετούν κι οι Ρωμαϊώτες Εβραίοι των Ιωαννίνων, στον δικό τους ιδρυτικό μύθο, τις απαρχές της κοινότητάς τους: στον θαλάσσιο χώρο ανάμεσα στα Ιόνια νησιά και τις ακτές της Ηπείρου. Εκεί, σύμφωνα με το γιαννιώτικο εβραϊκό θρύλο, ο στόλος του Τίτου επιστρέφοντας στην Ρώμη για τον θρίαμβο, μετά την καταστροφή του Δεύτερου Ναού, φορτωμένος λάφυρα από τον Ναό κι Εβραίους αιχμαλώτους, συνάντησε- όχι πειρατές!- αλλά μια φοβερή τρικυμία. Για να γλυτώσει και να συνεχίσει το ταξίδι, εγκατέλειψε στα παράλια της Ηπείρου Εβραίους αιχμαλώτους, οι οποίοι, υποτίθεται, θα ιδρυσουν στην συνέχεια, την Ρωμαϊώτικη κοινότητα στην Παμβώτιδα Λίμνη, διασώζοντας πιστά τις αρχαιότερες θρησκευτικές-πολιτιστικές πρακτικές του Ιουδαϊσμού.

Όπως στην φανταστική αφήγηση των τεσσάρων ραββίνων, υπάρχει κάτι παραπάνω, ένα πλεόνασμα και στον γιαννιώτικο θρύλο που ξεπερνάει τα όρια του φανταστικού. Το υπόλειμμα του ελληνίζοντος Εβραϊσμού της όψιμης Αρχαιότητας επιζητεί θέτοντας κέντρο της ζωής του την διαρκή μελέτη και πιστή τήρηση των εντολών της προφορικής και γραπτής Τορά. Το κάνει σε ένα συνεχή διάλογο γεμάτο εντάσεις, σε έναν ιστορικό μεταβολισμό, με το μεταβαλλόμενο μη εβραϊκό περιβάλλον και κυρίως με το ελληνικό στοιχείο. Το ίδιο το γλωσσικό ιδίωμα των ιουδαίο-ελληνικών ή και τα γιαννιώτικα εβραϊκά δημοτικά τραγούδια εκφράζουν μιαν εντελώς ιδιότυπη κουλτούρα που συνδυάζει δύο διαφορετικές αντιλήψεις της οικουμενικότητας: την βιβλική εβραϊκή και την ελληνική σε όλες τις μεταμορφώσεις της μέσα στην Ιστορία.

Jewgreek is Greekjew. Το εβραιοελληνικό είναι ελληνοεβραϊκό. Η καίρια τούτη φράση του Τζόυς στον *Οδυσσέα* αποχτά σάρκα και οστά στην Ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα. Σίγουρα, απ' αυτήν την σκοπιά, η Γιαννιώτικη εβραϊκή κοινότητα χρειάζεται επανεξέταση και εμπάθυση, πέρα από τους κοινοτοπίες που βλέπουν σ' αυτήν μόνον μια περιφερειακή ομάδα Εβραίων "στις ορεινές παρυφές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης" (Mark Mazower) ή ένα περίεργο στοιχείο του βαλκανικού φολκλόρ. Από μια άποψη, μέσα σ' όλη την ιδιαιτερότητά της ήταν η μικρογραφία όλης της Διασποράς και η συνόψιση της Ιστορίας της.

Σαν μια ιδιαίτερη κοινότητα, συνδεδεμένη με κοινές ιστορικές εμπειρίες και κοινωνικές πρακτικές, όπου διαρκώς αλληλεπιδρούσαν το εβραϊκό και το ελληνικό, συγκροτεί μια "κοινότητα ιστορικού πεπρωμένου" (Schicksalsgemeinschaft) για να την ονομάσουμε με τον όρο του Otto Bauer. Κοινότητα που αναπτύσσεται -και σχεδόν αφανίζεται- όχι εκτός αλλά εντός Ιστορίας.

Μαζί με τις πολιτιστικές της ιδιοτυπίες πρέπει να διερευνηθεί παραπέρα το υλικό-κοινωνικό της υπόβαθρο. Ενδιαφέροντα στοιχεία προσκομίζει η εργασία της Λήδας Παπαστεφανάκη "Προς μια κοινωνική ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας των Ιωαννίνων στον 20ό αιώνα". Είναι εμφανής η κοινωνική-ταξική διαφοροποίηση με σαφώς πλειοψηφικό το προλεταριακό και μισοπρολεταριακό στοιχείο. Η γένεση αυτής της διαφοροποίησης πιθανόν να συνδέεται με την ανάδειξη των Ιωαννίνων σε εστία συσσώρευσης του κεφαλαίου ήδη επί Αλή Πασά. Όπως δείχνει η Annette B. Fromm, ο Τελεπενλής επιδίωξε να στηρίξει την οίωνεί βοναпартистική τοπική του εξουσία με μια οικονομική πολιτική που έδωχε τους πλούσιους Εβραίους και προσέλκυε τα φτωχά εβραϊκά λαϊκά στρώματα από τις γύρω περιοχές.¹²

Ο συνδυασμός όλων αυτών των κοινωνικό-ιστορικών και πολιτιστικών όρων βρήκε την υψηλότερη έκφρασή του στην χαρισματική προσωπικότητα του **Γιωσήφ Ελιγιά**, ποιητή, επαναστάτη κομμουνιστή και σοφού μελετητή όλης της εβραϊκής παράδοσης, βιβλικής και μεταβιβλικής. Δύο δοκίμια για τον Ελιγιά κοσμούν τον τόμο: το ένα αφορά το συνολικό έργο του ως ποιητή και διανοούμενου από την Ελένη Κουρμαντζή¹³ που αφιέρωσε 15 χρόνια πανεπιστημιακής διδασκαλίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων πάνω στον Ρωμα-

νώτη ποιητή· το άλλο είναι του Δημήτρη Καργιώτη¹⁴ για την "υπόγεια παρέμβαση στον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα" που πετυχαίνει ο Γιωσήφ Ελιγιά μεταφράζοντας το *Άσμα Ασμάτων* για πρώτη φορά από το εβραϊκό πρωτότυπο στα νέα ελληνικά.

Παρά τη νεαρότατη ηλικία του ο Ελιγιά ήταν ο μεγαλύτερος Εβραιολόγος που γνώρισε ο τόπος στον αιώνα που πέρασε. Όταν μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα στη Δύση αναρωτιόνταν ακόμα εάν ο μεγάλος φιλόσοφος και ποιητής του Μεσαίωνα ιμπν Γκαμπιρόλ ήταν μουσουλμάνος ή χριστιανός, κι όταν στον αγγλοσαξωνικό κόσμο πρωτομεταφράζονταν το 1923, ο 22χρονος τότε Γιωσήφ Ελιγιά μετάφραζε ποιήματα του ποιητή της Ιβηρικής από τα εβραϊκά και τα δημοσίευσε σε μια ταπεινή εφημερίδα του Μεσολογγίου...

Ήταν κι αυτός, όπως σε έναν στίχο του έλεγε για τον εαυτό του ο Σολομών ιμπν Γκαμπιρόλ, *ένας γύπας πιασμένος στην παγίδα*.¹⁵ Μόνο που στην παγίδα αυτή δεν ήταν πιασμένος μόνον ο νεαρός Ρωμανιώτης σοφός και ποιητής αλλά κι όλη η Γιαννιώτικη εβραϊκή κοινότητα, όπως κι όλοι οι Εβραίοι της Ευρώπης που κατέρρευε μέσα στην παγκόσμια κρίση και την προέλαση του φασισμού.

Η Καταστροφή

Η Διασπορά είναι Nolandsländ, η Χώρα της μη χώρας, μια ζώσα αντίφαση. Ο Τζόυς φτιάχνοντας τη σύνθετη λέξη έδινε τη δυνατότητα και μιας άλλης ανάγνωσης: *Nolans Land*, η Χώρα του ανθρώπου από την Nola, του Giordano Bruno. Ο αναγεννησιακός μεγαλοφυής στοχαστής των αντιφάσεων, ως γνωστόν, κήκε στην πυρά. Κι οι Εβραίοι της Διασποράς κήκαν στις αντιφάσεις των Μοντέρνων Καιρών.

Σωστά επισημαίνονται σε πολλά κείμενα του παρόντος τόμου (βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, Δάφνη Λάππα, Eyal Ginio) οι δραματικές συνέπειες που έχει για τις εβραϊκές κοινότητες η *μετάβαση στη νεωτερικότητα και στο μοντέρνο Κράτος-Έθνος*. Αρχίζουν από την ίδια την εκδίωξη από την Αγγλία, τη Γαλλία και προπαντός την Ισπανία, στην αυγή των Νέων Καιρών. Όταν θα έχει προχωρήσει η όψιμη νεωτερικότητα, στη δύση της "Δύσης", η εκδίωξη θα γίνει γενικευμένη εξολόθρευση, η ολοσχερής καταστροφή που θα πάρει μετά το Άουσβιτς, το *αναντικατάστατο* εβραϊκό όνομα, **Σοά**.

Είναι προπαντός σε στιγμές και εποχές μετάβασης που διακυβεύεται η ύπαρξη των Εβραίων. Η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου θα μας χαρίσει μια λεπτή ανάλυση των μεταβάσεων, μέσα από το πρίσμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ακριβώς “στο γύρισμα του 20ού αιώνα”,¹⁶ στην καμπή, στο σημείο της μετάβασης. Στα συμπεράσματά της, παίρνοντας τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα λογοτεχνών, τονίζει εύστοχα τρεις μεταβάσεις στην πορεία της νεώτερης Ελλάδας (και όχι μόνον). Για τον Πολυλά ο εκσυγχρονισμός του εθνικού αστικού κράτους ταυτιζόταν με τον άκρατο εθνικισμό, τον λαϊκισμό κι έτσι με τον αντισιμιτισμό. Για τον Γρηγόριο Ξενόπουλο συνδέονταν με μια φιλελεύθερη αντίθεση στη θρησκευτική μισαλλοδοξία, ένα φιλελευθερισμό που δεν θα τον εμποδίσει, όμως, στην δεκαετία του 1930 να ολισθήσει στον φυλετικό βιολογισμό. Μόνον ο Παπαδιαμάντης το 1910, στον *Αντίκτυπο του νου*, όπως τονίζει σωστά η Αμπατζοπούλου, διασθάνθηκε το “*φαιό σημείο [...] που μερικές δεκαετίες αργότερα θα μετατρεπόταν σε εφιάλη της ιστορίας*”.¹⁷

Ο αντισιμιτισμός θα “είναι η διεθνής γλώσσα του φασισμού”, όπως γράφει στην προμετωπίδα του το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, η εβραϊκή αριστερή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης (και παραθέτει η Ελένη Μπεζέ).¹⁸ Για τον Χίτλερ και τον Ναζισμό, όπως γράφει η Μαρία Καβάλα “ο ιδεότυπος του “μπολσεβίκου Εβραίου” είναι αυτός που ενσάρκωνε τον τύπο του απόλυτου κακού”.¹⁹ Αν, όμως, “η διεθνής γλώσσα του φασισμού” είναι μοντέρνα στην βαρβαρότητά της, οι ρίζες της προχωρούν βαθιά στην Ιστορία και την κοινωνία.

Ο Γιώργος Μαργαρίτης διερευνώντας τις “τεχνικές παραμέτρους του αντισιμιτισμού”, όπως τις ονομάζει, παραθέτει τον Bernard Pierron, ο οποίος επισημαίνει τις αντιδράσεις που προκαλεί, μέσω των εμπόρων και γυρολόγων, ο εκχρηματισμός των παραδοσιακών κοινωνιών στην οθωμανική επικράτεια. Ο ίδιος ο Μαργαρίτης, πάντως, αμφισβητεί τη βαρύτητα αυτής της παραμέτρου, η οποία “δεν είναι γενική ούτε έχει καθολική αξία”.²⁰ Θεωρεί τη συζήτηση ανοιχτή, προπαντός για την εποχή που επικρατεί πλήρως ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Η “εργαλειοποίηση” του αντισιμιτισμού, αρχίζοντας από τα χαλκευμένα *Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*, “έδωσε στον καιρό πολέμου και κρίσης επιχειρήματα, μεταφυσικά μεν στην εκφορά τους, εξαιρετικά “τεχνικά”, όμως, στην πολιτική, κοινωνική και πρακτική εφαρμογή τους.”²¹

Οι διωγμοί των Εβραίων δεν ξεκίνησαν για πρώτη, βεβαίως, φορά με τον εκχρηματισμό των προνεωτερικών κοινωνιών και την αστικοποίησή τους, αν θυμηθούμε κι όσα αποτυπώνονται στην Βίβλο για τους Φαράω και τους Ναβουχοδοноσόρες και την *μετοικεσία Βαβυλώνος* ή τον κάθε βυσσοδομούντα Αμάν που δεν έπαψε να επανεμφανίζεται κάτω από τα πιο διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα και στα πιο διαφορετικά κοινωνικά συστήματα.

Αλλού²² έχουμε υποστηρίξει πως ο αποκλεισμός κι ο διωγμός των Εβραίων είναι αλληλένδετοι με την ίδια την *ταξική διαίρεση* της κοινωνίας, ήδη από τις απαρχές της, με τις πρώτες μορφές αντίστασης στην καταπίεση και την *αβοντά ζαρά*, με ό,τι εγγράφεται στο συλλογικό φαντασιακό των Εβραίων και την Βίβλο σαν *Έξοδος από τον οίκο δουλείας*, το *μπετ αβαντίμ*. Γι’ αυτό και τα κατά καιρούς συμβόλαια συνύπαρξης ανάμεσα στην εξουσία των μη εβραϊκών αρχουσών τάξεων και των εβραϊκών ελίτ που επιχειρεί να επικυρώσει η αρχή ντινά ντε μαλχουτά ντινά -ο νόμος του βασιλείου είναι νόμος- καταρρέει πάντα σε καιρούς κρίσης.

Ο Σταύρος Ζουμπουλάκης σε ένα θαρραλέο, έστο κι αν διαφωνεί κανείς, κείμενο που φανερώνει μια οξύτατη ηθική συνείδηση και ηθική κρίση, αναγνωρίζει ότι ο “*αντι-ιουδαϊσμός αποτελεί θεμελιώδες, κεντρικό, γνώρισμα του δυτικού πολιτισμού*”²³ με τον χριστιανικό αντι-ιουδαϊσμό να έλκει την καταγωγή του από το ίδιο το ιδρυτικό κείμενο του Χριστιανισμού, την Καινή Διαθήκη. Θα επαναλάβουμε, όμως, ότι οι διωγμοί των Εβραίων κι ο αντι-ιουδαϊσμός εμφανίστηκαν ήδη πριν τον Χριστιανισμό και πριν οι Χριστιανοί Ευρωπαίοι αποικιοκράτες ονομάσουν τον πολιτισμό τους “Δυτικό”.

Σίγουρα από την μετατροπή του χριστιανισμού σε κρατική θρησκεία του imperium και την επικράτησή του διεθνώς, η ιουδαιοφοβία έγινε απαραίτητος ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους. Με την ανάδυση του καπιταλισμού, η προνεωτερική ιουδαιοφοβία μεταλλάσσεται σε μοντέρνο ρατσιστικό αντισιμιτισμό. Στην εποχή της ιμπεριαλιστικής παρακμής θα γίνει ο κεντρικός άξονας της ναζιστικής εκστρατείας. Όπως γράφει ο Τρότσκι, “ο καπιταλιστικός πολιτισμός ξερνά μια βαρβαρότητα που δεν χωνεύτηκε, αυτή είναι η φυσιολογία του εθνικοσοσιαλισμού”.²⁴ Ο Ναζισμός που αναμηρυκάει κάθε αχώνευτη βαρβαρότητα στη μακρά πορεία της ανθρωπότητας, είναι ταυτόχρονα

ένα εντελώς μοντέρνο “χημικά καθαρό απόσταγμα της κουλτούρας του ιμπεριαλισμού”.²⁵

Γι’ αυτό κι οι νικημένοι εγκληματίες βρήκαν κάλυψη από τους νικητές. Δεν είναι τυχαίο ότι και μετά την στρατιωτική ήττα του ναζιστικού Άξονα, όχι μόνον μείνανε αδικαίωτα τα θύματά του κι οι επιζώντες Εβραίοι, όχι μόνον μείναν ατιμώρητοι αναρίθμητοι εγκληματίες Ναζί αλλά αναρριχήθηκαν ακόμα και σε ύπατα αξιώματα. Κραυγαλέα περίπτωση, ανάμεσα στις τόσες άλλες, είναι αυτή του Kurt Waldheim, μετέπειτα Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ την δεκαετία 1972-1981 και Καγκελάρου της Αυστρίας το 1986. Προπολεμικά μέλος των ναζιστικών ταγμάτων εφόδου, το 1944 ως *Oberleutnant* της Wehrmacht επέβλεψε τον εκτοπισμό των Εβραίων των Ιωαννίνων στο Άουσβιτς, ενώ η ενεργός εμπλοκή του το 1942-45 και σε άλλα εγκλήματα στην Γιουγκοσλαβία και τα Βαλκάνια δεν είναι απλώς “πιθανή”²⁶ αλλά απόλυτα τεκμηριωμένη, χάρη στον ηρωισμό και στην ακλόνητη επιμονή του Elan Steinberg. Ο φάκελος Βαλντχάιμ έκλεισε βιαστικά από τους συνενόχους του, καιρός να ανοίξει ξανά!

Η Αντίσταση σε χρόνο απόντα και παρόντα

“...το παρελθόν καλείται” να νομιμοποιήσει ή να υπονομεύσει το παρόν”,²⁷ γράφει εύστοχα στο κείμενό της για τον μύθο του “καλού Ιταλού” η Μαρία Φράγκου.

Η μεταπολεμική συγκάλυψη των ενόχων και συνενόχων, η συστηματική αποσιώπηση ή στρέβλωση της αλήθειας για τον φασισμό, την αντιφασιστική Αντίσταση, τους Εβραίους, μαζί και η υποβάθμιση ή και αγνόηση της πρωτοπόρας εβραϊκής συμμετοχής στην Αντίσταση στην κατεχόμενη Ευρώπη και στις γραμμές του Κόκκινου Στρατού και των παρτιζάνων, είχε να κάνει με την μεταπολεμική τάξη πραγμάτων που θέλαν να εγκαθιδρύσουν οι νικητές του πολέμου-και στην Ελλάδα οι νικητές του εμφυλίου πολέμου.

Γι’ αυτό, κατά τη γνώμη μας, έμειναν για δεκαετίες στη σιωπή, όπως γράφει η Οντέτ Βαρών- Βασάρ, “η Ιστορία της εβραϊκής γενοκτονίας και η Ιστορία της Αντίστασης” και “το σημείο που οι δύο συναντιώνται”.²⁸ Η ίδια ιστορικός παραθέτει τον αριθμό που δίνει ο Steven Bowman των 1.000 περίπου νεαρών Εβραίων ανδρών και γυναικών που πολέμησαν στις γραμμές του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ και της ΕΠΟΝ -ενώ μόνον τέσσε-

ρις (4) εντάχτηκαν στον ΕΔΕΣ, στην Ήπειρο. Οι αριθμοί δείχνουν, με τον τρόπο τους και ποια ήταν η πλειοψηφική πολιτική επιλογή των αντιστασιακών Εβραίων αλλά και το ποιος σήκωσε το βάρος της αντιφασιστικής Αντίστασης, μαζί και της διάσωσης των Εβραίων. Ποιοι τελικά ήταν οι “*Δίκαιοι του Αντιφασισμού*”, σύμφωνα και με τον τίτλο της εμπεριστατωμένης εργασίας του Ιάσονα Χανδρινού για τον ρόλο του ΕΑΜ.²⁹

Οι χίλιοι Εβραίοι κι Εβραίες αντάρτες κι αντάρτισσες, κι ανάμεσά τους ο Σαλβατόρ Μπακόλας της εβραϊκής ΕΠΟΝ Ιωαννίνων, ο Μωυσής Μιχαήλ Μπουρλάς κι ο αδερφός του Σολομών Μπουρλάς που έπεσε ηρωικά στη μάχη του ΕΛΑΣ με τους Ναζί, ο Δανέλος Αλχανάτης της εβραϊκής ΕΠΟΝ Πολυτεχνείου, η Νταϊζη Καρασσο, καθοδηγήτρια της ΕΠΟΝ στη Νιγρίτα, ο αδελφός της Μάρκος Καρασσο ανθυπολοχαγός στο 16ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ που έπεσε ηρωικά στην μάχη, ο Μανόλης Αρούχ διοικητής Υγειονομικού της Μεραρχίας Αττικοβοιωτίας του ΕΛΑΣ, ο Ραφαήλ Φρεζής οργανωτής της ΕΠΟΝ στον Βόλο και την Μαγνησία και τόσοι άλλοι δεν ήταν “κρυπτο-Εβραίοι” ή “κρυπτο-κομμουνιστές” ήταν και Εβραίοι και κομμουνιστές και αντιφασίστες.

Οι χίλιοι δεν ήταν απλώς μια μειοψηφία αλλά αυτό που ο προφήτης Ιερεμίας ονόμασε ***Σσερίτ Γισραέλ***, το υπόλειμμα των τέκνων του Ισραήλ, η ζύμη, το άλας της γης. Ξεσηκώθηκαν και πολέμησαν όπως οι εξεγερμένοι Ελληνοεβραίοι του Sonderkommando που ανατίναξαν το κρεματόριο IV στο Auschwitz-Birkenau, στις 7 Οκτωβρίου 1944. Όπως οι εξεγερμένοι του γκέτο της Βαρσοβίας, η ομάδα Ενωμένοι Εβραίοι Παρτιζάνοι (ΕΡΟ) του γκέτο της Βίλνα, η εβραϊκή ομάδα “*Θάνατος στις δυνάμεις κατοχής*” της ταξιαρχίας του γκέτο του Κάουνας. Όπως ο ηρωικός 13χρονος παρτιζάνος Μίσσα Νταβίντοβιτς της ταξιαρχίας Φιόντορφ που μετά από μάχη με τους Γερμανούς Ναζί και τους Ουκρανούς φασίστες του Στέπαν Μπαντέρα ανατινάχτηκε με χειροβομβίδα για να μην πέσει στα χέρια τους.

Ενώσανε την πάλη ενάντια στην εξόντωση των Εβραίων με τον επαναστατικό αγώνα για την πανανθρώπινη λευτεριά και δικαιοσύνη. Την στιγμή που όλοι κι όλες κρίνονται, επανέλαβαν στην πράξη τα περίφημα λόγια του Ραμπί Ιλλέλ που καταγράφουν τα Πιρκέ Αβότ της Μισνά: ***Αν όχι τώρα, πότε; Αν όχι εμείς, ποιοί;***

Μνήμη και χειραφέτηση

Η λήθη είναι συνηθισμένη, η σιωπή αδικία. Μα *τί είναι η Μνήμη, 70 χρόνια μετά;* αναρωτιέται η Michal Govrin³⁰ ατενίζοντας τη σπαρακτική φωτογραφία της Φανής Χαΐμ με το αναπάντητο ερώτημα στο πρόσωπο της που θρηνεί, εκείνη την μοιραία 25η Μαρτίου 1944, δίπλα από τη Λίμνη των Ιωαννίνων.

Σίγουρα η Μούσα της Ιστορίας, η Κλειώ, δεν πρέπει να ξεπέσει σε κλισέ, όπως σωστά προειδοποιούν στο τίτλο της εργασίας τους ο Χάγκεν Φλάισερ κι η Άννα Μαρία Δρουμπούκη,³¹ ούτε η Σοά να ευτελιστεί σε Shoah-business και εμπορικό προϊόν.

Μέσα από αυτό που ονομάσαμε “εβραϊκή ματιά της Ιστορίας”, η Μνήμη, *Ζαχόρ* στα εβραϊκά, συνδέεται πάντα με το *αίτημα της Δικαιοσύνης*. Όχι κάποιας τυπικής διανεμητικής δικαιοσύνης, την οποία σωστά χλεύαζε πικρά ο Jean Améty, επιζών της Σοά ο ίδιος και αυτόχειρας μέσα στην μεταπολεμική ένοχη σιγή. Η Μνήμη ζητάει την πέρα από νόμους Δικαιοσύνη, την βιβλική *Τσέντεκ*, που ταυτίζεται με το Μέγα Έλεος και την καθολική ανθρώπινη χειραφέτηση.

Πορτάζοντας το Πουρίμ οι Εβραίοι, την διάσωσή τους από την εξολόθρευση που σχεδίαζε ο Αμάν στα Σούσα της Περσίας, όταν διαβάζεται η *Μεγγιλά Εστέρ* στην συναγωγή, κάθε φορά που ακούγεται το όνομα του Αμάν κάνουν κάθε είδους κρότο. Σαν κροτάλισμα όπλων, μνήμη του εγκλήματος και της τιμωρίας, *η μυστική βοή των πλησιαζόντων γεγονότων*, όπως θάλεγε ο Καβάφης.³² Ενάντια στον Αμάν και τον κάθε Αμάν, τον κάθε Χίτλερ και χιτλερίσκο, κάθε “χρυσανγίτη” και φασίστα, κάθε κράχη της “alt-right”.

Κι αυτό όχι από μνησικακία αλλά με ορίζοντα την καθολική ανθρώπινη χειραφέτηση και την Τσέντεκ. Ο μεγάλος συγγραφέας Aharon Appelfeld, από το Czernowitz, που 8χρονο ορφανεμένο παιδί επέζησε της Σοά περιπλανώμενος σαν αγρίμι στα δάση, θα μιλήσει τελικά, στην Ιερουσαλήμ, με την μόνη αληθινά ανθρώπινη γλώσσα, την φωνή της Τσέντεκ: *Ο κόσμος μου δεν έμεινε με την εικόνα του δημίου, ο κόσμος μου δεν έμεινε με την εικόνα του ανεπανόρθωτου κακού, του άπειρου κακού· έμεινε με τα ανθρώπινα πλάσματα και τα αγαπήσα.*³³

Σημειώσεις:

1. James Joyce, *Brouillons d'un baiser, Premiers pas vers le Finnegans Wake*, έκδοση στα γαλλικά μαζί με το αγγλικό πρωτότυπο, Gallimard 2014, σ. 94
2. Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2016
3. Βλ. ό.π.π. Henriette-Rika Benveniste, *The Idea of Exile: Jewish Accounts and the historiography of Salonika revisited*, σσ. 31-53
4. ό.π.π. σ. 32
5. Karl Marx, *Zur den Judenfrage*

6. Βλ. την σειρά των βιβλίων του με τον γενικό τίτλο *L' Oeil de l' Histoire*
7. Λευιτικόν 19:33-34
8. Παρατίθεται στο Daniel Boyarin, *Une patrie portative -le Talmud de Babylone comme Diaspora*, Cerf 2016, σ. 50
9. Βλ. στο *Εβραϊκές Κοινότητες* ό.π.π. σ.88
10. Πρώτη έκδοση στα αγγλικά (ΕΠΑ) 2015, University of Pennsylvania Press. Έκδοση στα γαλλικά ό.π.π.
11. *Εβραϊκές κοινότητες ...*ό.π.π. σσ.127-144
12. Στο ίδιο ό.π.π. σ. 66
13. ό.π.π. σσ. 106-113
14. ό.π.π. σσ.114-126
15. Βλ. *Vulture in a Cage: Poems by Solomon Ibn Gabirol*, μετάφραση Raymond P. Scheindlin, Archipelago Books 2016
16. *Εβραϊκές Κοινότητες...* ό.π.π. σσ.77-90
17. ό.π.π. σσ.87-88
18. ό.π.π. σ.349
19. ό.π.π. σ.258
20. ό.π.π. σσ.237-238
21. ό.π.π. σ.238 Για τα *Πρωτόκολλα* παραπέμπουμε στο τεκμηριωμένο βιβλίο του Δημήτρη Ψαρρά και στο σχετικό δικό μας άρθρο *Τα Πρωτόκολλα του Αφανισμού* στο περιοδικό *Αλήθεια* τεύχος 8 (Φθινόπωρο 2015) σσ. 241-253
22. Βλ. ενδεικτικά Σ. Μιχαήλ *Μορφές του Μεσσιανικού*, Άγρα 1999 και *Γκόλεμ ή Περί υποκειμένου και άλλων φαντασμάτων*, Άγρα 2010
23. Ό.π.π. σ. 304 Βλ. συνολικά σσ.295-312
24. Λέων Τρότσκι, *Τι είναι ο εθνικοσοσιαλισμός*; Εκδόσεις Κονσερβοκούτι 1997 σ.14-15. Βλ. και Leon Trotsky, *The Struggle against fascism in Germany*, Pathfinder Press 1971 σ.405
25. Leon Trotsky, *Manifesto of the Fourth International on the Imperialist War and the Proletarian World Revolution- May 1940*, Writings 1939-40, Pathfinder Press 1973, σ.193
26. *Εβραϊκές κοινότητες...*ό.π.π. σ.24
27. ό.π.π. σ.241
28. ό.π.π. σ.268
29. ό.π.π. σσ. 282-290
30. ό.π.π. σ. 313
31. ό.π.π. σ.326
32. Κ.Π. Καβάφης, *Σοφοί δε προσόντων*
33. *Εβραϊκές Κοινότητες...*ό.π.π. σ.318

* Ομιλία του Σάββα Μιχαήλ στην παρουσίαση του τόμου των Πρακτικών του Συνεδρίου *Εβραϊκές Κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ος αιώνας -Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός* (Γιάννινα, Μάιος 2015), που διοργάνωσε το ΚΙΣΣΕ στο Πνευματικό Κέντρο της Ι.Κ. Αθηνών (6.3.2017).

[Ο Σάββας Μιχαήλ είναι γιατρός, πολιτικός και συγγραφέας φιλοσοφικών βιβλίων].

Η συγκλονιστική ανακάλυψη του Μυστικού Αρχείου των Καραμπινιέρι στη Ρόδο

Ένας πολύτιμος αρχαιακός θησαυρός έφερε στη δημοσιότητα σημαντικά – άγνωστα στοιχεία για την ιταλική διακυβέρνηση της Δωδεκανήσου και την εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου στην περίοδο 1938 – 1948. Η μετ' εμποδίων ιστορία του ανοίγματος του Αρχείου των Καραμπινιέρι –ξεχασμένου σ' ένα κλειστό γραφείο της Αστυνομικής Διεύθυνσης Ρόδου- και η επιμονή του Ιταλού ιστορικού Μάρκο Κλεμέντι και της διευθύντριας των ΓΑΚ Δωδεκανήσου Ειρήνης Τόλιου κατέληξαν στη δημοσίευση του σημαντικού αυτού ιστορικού υλικού στο βιβλίο «Οι τελευταίοι Εβραίοι της Ρόδου – Φυλετικοί νόμοι και εκτοπίσεις στην Ιταλική Δωδεκάνησο, 1938 – 1948» (Gli ultimi Ebrei di Rodi – Leggi Razziali e Deportazioni nel Dodecaneso Italiano, 1938 – 1948, εκδ. Derive e Approdi, 2015).

Ο Μ. Κλεμέντι, ιστορικός με εξειδικευμένες έρευνες στην Ιταλική Κατοχή και συγγραφέας του βιβλίου «Μελανοχίτωνες στην Ακρόπολη: Η Ιταλική κατοχή στην Ελλάδα 1941 – 1943» (Camicie Nere sull' Acropoli – L' Occupazione Italiana in Grecia, 1941 – 1943), έμαθε για το κλειδωμένο δωμάτιο στην Αστυνομική Διεύθυνση Ρόδου όταν βρισκόταν στο νησί για τις έρευνές του. Πώς ήταν δυνατόν; Μια πόρτα που παρέμεινε κλειστή για 70 χρόνια χωρίς ποτέ κανένας να αναρωτηθεί τι υπήρχε πίσω της! Με αυτές τις σκέψεις στο μυαλό του, ο Κλεμέντι υπέβαλε αίτημα προς τα Γενικά Αρχεία του Κράτους το 2002. Ανταπόκριση βρήκε μόνον 10 χρόνια μετά, όταν ανέλαβε την Διεύθυνση των ΓΑΚ Δωδεκανήσου η Ειρήνη Τόλιου. Με συναίσθηση της ευθύνης του έργου της η Ειρήνη Τόλιου δι-

εκπεραίωσε τη διαδικασία λήψης των σχετικών αδειών και κάλεσε τον Κλεμέντι για το άνοιγμα του μυστηριώδους δωματίου. Η ανακάλυψη ήταν συναρπαστική. Το κλειστό δωμάτιο, που δεν είχε ανοιχθεί, δεν είχε αεριστεί, για δεκαετίες περιείχε περίπου 90.000 έγγραφα ταξινομημένα σε διάφορα κουτιά και ντοσιέ, σε φακέλους αρχειοθέτησης με χειρόγραφες ετικέτες, τοποθετημένα σε βιβλιοθή-

κες και αρχειοθήκες.

Τα έγγραφα καλύπτουν την περίοδο από το 1912 έως το 1948, περίοδο που η Ρόδος ήταν υπό Ιταλική κυριαρχία. Πρόκειται για αρχεία του Ιταλικού Βασιλικού Σώματος Ασφάλειας των Καραμπινιέρι. Τα έγγραφα περιλαμβάνουν σωρεία πληροφοριών για τους περίπου 100.000 κατοίκους του νησιού: για την οικονομική τους κατάσταση, τους φίλους και τους εχθρούς τους, για τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Ένας πραγματικός θησαυρός για κάθε ιστορικό! Όπως βεβαίωσε ο Κλεμέντι, πρόκειται για το μεγαλύτερο σε έκταση αρχείο που διατηρείται εκτός Ιταλίας. Ένα παρόμοιο αρχείο είχε ανακαλυφθεί στο Μαυροβούνιο αλλά καλύπτει μόνον δύο χρόνια. Τα ντοκουμέντα του Αρχείου της Ρόδου περιλαμβάνουν εκθέσεις μιας ειδικής μονάδας των Καραμπινιέρι που λειτουργούσε στο νησί υπό τη φασιστική αστυνομία, στο πρότυπο που αργότερα υιοθέτησε η Γερμανική Στάζι.

Στη διάρκεια του φασιστικού καθεστώτος οι λεγόμενοι «εχθροί του κράτους» καταγράφονταν στις «μαύρες λίστες» σε όλες τις περιοχές της ιταλικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένης και της Ρόδου. Οι Καραμπινιέρι είχαν κατασκόπους και «φακέλων» πολιτικούς αντιπάλους, τις συνήθειες των κα-

Το πολύτιμο υλικό του Αρχείου που σήμερα βρίσκεται στο στάδιο της ψηφιοποίησης από το Μουσείο Ολοκαυτώματος των ΗΠΑ.

Ένας από τους φακέλους που βρέθηκαν στο αρχείο των Καραμπινιέρι. Η ετικέτα γράφει «Ειδικός κατάλογος επαγγελματιών εβραϊκής φυλής».

τοίκων του νησιού καθώς και τις θρησκευτικές κοινότητες. Οι φάκελοι των Καραμπινιέρι με την ετικέτα «εβραϊκής φυλής» και «Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου» απέκτησαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Γερμανούς όταν κατέλαβαν το νησί.

Ο Κλεμέντι πέρασε πολλούς μήνες ταξινωμένος το υλικό αλλά δεν κατάφερε να βρει χρηματοδότηση ούτε καν για την αγορά καινούργιων φακέλων αρχειοθέτησης. Μέχρι που το Μουσείο Ολοκαυτώματος των ΗΠΑ, στην Ουάσιγκτον, ενδιαφέρθηκε για την ταξινόμηση και την ψηφιοποίηση του αρχείου.

Το 1912, στην αρχή της Ιταλικής κυριαρχίας της Ρόδου, η Ισραηλιτική Κοινότητα του νησιού αριθμούσε 4.500 μέλη, που ενσωματώθηκαν ομαλά στη νέα διοίκηση και ευημερούσαν. Ήταν μετά το 1938 όταν ξεκίνησαν τα προβλήματα για τους Εβραίους της Ρόδου. Τότε τέθηκαν σε ισχύ οι «φυλετικοί νόμοι» στη φασιστική Ιταλία του Μουσολίνι και οι Εβραίοι της Ρόδου έχασαν την ιταλική υπηκοότητα –την οποία είχαν λάβει το 1919- και υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν το ιταλικό έδαφος εντός εξαμήνου.

Ο Κλεμέντι βρήκε εκατοντάδες επιστολές από γνωστούς από αυτή την περίοδο. Επιστολές Εβραίων της Ρόδου με αιτήματα προς τη Βρετανία και τη Γαλλία για να λάβουν άδεια εγκατάστασης στην υπό Βρετανική Εντολή Κύπρο ή στις αποικίες της Γαλλίας στη Βόρεια Αφρική. Ήταν μια σκληρή απέλαση, η οποία ωστόσο τους έσωσε από το Άουσβιτς. Τον Σεπτέμβριο του 1943, με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, η Ρόδος πέρασε στη Γερμανική Κατοχή, παραμένοντας όμως στην ιταλική πολιτική διοίκηση, όπως φαίνεται και στα νεοαποκαλυφθέντα επίσημα έγγραφα της περιόδου.

Και σαν να μην αποτελούσε από μόνη της η ανα-

κάλυψη του Αρχείου των Καραμπινιέρι ένα πολύκροτο ιστορικό γεγονός, ο Κλεμέντι εντόπισε ένα μεγάλης σημασίας έγγραφο μεταξύ των χιλιάδων εγγράφων του αρχείου. Έναν εξασέλιδο κατάλογο με 1.661 ονόματα Εβραίων της Ρόδου που οι Καραμπινιέρι φαίνεται ότι παρέδωσαν στους Γερμανούς. Είναι γνωστό ότι τον Ιούλιο του 1944 οι Γερμανοί συνέλαβαν τους Εβραίους της Ρόδου και της γειτονικής Κω΄ 1.767 ψυχές συνολικά που τους εκτόπισαν στο Άουσβιτς. Από αυτούς μόνον 163 επέζησαν.

Το ότι η λίστα είχε συνταχθεί από την Ιταλική διοίκηση και είχε παραδοθεί στους Γερμανούς, αυτό αποτελούσε ένα άγνωστο γεγονός, μέχρι τη στιγμή που ο Κλεμέντι βρήκε την περίφημη λίστα του θανάτου, μεθοδικά αριθμημένη (με μόνον τον αριθμό 181 να λείπει –από λάθος ή σκόπιμα, κανείς δεν ξέρει), δακτυλογραφημένη στο πίσω λευκό μέρος των ιταλικών εντύπων καταχώρησης των γεννήσεων με την ένδειξη “Elenco delle Nascite” (κατάλογος γεννήσεων).

Το Αρχείο των Καραμπινιέρι όχι μόνον έδωσε το πρωτογενές υλικό για το βιβλίο των Κλεμέντι – Τόλιου, αλλά ψηφιοποιείται από το Αμερικανικό Μουσείο του Ολοκαυτώματος –ύστερα από σχετική συμφωνία με τα ΓΑΚ και την Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου- προσφέροντας έτσι πολύτιμα και προσβάσιμα στοιχεία στην επιστημονική κοινότητα για την ιστορική διαδρομή των Εβραίων της Ρόδου.

[Βασισμένο στο άρθρο “The secret of the last Jews of Rhodes”, Printed Matter, 1.3.2016, μηνιαία διαδικτυακή επιθεώρηση, του Κέντρου Primo Levi για την ιστορία των Εβραίων της Ιταλίας και το Ολοκαύτωμα. Αρχική δημοσίευση: Süddeutsche Zeitung, 11.8.2015, της Christiane Schlötzer].

Εβραίοι Αριστεροί και Σιωνιστές στη Μεταπολεμική Ελλάδα

Αποκλίσεις και συγκλίσεις (1945-1951)¹

Της ΕΛΕΝΗΣ ΜΠΕΖΕ

Στο παρόν κείμενο θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε δύο από τις πλέον κυρίαρχες πολιτικές και κοινωνικές τάσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της αποδεδειγμένης -ανομοιογε-

νούς ωστόσο από πολλές απόψεις- μεταπολεμικής εβραϊκής κοινότητας της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε ορισμένες πτυχές του δημόσιου διαλόγου μεταξύ ελληνοεβραϊκής αριστεράς και Ελλήνων σιωνιστών, όπως αποτυπώνεται σε μερίδα του εβραϊκού Τύπου αμέσως μετά τον πόλεμο, και λίγο πριν διακοπεί συνέπεια του Εμφυλίου, αλλά και την εκ νέου «συνάντηση» Εβραίων αριστερών και σιωνιστών μετά τη λήξη του Εμφυλίου μέσα από την αλληλογραφία Εβραίων κρατουμένων με τις υπηρεσίες περιθάλψης του Κ.Ι.Σ. (Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο). Μέσα από τις συγκεκριμένες πηγές θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε απαντήσεις στο ερώτημα πώς τοποθετούνται Εβραίοι αριστεροί και σιωνιστές απέναντι σε ορισμένα από τα ακανθώδη προβλήματα που απασχολούν τους Εβραίους της Ελλάδας μετά τη Σοά.²

Μετά τον πόλεμο, οι απόψεις της εβραϊκής Αριστεράς εκφράζονται δημόσια από μία και μοναδική εφημερίδα, το *Ισραηλιτικόν Βήμα*. Η εφημερίδα κυκλοφορεί από τον Νοέμβριο του 1945 ως και τον Οκτώβριο του 1947· έδρα της, η Θεσσαλονίκη· εκδότες, αρχικά ο Ζακ Λεβή και στη συνέχεια ο Βι-

Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Ισραηλιτικόν Βήμα», 23.11.1945 (Αρχειό ΕΜΕ).

τάλ Ντάσσα.³ Λεβή και Ντάσσα υπήρξαν και οι δύο αντιστασιακοί.⁴ Ο πρώτος αποχωρεί από τη διεύθυνση της εφημερίδας το '46, για άγνωστους μέχρι στιγμής λόγους, στρατεύεται στη διάρκεια του Εμφυλίου, ενώ εγκαταλείπει οριστικά τη Θεσ-

σαλονίκη το 1952, για να μεταναστεύσει στη Γαλλία· και ο δεύτερος εκδότης της εφημερίδας στρατεύεται στη διάρκεια του Εμφυλίου, φυλακίζεται ωστόσο το '48, με απόφαση του έκτακτου στρατοδικείου Θεσσαλονίκης.⁵ Η εφημερίδα τους έχει πάψει να κυκλοφορεί από τον Οκτώβριο της προηγούμενης χρονιάς, χωρίς προειδοποίηση, ακολουθώντας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, τη μοίρα άλλων αριστερών εφημερίδων της εποχής.⁶ Ανεξάρτητα από τους λόγους που οδήγησαν σε αυτή, η διακοπή της κυκλοφορίας της τελευταίας μεταπολεμικής εβραϊκής εφημερίδας της Θεσσαλονίκης θα σημάνει το τέλος της δημόσιας παρουσίας του εβραϊκού αριστερού λόγου στην Ελλάδα.⁷

Την ίδια περίοδο (1945-1947) εκδίδονται στη χώρα άλλες τρεις βραχύβιες εβραϊκές εφημερίδες. Πρόκειται για τις *Εβραϊκό Μέλλον*, που εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη από τον Ζακ Μωσσε και η οποία είχε σιωνιστικό προσανατολισμό, και τις *Ντροπ* και *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, που εκδίδονται στην Αθήνα από σιωνιστικές οργανώσεις.⁸ Τέλος, τον Μάρτιο του 1947, λίγους μήνες δηλαδή πριν σταματήσει να κυκλοφορεί το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, κυ-

ΑΠΩΛΕΣΑΝ ΤΗΝ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΝ

ΑΘΗΝΑΙ, 23.—'Ανεκοινώθη εκ του ύ-
πουργείου εσωτερικών ότι 'Ισραηλίται ε-
ναχωρήσαντες εξ 'Ελλάδος οικειοθελώς,
απώλεσαν την ελληνικήν ιθαγένειαν, την
οποίαν δέν δύνανται νά επανακτήσουν ε-
πιστρέφοντες εις την χώραν μας.

Εφημερίδα «Μακεδονία» 24.11.1965.

κλοφορεί στην Αθή-
να η *Εβραϊκή Εστία*.

Η *Εβραϊκή Εστία*, με
εκδότη τον δραστήριο
σιωνιστή και σημαντι-
κό παράγοντα της κοι-
νότητας της Αθήνας
Ραφαήλ Κωσταντίνη

και συνεργάτη τον λόγιο, παλαιμαχο σιωνιστή και
πρώτο πρόεδρο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμ-
βουλίου Ασέρ Μωυσή, θα σταθεί η μακροβιότερη,
και παράλληλα η τελευταία, μεταπολεμική εβραϊκή
εφημερίδα στην Ελλάδα.

Η *Εβραϊκή Εστία*, με μικρότερα ή μεγαλύτερα
διαλείμματα, θα κυκλοφορήσει ως το 1963, εποχή
κατά την οποία η διαδικασία ανασυγκρότησης των
εβραϊκών κοινοτήτων της χώρας, όσων και όπως
μπόρεσαν να ανασυγκροτηθούν, έχει πια ολοκλη-
ρωθεί. Παράλληλα, την ίδια εποχή, ο εβραϊκός πλη-
θυσμός της χώρας έχει πλέον κατά πολύ μειωθεί ως
αποτέλεσμα αλλεπάλληλων κυμάτων μετανάστευ-
σης. Ελλείψει, λοιπόν, Εβραίων αναγνωστών, η έκ-
δοση της εφημερίδας διακόπτεται.⁹

Ας επιστρέφουμε όμως στην περίοδο 1945-
1947, περίοδο κατά την οποία όλες οι παραπάνω
εβραϊκές εφημερίδες κυκλοφορούν και οι τάσεις
που εκπροσωπούν συνυπάρχουν· όχι πάντα αρ-
μονικά, παρά την κοινή, εκ πρώτης όψεως τουλά-
χιστον, εμπειρία του πολέμου, καθώς οι εβραϊκές
εφημερίδες αντανακλούν τόσο «ενδο-εβραϊκές»
αντιθέσεις της εποχής όσο και το εμφυλιο-
πολεμικό, τεταμένο κλίμα της.

Η πραγματικότητα λοιπόν, ακόμη κι όταν πρό-
κειται για θέματα που αφορούν την πλειονότη-
τα των Εβραίων της χώρας μετά τον πόλεμο, όπως
λ.χ. το θέμα της απόδοσης των περιουσιών, φιλτρά-
ρεται από τον εβραϊκό Τύπο με πολύ διαφορετικό
τρόπο. Για το *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, που εμ-
φανώς επιχειρεί να κρατήσει μια σχέση ισορροπί-
ας με τις τότε κυβερνήσεις, (το ζήτημα της αποδό-
σεως των περιουσιών εις τους διασωθέντας ισραη-
λίτας Θεσσαλονίκης βαίνει προς οριστικήν τακτο-
ποίησιν)¹⁰ ήδη από το φθινόπωρο του '45. Παράλ-
ληλα, απηχώντας τη σιωνιστική επιχειρηματολογία
της εποχής, η εφημερίδα υποστηρίζει πως η οριστι-
κή επίλυση των προβλημάτων των Εβραίων, του

«εβραϊκού προβλή-
ματος», σύμφωνα με
τη χαρακτηριστική
διατύπωση που χρη-
σιμοποιεί, θα επέλ-
θει «διά της ιδρύσε-
ως Εθνικής Εβραϊκής
Εστίας εν Παλαιστί-
νη

προς την οποίαν αποβλέπουν με στοργήν οι εν
διασπορά ισραηλίται».¹¹

Σε αυτό το πλαίσιο, τα κρούσματα αντισημιτι-
σμού που εκδηλώνονται κατά την επιστροφή των
Εβραίων στις πατρίδες τους ανά την Ευρώπη αντι-
μετωπίζονται από την εφημερίδα με σχετική νηφα-
λιότητα αλλά και περιφρόνηση. «Άλλωστε», όπως
σημειώνει, «ο εβραϊσμός δεν σκέπτεται να αναθε-
μελιώσει την παλαιάν εν διασπορά ζωήν του εις τα
παλαιά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης. Όπως κά-
θε πράγμα εις τον μάταιον τούτον κόσμον έχει αρ-
χήν και τέλος έτσι και η ιστορία της εβραϊκής δια-
σποράς **με άλας τας απαισίας εκδηλώσεις της** ετε-
λείωσε μαζί με το τέλος του πολέμου αυτού».¹²

Ιδωμένη από αυτή τη σιωνιστική σκοπιά της
εποχής, η πλούσια ιστορία των Εβραίων στη δια-
σπορά αποτιμάται αρνητικά, καθώς συρρικνώνε-
ται σε μια ιστορία ατέρμονων κατατρεγμών. Η Σοά,
η πλέον σκληρή απ' τις καταστροφές, ενισχύει το
-προϋπάρχον του πολέμου- σιωνιστικό επιχειρή-
μα περί της αναγκαιότητας ύπαρξης μιας εθνικής
εβραϊκής γης: «Ο τρομερός διωγμός εδημιούργη-
σε μιαν ασυγκράτητον τάσιν των επιζησάντων διά
μιαν νέαν συγκεντρωμένην ζωήν εις το εθνικόν κέ-
ντρο της Παλαιστίνης». Προς επίρρωσιν όσων γρά-
φει περί της «ασυγκρατήτου τάσεως των επιζησά-
ντων», ο αρθρογράφος συμπληρώνει: «Μία από τας
εκδηλώσεις της τάσεως αυτής είναι και η άρνησις
των διασωθέντων να επιστρέφουν εις τας παλαιάς
άστοργους πατρίδας της Κεντρικής Ευρώπης και η
παράτασις της διαμονής των εις τα μισητά στρατό-
πεδα συγκεντρώσεως μέχρις ότου επιτραπή η ανα-
χώρησις των εις Παλαιστίνην».¹³

Η εφημερίδα παραλείπει ωστόσο να αναφέρει
ότι στα «μισητά στρατόπεδα συγκεντρώσεως» πα-
ραμένουν και αρκετοί Έλληνες Εβραίοι,¹⁴ είτε επει-
δή το ζήτημα δεν έχει γίνει ακόμη γνωστό είτε για να
μην θίξει τους πιθανούς λόγους που οδήγησαν κά-

ποιους σε αυτή την επιλογή. Εξάλλου, μια αθηναϊκή εβραϊκή εφημερίδα του '45, που φιλοξενεί απόσπασμα από ομιλία του τότε Υπουργού Οικονομικών Πεσμαζόγλου, ο οποίος αφού «εξήρε την αλληλεγγύη και την αμοιβαίαν αγάπην του Ελληνικού Χριστιανικού και Εβραϊκού στοιχείου» μετέφερε την προθυμία της κυβέρνησης να **εξετάσει** ευνοϊκά οποιοδήποτε ζήτημα αφορά τους Εβραίους της χώρας - και δη το ζήτημα των «σχολαζουσών ισραηλιτικών περιουσιών»,¹⁵ ακόμη κι αν μπορεί να αποκαλεί «άστοργες πατρίδες» τα παλιά εβραϊκά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης, δεν μπορεί, ενδεχομένως, να κάνει το ίδιο και για τα αντίστοιχα κέντρα της Βαλκανικής.

Κάπως έτσι, η Θεσσαλονίκη -Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων- περνάει σε δεύτερη μοίρα. Η πόλη χέσει το μεγαλύτερο μέρος των Εβραίων της και μαζί φαίνεται πως έχει χάσει και τη φωνή της. Η Αθήνα πολύ γρήγορα αναδεικνύεται σε νέο εβραϊκό κέντρο της χώρας, καθώς εκεί εγκαθίστανται πλέον οι περισσότεροι Εβραίοι, κάποιοι από τους οποίους είναι ιδιαίτερα έμπειροι σε κοινοτικά θέματα, όπως λ.χ. ο Ασσέρ Μωυσής (ο βασικός συνεργάτης της σιωνιστικής εφημερίδας **Εβραϊκή Εστία**), ο οποίος υπήρξε, μεταξύ άλλων, τελευταίος εκλεγμένος πρόεδρος της κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Εάν συνυπολογίσουμε τις αρκετά ευνοϊκότερες συνθήκες που επικρατούν στην Αθήνα, καθώς τα προβλήματα στέγασης και σίτισης των επιζώντων να μην είναι υπαρκτά, φαίνεται ωστόσο είτε να αντιμετωπίζονται περισσότερο άμεσα και αποτελεσματικά είτε να αφορούν λιγότερους απ' ό,τι στη Θεσσαλονίκη,¹⁶ κατανοούμε, σε κάποιο βαθμό, γιατί η προσπάθεια δημιουργίας μιας - κεντρικής αρχής που θα συντονίζει τη διαδικασία ανασυγκρότησης όλων των κοινοτήτων της χώρας ξεκινάει από εκεί. Η αρχή αυτή δεν είναι άλλη από το Κεντρικό Συμβούλιο Ισραηλιτικών Κοινοτήτων Ελλάδος (Νοέμβριος 1944), μετέπειτα Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Συντονισμού και Γνωματεύσεως (Ιούνιος 1945). Εμπνευστής του οργάνου αυτού και πρώτος πρόεδρος είναι ο Ασσέρ Μωυσής. Μία από τις βασικές αρμοδιότητες του Κ.Ι.Σ. είναι η διανομή της οικονομικής βοήθειας που αποστέλλουν στην Ελλάδα ξένες εβραϊκές οργανώσεις, κυρίως η Τζόιντ (American Jewish Joint Distribution Committee).¹⁷ Ταυτόχρονα όμως η οικονομική βοήθεια αυτών των οργανώσεων αποτελεί

τη βασική πηγή χρηματοδότησης του Κ.Ι.Σ. την εποχή αυτή και για αρκετά μεγάλο διάστημα - όσο το ζήτημα της απόδοσης των λεγόμενων «εγκαταλελειμμένων» περιουσιών παραμένει άλυτο.

Εδώ πηγάζουν έντονες προστριβές μεταξύ Αθηνών - ως έδρας του κεντρικού συντονιστικού οργάνου, φορέα διαχείρισης πόρων και πολυπληθέστερης εβραϊκής κοινότητας της χώρας μεταπολεμικά - και των άλλοτε ανθηρών, αλλά πλέον κυριολεκτικά ρημαγμένων, κοινοτήτων Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων. Το φθινόπωρο του '45, έναν χρόνο μετά τη συγκρότηση του Κ.Ι.Σ., η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη περιγράφεται από το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, εφημερίδα εξαρχής με σαφή αριστερό προσανατολισμό και σύντομα προσκείμενη στην κοινοτική παράταξη των αντιστασιακών *Renassencia Judia* (Εβραϊκή Αναγέννηση), ως απελπιστική. Ενώ το αθηναϊκό σιωνιστικό *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων* την ίδια ακριβώς εποχή κάνει λόγο, όπως είδαμε, για μια διαφαινόμενη (οριστική τακτοποίηση) του ζητήματος της «αποδόσεως των περιουσιών εις τους [...] ισραηλίτας Θεσσαλονίκης», το *Ισραηλιτικόν Βήμα* παρουσιάζει μια διαφορετική εικόνα. Με έντονο ύφος και απλούστερη γλώσσα, η εφημερίδα καταγγέλλει ισχυρούς κύκλους της πόλης, οι οποίοι υποστηρίζουν όσους πλούτισαν σε βάρος των Εβραίων, τους λεγομένους «μεσεγγυούχους». Οι ίδιοι κύκλοι ζητούν να μπει τέλος στην απόδοση των περιουσιών διαδίδοντας μάλιστα ότι στα χέρια των Εβραίων «συγκεντρώνονται κολοσσιαίες περιουσίες». Σε μια προσπάθεια να αποκαταστήσει την αλήθεια, η εφημερίδα γράφει: «Και έρχεται η ΤΔΙΠ ύστερα από ένα χρόνο που είμαστε ελεύθεροι να παραδόση στους δικαιούχους μόνον 8-9% των καταστημάτων και αυτά όχι σύμφωνα με τα πρωτόκολλα παραλαβής. Επομένως το 91% περίπου των Ισραηλιτικών καταστημάτων παραμένουν εις χείρας των μεσεγγυούχων». Η εφημερίδα θίγει και το πρόβλημα στέγασης των επιζώντων: «10.000 είναι τα διαμερίσματα που άφησαν στην πόλη μας οι 60.000 Ισραηλίτες [...], που αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την άμεση στέγαση 100.000 προσφύγων από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Και σήμερα για τους λίγους που απέμειναν [...] γεννάται ζήτημα στεγάσεως, και ιδιαίτερα γι' αυτούς που γυρίζουν από τη Γερμανία και την Πολωνία που εξακολουθούν και ζουν κάτω απ' τις ίδιες σχεδόν συνθήκες που ζού-

σαν και στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως». ¹⁸ Η εικόνα της πόλης που παρουσιάζει αυτή η εφημερίδα θυμίζει τις «άστοργες πατρίδες», όπως χαρακτηρίζει το *Δελτίον*, όχι τη Θεσσαλονίκη, αλλά κάποια μακρινά, παλιά εβραϊκά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης, όπου αμέσως μετά τον πόλεμο εκδηλώνονται κρούσματα αντισημιτισμού.

Για το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, εφημερίδα με προμετωπίδα τη φράση «ο αντισημιτισμός είναι η διεθνής γλώσσα του Φασισμού», η δημιουργία μιας εθνικής εβραϊκής εστίας, μολοντί ευπρόσδεκτη, δεν αποτελεί λύση του «εβραϊκού προβλήματος». Στο πρώτο της φύλλο προειδοποιεί: «Ο φασισμός παλεύει ακόμα να σταθεί στα πόδια του». Οι εναπομείναντες Εβραίοι, αυτοί οι «ζωντανοί νεκροί», όπως τους αποκαλεί, «δεν θα ξεχάσουν». «Ο κάθε ένας», γράφει, «έχει και τη δική του συμφορά. Θα τις ενώσουν, κι ο πόνος τους θα γίνει δύναμη που θα συντρίψει καθένα που θα θελήσει να τον ξαναφέρει, θα γίνει φλόγα που θα κάψει μια για πάντα την τελευταία του ρίζα». Σε υψηλούς τόνους, με αφορμή, όπως λέει, «αρθρίδια που μυρίζουν αντισημιτισμό», ¹⁹ η εφημερίδα τολμά να σταθεί απέναντι σε εφημερίδες όπως η *Βραδυνή* της Αθήνας και η ντόπια *Πρωινή Ωρα*, η οποία, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «φιλοδοξεί ν' αντικαταστήσει τη *Νέα Ευρώπη* της κατοχής». ²⁰

Το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, όπως αντίστοιχα ο *Ριζοσπάστης* και η *Ελεύθερη Ελλάδα* την ίδια εποχή, πιστεύει πως η απάντηση στον φασισμό, και κατ' επέκταση στον αντισημιτισμό, που σε αυτά τα συμφραζόμενα θεωρείται εκδοχή του φασισμού, θα έρθει από τους λαούς. Η εμπειρία της Κατοχής, της Αντίστασης, ακόμη και της εκτόπισης οφείλει, σύμφωνα με την ιδεολογία που πρεσβεύει η εφημερίδα, να σφυρηλατήσει δεσμούς αλληλεγγύης τόσο μεταξύ των ίδιων των Εβραίων όσο και μεταξύ των Εβραίων και των «τίμιων παιδιών της Ελλάδας», εκείνων δηλαδή που ανιδιοτελώς έτειναν στην Κατοχή χείρα βοήθειας. ²¹

Στο ίδιο πνεύμα, σε μια προσπάθεια ένταξης της ιστορίας των Εβραίων της Ελλάδας στην ευρύτερη ιστορία της χώρας, η εφημερίδα, από το πρώτο φύλλο της και έκτοτε σταθερά, προβάλλει τόσο τη συμμετοχή των Εβραίων στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο όσο και τη συμμετοχή τους στην Αντίσταση. Έχει

ενδιαφέρον ότι από τον σιωνιστικό ελληνικό Τύπο της εποχής απουσιάζουν αναφορές στην αντιστασιακή δράση Εβραίων, καθώς η αντίσταση φαίνεται να αποτελεί περισσότερο μέρος της ατομικής εμπειρίας διάσωσης, παρά μέρος μιας συλλογικής εμπειρίας ικανής να διαμορφώσει συνειδήσεις, ²² ενώ ακόμη και η ηρωική θυσία τους στο αλβανικό μέτωπο θα προβληθεί από τον σιωνιστικό Τύπο πολύ αργότερα.

Εκείνο που προέχει για τους σιωνιστές μετά τον πόλεμο είναι η εθνική εβραϊκή ολοκλήρωση, εξού και η προβολή από την *Εβραϊκή Εστία* του απελευθερωτικού αγώνα του 1821 ως προτύπου για τους Εβραίους της διασποράς. Γράφει η *Εβραϊκή Εστία* με αφορμή την επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου: «Ο ελληνικός λαός με την μακράν και ένδοξον ιστορίαν του, με τας εθνικάς του περιπέτειας, με τους διωγμούς του και με την συνεχιζόμενην ακόμη εν μέρει διασποράν του έχει πολλά κοινά σημεία με τον εβραϊκόν λαόν, την ιστορίαν του και την διεσπαρμένην και ταραχώδη ζώήν του. Αγωνιζόμενος τώρα ο εβραϊκός λαός διά [να] αποκτήσει εκείνον που οι Έλληνες κατώρθωσαν με το αίμα των να αποκτήσουν προ 126 ετών, κατανοεί περισσότερον από κάθε άλλην περίστασιν την αξία και την έννοιαν του αγώνος αυτού». ²³ Η προβολή μιας κοινής, σύγχρονης ιστορίας οπού Εβραίοι και Έλληνες συμμετέχουν από κοινού, αφήγημα που θα μπορούσε να αποτελέσει θεμέλιο λίθο μιας μεταπολεμικής «ελληνοεβραϊκής» ταυτότητας, τη δεδομένη χρονική στιγμή, περισσότερο θα υπέσκαπτε παρά θα ωφέλουσε τον υπέρτατο σκοπό.

Η στάση των σιωνιστών της εποχής απέναντι στο ερώτημα «πού ανήκουν» οι Εβραίοι μετά τη Σοά αποτυπώνεται σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα της εφημερίδας *Ντρορ*: «[...] Μας σκότωσαν σαν Εβραίους. Και τι αν είχαμε πολεμήσει για τις πατρίδες μας, τι αν είμασταν Έλληνες, Πολωνοί, ή Γάλλοι, τι αν είχαμε ριζωθεί στη γη που γεννηθήκαμε» [...] Τι θα γίνει αν αύριο παρουσιαστεί πάλι ένας Χίτλερ; [...] Θα περιμένουμε πάλι άδικα να μας σώσει κάποια αρχή που δεν θέλει ή δεν μπορεί να κάμει τίποτα για μας. Σκοπός είναι [...] να βρούμε μια λύση εμείς οι Εβραίοι των διαφόρων χωρών, μια λύση που δεν μπορεί να 'ναι βέβαια στενώς ελληνική ή γαλλική ή πολωνική, αλλά γενικώς *εβραϊκή και οριστική*. Σκοπός είναι να αποκτήσουμε εκεί-

νο που λέγεται πατρίδα. [...] Γι αυτό πρέπει να παραμερίσουμε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές μας αντιλήψεις, για να ζήσουμε. Και αφού ζήσουμε, θα εκδηλώσει ο καθένας μας τις ιδέες του και θα εφαρμόσει τις θεωρίες του».²⁴

Στον αντίποδα, η εαμική *Ελεύθερη Ελλάδα*, εφημερίδα με εμφανείς ιδεολογικούς δεσμούς με τους συντάκτες του *Ισραηλιτικού Βήματος*, σημειώνει: «Τα ζητήματα [...] των Ισραηλιτών είναι τα ίδια με του άλλου [...] λαού. Αυτό το ξέρουν οι Ισραηλίτες και κάνουν αγώνα μαζικό, ανεξάρτητα από θρησκεία και δόγματα. Η φτώχεια και η καταπίεση δεν ξεχωρίζει ανθρώπους και θρησκείες αλλά τάξεις και συστήματα. Η αγγλική προπαγάνδα φυσικά δεν λείπει και από τους Ισραηλίτες. Το Φόρειν Όφφισ δυναμώνει και κατευθύνει την οργάνωση των Σιωνιστών που επιδιώκει την ίδρυση εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. [...] Οι Ισραηλίτες όμως [...] ξέρουν π[ο]ιο είναι το συμφέρον τους. [...] είναι αποφασισμένοι να αγωνισθούν ενωμένοι για να βελτιώσουν τη θέση τους εδώ στο πλευρό του ελληνικού λαού, μακριά από τις τυχοδιωκτικές περιπέτειες που τους σπρώχνουν οι Άγγλοι».²⁵

Όμως, οι αριστεροί Εβραίοι που εκφράζονται μέσα από το *Ισραηλιτικόν Βήμα*, διαφοροποιούνται ελαφρά σε σχέση με την παραπάνω στάση. Γι' αυτούς η Παλαιστίνη, μολοντί δεν μπορεί να είναι «οριστική λύση του εβραϊκού προβλήματος», είναι ωστόσο το καταφύγιο των κατατρεγμένων, και σε πολλές περιπτώσεις ακόμη υπό διωγμό, Εβραίων.²⁶

Η ίδια εφημερίδα, που απ' το πρώτο φύλλο της ζητά από τους εκπροσώπους του εβραϊσμού στην Ελλάδα, και ιδίως από τα μέλη του Κ.Ι.Σ.,²⁷ πιο σθεναρή στάση σε ό,τι αφορά τα δίκαια των Εβραίων, δημοσιεύει στις αρχές Οκτωβρίου του 1947 ένα τολμηρό σημείωμα, δεδομένου του Εμφυλίου, με τίτλο «Να αφεθούν ελεύθεροι οι εξόριστοι Ισραηλίτες». Με αφορμή τη δήλωση του Υπουργού Δημοσίας Τάξεως Κωσταντίνου Ρέντη ότι θα αφεθούν ελεύθεροι όσοι εκτοπίστηκαν χωρίς αποφάσεις των Επιτροπών Ασφαλείας, η εφημερίδα ισχυρίζεται πως ήδη επέστρεψαν αρκετοί της κατηγορίας αυτής και πως «κανένας Ισραηλίτης δεν επέστρεψε ενώ υπάγονται οι περισσότεροι στην κατηγορία αυτή». Ζητά την επάνοδο στις εστίες τους όσων εκτοπίστηκαν χωρίς αποφάσεις και επιπλέον την αναθεώρηση των απο-

φάσεων όσων «εκτοπίστηκαν μόνο γιατί πήραν μέρος στο Κίνημα Αντιστάσεως».²⁸ Λίγες μέρες αργότερα, η *Εβραϊκή Εστία* πληροφορεί τους αναγνώστες της για διάβημα του προέδρου του Κ.Ι.Σ. Ασσέρ Μωυσή προς τον Υπουργό Δημοσίας Τάξεως με αίτημα την «άρσιν της εκτοπίσεως 7 Ισραηλιτών».²⁹

Τον ίδιο μήνα (18 Οκτωβρίου) απαγορεύεται η κυκλοφορία του αριστερού Τύπου. Το *Ισραηλιτικόν Βήμα* διακόπτει απροειδοποίητα την κυκλοφορία του. Ο εκδότης του, Βιτάλ Ντάσσα, θα καταδικαστεί λίγο αργότερα, με απόφαση του έκτακτου στρατοδικείου Θεσσαλονίκης, σε 20 χρόνια φυλάκιση. Θα βρεθεί, σε ηλικία 25 ετών, στις φυλακές Επταπυργίου στη Θεσσαλονίκη.³⁰ Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει στην εξορία τους Εβραίους αριστερούς, των οποίων την επιστροφή η εφημερίδα του ζητούσε. Μετά το τέλος του Εμφυλίου, κι ενώ παραμένει εξόριστος, γράφει, μαζί με έναν άλλον Εβραίο συγκρατούμενο, τον Μπενσιών Μεναχέμ, προς την Επιτροπή Περιθάλψεως Απόρων Ισραηλιτών, η οποία εποπτεύεται από το Κ.Ι.Σ.

Σας γράφουμε από το πλοίο που μας μεταφέρει εις την Γιούραν. Οι φόβοι μας δι' αυτήν την μεταγωγήν εβγήκαν δυστυχώς αληθινοί. Ξέρετε τι είναι η Γιούρα; Δίψα, κρύο, υγρασία, σίγουρη φυματίωση μέσα σε λίγους μήνες, εξόντωση. Ενώ θα μπορούσε κάλλιστα να βρισκόμαστε εις τας φυλακάς των Αθηνών ή έστω εις μίαν άλλην υποφερτήν φυλακήν, αν ενδιαφερόσαστε σεις και το προξενείον του Ισραήλ διά την τύχη μας. Κατάπληξιν και απογοήτευση μας προξένησε η τελευταία από 27/9 επιστολή σας, διά της οποίας ανακοινώνετε εις τον Ντάσσα, ότι αδυνατείτε να τον βοηθήσετε να μεταχθεί εις τας Αθήνας. Ποιος θα μας βοηθήσει αν δεν μας βοηθήσετε σεις; Οι άλλοι άνθρωποι έχουν εις τας ατυχίας των ζών των, τους γονείς των, τους συγγενείς των να τους παρασταθούν. Κάθε βδομάδα σχεδόν εγκρίνονται μεταγωγές διά την Αθήνα κρατούμενων, που οι γονείς των φροντίζουν. Εμείς δυστυχώς δεν έχουμε ούτε μητέρα, ούτε πατέρα, ούτε άλλους συγγενείς. Υπελογίσαμε εις την οργάνωσίν των ομοεθνών μας, που αυτήν την αποστολίν έχουν ακριβώς. Να αναπληρώσουν τους γονείς μας, να γίνουν τα στηρίγματα των αναξιοπαθούντων ομοεθνών μας. Υπελογίσαμε εις σας. Δεν είμαστε αγνώμονες και δεν παραγνωρίζουμε την βοήθειαν που

μας παρέχετε. Είναι ανάγκη όμως να αντιληφθείτε επακριβώς την κατάσταση μας. Να φροντίζετε με περισσότερη θέρμη διά την τύχη μας. Έχετε ηθική υποχρέωση εις αυτό και θέλομεν να πιστευόμεν ότι θα το πράξετε. Ματαιώσατε την μεταγωγίν μας εις Γιούραν. Μη μας αφήσετε εις αυτάς τας εξοντωτικάς φυλακάς.³¹ Ζητήσατε την συμπαράστασι του Προξενείου, αποτανθήτε εις την Κυβέρνησιν, εις τα πολιτικά κόμματα. Υποφέραμε πολύ εις την κατοχήν και έχετε όλην την ηθικήν δύναμι να ζητήσετε τόσον μικράν χάριν. Μη διαψεύσετε τας ελπίδας που στηρίζομεν εις σας και το κράτος του Ισραήλ. Όταν λάβετε την επιστολήν μας πιθανώς να ευρισκόμεθα ακόμη εις το τμήμα μεταγωγών Πειραιώς ή Αθηνών. Ζητήστε να μας δείτε. Παρακαλούμε να ειδοποιήσετε και τας κοινότητάς μας Θεσσαλονίκης και Καβάλας δια την μεταγωγήν μας. Με αδελφικούς χαιρετισμούς Βιτάλ Ντάσσα, Μπενσιών Μεναχέμ.³²

Η σχετικά τακτική αλληλογραφία των κρατούμενων Εβραίων με τις υπηρεσίες του Κ.Ι.Σ. μετά τη λήξη του Εμφυλίου επιτρέπει να συμπεράνουμε πως αριστεροί και σιωνιστές συναντιούνται, κατά κάποιον τρόπο, και πάλι. Ο χώρος συνάντησής τους δεν είναι πλέον δημόσιος. Για προφανείς λόγους, η επικοινωνία τους περιορίζεται εντός της εβραϊκής «οικογένειας», με την ευρύτερη έννοια. Οι εκπρόσωποι της κοινότητας αναλαμβάνουν τελικά ως άλλοι «γονείς», σύμφωνα με τη διατύπωση των Ντάσσα και Μεναχέμ, να παράγουν οικονομικά βοηθήματα, ιματισμό, φάρμακα, νομική στήριξη, προκειμένου οι φυλακισμένοι και οι εξόριστοι να ζητήσουν αναθεώρηση της δίκης τους. Αναλαμβάνουν, τέλος, να μεσολαβήσουν μεταξύ ελληνικού και εβραϊκού κράτους, μετά από μακρές διαπραγματεύσεις των δύο μερών,³³ ώστε οι Εβραίοι κρατούμενοι να απελευθερωθούν, προκειμένου να μεταναστεύσουν στο Ισραήλ «προς μόνιμη εγκατάσταση» και «άνευ προθέσεως επανόδου εις την Ελλάδα». Προηγουμένως, όφειλαν να αποποιηθούν την ελληνική ιθαγένεια.³⁴

Στις συγκεκριμένες συνθήκες, η μετανάστευση/απέλαση των Εβραίων κρατούμενων στο Ισραήλ εξυπηρετεί και τις δύο χώρες: η μετεμφυλιακή Ελλάδα απαλλάσσεται από ανεπιθύμητους κομμουνιστές, ενώ παράλληλα το νεοσύστατο Ισραήλ ενισχύεται πληθυσμιακά. Εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, τόσο το Κ.Ι.Σ. όσο και το κράτος του Ισρα-

ήλ φαίνεται πως ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των Ντάσσα και Μεναχέμ.³⁵ Αντίστοιχα, η ευχή «το επόμενον έτος εις την Ιερουσαλήμ» - μεσσιανική ευχή με την οποία κλείνει το βιβλίο της πασχάλινής διήγησης (Αγκαδά σελ Πέσαχ) και την οποία ανταλλάσσουν Κ.Ι.Σ. και κρατούμενοι με αφορμή τη συγκεκριμένη γιορτή³⁶ - φαίνεται πως στην περίπτωση που μας απασχολεί αποκτά μια διάσταση περισσότερο «πραγματική». Αυτό διαφαίνεται, λ.χ., από το τηλεγράφημα που στέλνουν την άνοιξη του '51 οι Εβραίοι Σαλβατώρ Κοέν και Δαβίδ Μπρούδο απ' τις φυλακές Αβέρωφ στο Κ.Ι.Σ.: «Αντευχόμενοι δι' εορτάς ΠΕΣΣΑΧ σας ευχαριστούμεν δια το επιδειχθέν ενδιαφέρον στοπ στηριζόμενοι επί ενεργειών σας αναμένομεν να εορτάσομεν ερχόμενον έτος εις γην του Ισραήλ».³⁷

Απομένει να αναρωτηθούμε τι σήμαινε τελικά για τους ίδιους τους ανθρώπους αυτούς η αναγκαστική μετανάστευσή τους στο Έρετς Ισραέλ. Ήταν το «καταφύγιο» για το οποίο έκανε λόγο το *Ισραηλιτικόν Βήμα* λίγα χρόνια νωρίτερα; Το ερώτημα αυτό απαιτεί ωστόσο περαιτέρω διερεύνηση.

Σημειώσεις:

1. Η έρευνα στην οποία βασίζεται το παρόν κείμενο αποτελεί μέρος της υπό εκπόνηση διδακτορικής διατριβής της γράφουσας «Εβραίοι της Ελλάδας μετά τη Σοά. Ζητήματα μνήμης και ταυτότητας» (Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας). Ευχαριστώ θερμά τους διοργανωτές του συνεδρίου για την πρόσκληση να συμμετάσχω, καθώς και τους Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Πολυμέρη Βόγλη, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Χάρη Δελλοπούλου, Βίκτωρα Καμχή, Φίλιππο Κάρμποτ και Ρίκα Μπενβενίστε για τις παρατηρήσεις και τις βιβλιογραφικές υποδείξεις.
2. Ευχαριστώ θερμά το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (Κ.Ι.Σ.) και την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (Ι.Κ.Θ.) για την άδεια πρόσβασης στα αρχεία τους, καθώς και το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος (Ε.Μ.Ε.) για την άδεια πρόσβασης στην εφημερίδα *Ισραηλιτικόν Βήμα*.
3. Ο Ντάσσα αναλαμβάνει τη διεύθυνση της εφημερίδας στις 19.7.1946.
4. Τα βιογραφικά στοιχεία για τους Λεβή και Ντάσσα προέρχονται κυρίως από μητρώα και φακέλους του αρχείου της Ι.Κ.Θ., καθώς και από το αρχείο του Κ.Ι.Σ.
5. Βλ. επιστολή του Ντάσσα με ημερομηνία 26.9.1951 προς την Επιτροπή Απόρων. Αρχείο Κ.Ι.Σ., φάκελος «Αλληλογραφία με κρατούμενους».
6. Το τελευταίο φύλλο του *Ισραηλιτικού Βήματος* κυκλοφόρησε στις 31.10.1947. Η κυκλοφορία του *Ριζοσπάστη* και της *Ελεύθερης Ελλάδας* απαγορεύτηκε στις 18 Οκτωβρίου 1947 (με βουλευμάτα του Συμβουλίου Εφετών - αρ. 3219 και 3220 αντίστοιχα). Ο *Ριζοσπάστης* κυκλοφόρησε ως τις 27

- Οκτωβρίου, ενώ ο *Ρίζος της Δευτέρας* συνέχισε να κυκλοφορεί ως τον Δεκέμβρη του ίδιου χρόνου, οπότε και τέθηκε εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε.
7. Για μια παράλληλη ανάλυση του *Ισραηλιτικού Βήματος*, που αναδεικνύει πτυχές του διαλόγου μεταξύ αριστερών Εβραίων της εποχής και σιωνιστών, βλ. Philip Carabott - Maria Vassilikou, «“New Men vs. Old Jews”: Greek Jewry in the wake of the Shoah (1945-47)» σε υπό έκδοση τόμο σε επιμέλεια G. Antoniou - D. Moses. Στο ίδιο κείμενο θίγεται η επικριτική στάση της εφημερίδας απέναντι τόσο στην κυβερνητική πολιτική που αφορούσε τους Εβραίους όσο και απέναντι στους κύριους εκπροσώπους του Κ.Ι.Σ. και την Οργάνωση της Joint.
 8. Δυστυχώς μέχρι σήμερα έχω εντοπίσει μόνο ένα φύλλο της *Ντρορ* και κανένα φύλλο του *Εβραϊκού Μέλλοντος*. Σύμφωνα με τον Ραφαήλ Φρεζή (*Ο εβραϊκός τύπος στην Ελλάδα*, Βόλος 1999, σ. 213-218), η *Ντρορ* [Ελευθερία], η οποία εκδιδόταν από την Οργάνωση Σιωνιστικής Νεολαίας Ελλάδος, κυκλοφόρησε από το φθινόπωρο του 1945 ως το 1947. Το *Εβραϊκό Μέλλον* κυκλοφόρησε από την 1.3.1946 (βλ. αρχείο Ι.Κ.Θ., φάκελος 00191) ως τον Μάιο της ίδιας χρονιάς. Από την έκκληση στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας («Ερετς Ισραέλ ζητεί την ενίσχυση όλων των παιδιών της») και τη σιωνιστική σημαία στον τίτλο (βλ. Φρεζής, *ό.π.*, σ. 217) μπορούμε να συμπεράνουμε πως και η εν λόγω εφημερίδα υπηρέτούσε τη σιωνιστική ιδέα. Το ίδιο ισχύει για το *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, που εκδιδόταν από τη Σιωνιστική Ομοσπονδία Ελλάδος από τον Ιούνιο του 1945 ως τον Ιούλιο του 1946.
 9. Βλ., ενδεικτικά, τα δημοσιεύματα με τον κοινό τίτλο «Η επανέκδοσις της “Εβραϊκής Εστίας”» στα φύλλα 98 (28.9.1951, σ. 1) και 182 (17.6.1955, σ. 1).
 10. *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, Στήλη «Κρίσεις και Σχόλια», φ. 8, 21.9.1945, σ. 3.
 11. Απόσπασμα από ομιλία του πρόεδρου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών Μίνωα Κωνσταντίνη. «Μία διάλεξις εις τον Ροταριανόν», *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, *ό.π.*
 12. *Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων*, Στήλη «Κρίσεις και Σχόλια», *ό.π.*
 13. *Ό.π.*
 14. Τις ιστορίες πολλών από τους ανθρώπους αυτούς (DPs) παρακολουθεί, μέσα από πληθώρα τεκμηρίων, η Ρίκα Μπενβενίστε στο βιβλίο της *Αυτοί που επέζησαν. Αντίσταση, Εκτόπιση, Επιστροφή. Θεσσαλονικείς Εβραίοι στη δεκαετία του 1940*, Αθήνα 2014.
 15. *Ό.π.* «Σχολάζουσα» ή «εγκαταλελειμμένη» περιουσία ονομάζεται γενικά η περιουσία της οποίας ο κληρονόμος είναι άγνωστος ή δεν έχει βρεθεί. Οι «εγκαταλελειμμένες» εβραϊκές περιουσίες περιήλθαν το 1949 στον νεοϊδρυθέντα Ο.Π.Α.Ι.Ε. (Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος).
 16. Βλ., λ.χ., τα δημοσιεύματα του *Ισραηλιτικού Βήματος* «Οι Όμηροι» και «Η κατάστασι των Ισραηλιτών στη Θεσσαλονίκη», φ. 1, 23.11.1945, σ. 1. Ωστόσο, οι συνθήκες διάσωσης για πολλούς Εβραίους που βρίσκονται στην Αθήνα μετά τον πόλεμο είναι ιδιαίτερα δύσκολες. Βλ. σχετικές ανταποκρίσεις του Jewish Telegraphic Agency (ενδεικτικά, «Greek Jew in Desperate Strait, Unrra Official Report. Need Aid. rom [sic] Private Agencies», 3.4.1945).
 17. Η οργάνωση δραστηριοποιήθηκε στη χώρα από τις αρχές του 1945 ως το 1951. Εξακολούθησε ωστόσο να προσφέρει οικονομική βοήθεια ως τη δεκαετία του 1960.
 18. «Η κατάσταση των Ισραηλιτών στη Θεσσαλονίκη», *Βήμα*, *ό.π.*
 19. «Ο αντισημιτισμός», *Βήμα*, *ό.π.*
 20. «Οι... ζάπλουτοι Ισραηλίτες», *Βήμα*, *ό.π.*
 21. «Οι πραγματικοί Έλληνες», *Βήμα*, *ό.π.*
 22. Βλ., λ.χ., στη στήλη «Ιστορίες του διωγμού» της *Εβραϊκής Εστίας* το κείμενο με τίτλο «Πώς αντιστάθηκα», φ. 3, 11.4.1947, σ. 2.
 23. Φ. 2, 28.3.1947, σ. 1, πρβλ. το δημοσίευμα «Δύο χρονολογία. 25 Μαρτίου 1821 - 14 Μαΐου 1948», φ. 53, 25.3.1949, ε. 1.
 24. «Ποιοι είμαστε», *Ντρορ*, φ. 3, 1.3.1946. Το απόσπασμα παρατίθεται στο Φρεζής, *ό.π.*, σ. 214-215. Η υπογράμμιση δική μου.
 25. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 5.6.1946. Ευχαριστώ τον Νίκο Παΐσιο που μου επεσήμανε το δημοσίευμα.
 26. *Ι. Βήμα*, φ. 1, *ό.π.*, σ. 2' πρβλ. «Ο αγώνας της Παλαιστίνης και οι Εβραίοι της διασποράς», φ. 8, 11.1.1946, σ. 1 και «Το εβραϊκόν κράτος», φ. 66, 17.10.1947, σ. 1.
 27. Βλ. ενδεικτικά, «Στην Αθήνα», φ. 33, 5.7. 1946.
 28. *Ι. Βήμα*, φ. 65, 3.10.1947, σ. 1. Για το ίδιο θέμα έχει προηγηθεί δημοσίευμα της *Εβραϊκής Εστίας* (φ. 14, 26.9.1947, σ. 1) σε χαμηλότερους τόνους από το αντίστοιχο του *Ισραηλιτικού Βήματος*.
 29. Φ. 16, 24.10.1947, σ. 3. Ευχαριστώ τον Φίλιππο Κάραμποτ που μου επεσήμανε τα δημοσιεύματα της *Εβραϊκής Εστίας*.
 30. «Πίναξ Καταδικών Υποβληθείς από το Προξενείον του Ισραήλ εις το Υπουργείον των Εξωτερικών», 20.7.1950. Αρχείο Κ.Ι.Σ., «Φάκελος κρατουμένων».
 31. Η υπογράμμιση των Ντάσσα και Μεναχέμ.
 32. Αρχείο Κ.Ι.Σ., φάκελος «Αλληλογραφία με κρατουμένους», επιστολή με ημερομηνία 5.10.1951.
 33. Σύμφωνα με τον Amikam Nachmani (*Israel, Turkey and Greece. Uneasy Relations in the East Mediterranean*, Λονδίνο 1987 σ. 87-88), οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 1949 και κατέληξαν σε μια πρώτη συμφωνία το 1953.
 34. Το κείμενο της δήλωσης που κλήθηκαν να υποβάλουν κάποιοι από τους Εβραίους κρατούμενους είχε ως εξής: «[...] δηλώ ότι επιθυμώ να μεταναστεύσω εις Ισραήλ προς μόνιμον εκεί εγκατάστασίν μου, άνευ προθέσεως επανόδου εις την Ελλάδα. Προς τούτο δέχομαι να αποβάλω την Ελληνικήν ιθαγένειά μου». Αρχείο Κ.Ι.Σ., φάκελος «Αλληλογραφία με κρατουμένους», Αθήνα, Αύγουστος 1951. Σύμφωνα με τον Α. Nachmani (*ό.π.*, σ. 88), οι Εβραίοι κρατούμενοι που επιθυμούσαν να απελευθερωθούν όφειλαν να υπογράψουν επιπλέον δήλωση μετανοίας.
 35. «Μη διαφεύσετε τας ελπίδας που στηρίζομεν εις σας και το κράτος του Ισραήλ», έγγραφα στην επιστολή τους. Βλ. παραπάνω σημ. 33.
 36. Εβραϊκό Πάσχα (Πέσχα): γιορτή σε ανάμνηση της εξόδου των σκλάβων Εβραίων από την Αίγυπτο και της πορείας τους προς τη γη του Ισραήλ.
 37. Αρχείο Κ.Ι.Σ., φάκελος «Αλληλογραφία με κρατουμένους», 23.4.1951.
- * *Αναδημοσίευση από τον τόμο πρακτικών του Συνεδρίου «Εβραϊκές Κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ος αιώνας - Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός», εκδ. Ισνάφι 2016.*
- [*Η Ελένη Μπεζέ είναι υποψήφια Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και συνεργάτης τους Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος*].

Γράμμα αποχαιρετισμού από την Κορφιάτισσα Μητέρα

Του ΣΜΟΥΕΛ ΡΕΦΑΕΛ

Λίγες μόνον ώρες πριν παραδώσει την ψυχή της στον Δημιουργό, η μητέρα ξανάρχισε να μιλάει κορφιάτικα, δηλαδή ιταλοεβραϊκά, μία γλώσσα που φέρανε στην Κέρκυρα Εβραίοι από τη Βενετία μετά από μακρύ και κοπιαστικό ταξίδι κατεβαίνοντας την Ιταλική χερσόνησο. Όπως οι Εβραίοι της Ισπανίας που διατήρησαν στη γλώσσα τους την αρχαία Ισπανική παράδοση και έθιμα, έτσι και οι Εβραίοι της Κέρκυρας διατήρησαν στη δική τους γελαστή και ρυθμική γλώσσα αντίλαλους από την παμπάλαιη ιταλική παράδοση. Όταν πια βρήκαν καταφύγιο στις γαλάζιες ακρογιαλιές του μαγικού νησιού, στην Κέρκυρα, στο νησί που είναι πολύ κοντά στις Ελληνικές ακτές και απέχει λίγες μόνο ώρες πλεύσης από τις Ιταλικές ακτές, η ιταλοεβραϊκή γλώσσα κατέληξε να είναι μία γλώσσα για μυστικά, μία μουσειακή γλώσσα. Νομίζω ότι η μητέρα, ο Θεός ας αναπαύσει την ψυχή της, ήταν ανάμεσα στους τελευταίους στον κόσμο όλο που ήξερε να χρησιμοποιεί αυτήν τη γλώσσα.

Λίγες μόνο ώρες πριν παραδώσει την ψυχή της στον Δημιουργό, η μητέρα άρχισε να βυθίζεται στον βυθό της Κέρκυρας και το σώμα της, που έπεφτε σα μολύβι σε τρικυμισμένη θάλασσα, λες και τη γυρνούσε πίσω στις γαλάζιες ακρογιαλιές, στα ήσυχα κύματα του μαγικού βασιλείου και στις εικόνες της παιδικής της ηλικίας στο νησί, στην Κέρκυρα. Απ' το βραχνιασμένο της λαιμό άρχισαν να ακούγονται ονόματα συγγενών της και οι μυστικές και καλά κωδικοποιημένες συζητήσεις στα κορφιάτικα με τη συχωρεμένη μητέρα της, Αλέγκρα Βιβάντε, το γένος Γιζραέλ. Τι λέγανε μεταξύ τους; Και τί ήταν εκείνες οι φωνές από μακριά που έπιανε η μητέρα; Αυτό δεν θα το μάθουμε ποτέ. Κανείς δεν θα τις εξιχνιάσει ακόμα κι ο καλύτερος ερευνητής αρχαίων γλωσσών. Για όποιον κά-

θισε μαζί της στο δωμάτιο της παθολογικής κλινικής εκείνη την τελευταία νύχτα της ζωής της στη γη, φαινόταν πως η μητέρα είχε μία πολύ ζωντανή συζήτηση και κυρίως ήθελε να χαιρετήσει μία σειρά ολόκληρη συγγενών, γνωστών, γειτόνων. Ήθελε να χαιρετήσει τους γονείς και τον αδελφό της, αιωνία τους η μνήμη, που τους χαιρέτησε για τελευταία φορά, με τρομαχτική βιασύνη, χωρίς μια αγκαλιά, χωρίς ένα χάδι, στην αποβάθρα του διαβόλου, στο Μπίρκεναου.

Μόνο σπαραχτικές κραυγές στα κορφιάτικα και στα ελληνικά ακούγονταν σ' εκείνη την αποβάθρα, έτσι συνήθιζε να μας διηγείται, κι αυτές ανακατεμένες με τους ήχους των βαγονιών, με τον τρόπο από τις δερμάτινες μπότες στο πολυπατημένο χαλίκι και το ουρλιαχτό κουρασμένου σιδήρου. Έτσι μας έλεγε, κι όχι μόνο μια φορά. Πόσο πόνεσε η μητέρα από κείνον τον βιαστικό αποχωρισμό από τους γονείς της, από τον μικρό της αδελφό, από τους συγγενείς της κι από τις εικόνες απ' τα παιδικά της χρόνια στην Κέρκυρα. Οι σκηνές εκείνες του αποχωρισμού δεν την άφηναν ποτέ ήσυχη, αφού από τη στιγμή που η μητέρα πάτησε το πόδι της στην καταραμένη γη του Μπίρκεναου και μέχρι και τη μέρα που πέθανε στην Αγία Γη, σαν να σκιρτούσαν μέσα της οι φωνές της Κέρκυρας. Αλλά τη γλώσσα που παραγκωνίστηκε και αντικαταστάθηκε από τα εβραϊκά, τα λαντίνο και τα ελληνικά, δεν την ακούγαμε σχεδόν ποτέ. Το Μπίρκεναου έκαψε στα κρεματόριά του την Εβραϊκή Κέρκυρα και η μητέρα έμεινε με τον ταραγμένο πόνο ως τη μέρα που πέθανε στην Αγία Γη. Όσο και να προσπαθούσαμε να καταλάβουμε κάτι παραπάνω για κείνες τις φωνές, τις φωνές της Κέρκυρας, τις τελευταίες λέξεις, τις κομμένες προτάσεις, τις τελευταίες συλλαβές, τόσο αντιλαμβανόμασταν ότι δεν υπήρχε πε-

ρίπτωση να τις αναπαράγουμε. Το μόνο που ξέραμε είναι ότι η μητέρα τούς είχε πεθυμήσει τους συγγενείς της, αχ, πόσο τους λαχταρούσε η ψυχή της, σε σημείο που έδειχνε πως ό,τι είχε καταφέρει να χτίσει, να σηκώσει, να μεγαλώσει και να φροντίσει πάνω σ' αυτήν τη γη δεν συγκρινόταν με τίποτα με τη λαχτάρα του σώματος και του πνεύματος της μητέρας για τις μορφές της Εβραϊκής Κέρκυρας. Τόσο διψούσε γι' αυτές η ψυχή της.

Η μητέρα ήταν ξαπλωμένη στο κρεβάτι της στο νοσοκομείο. Οι ώρες περνούσαν και σα να είχε απλωθεί πάνω απ' το κρεβάτι της στο Ισραηλινό νοσοκομείο ένα βαρύ πέπλο μορφίνης, ένα είδος νυφικού πέπλου για την επερχόμενη συνάντηση μεταξύ μάνας και κόρης, μεταξύ κόρης και πατέρα, μεταξύ αδελφού και αδελφής που αποχωρίστηκαν 65 χρόνια πριν. Η μητέρα περίμενε να τους ξανασυναντήσει σαν τη νύφη που περιμένει τον αγαπημένο της. Έτσι ήταν ξαπλωμένη η μητέρα στο κρεβάτι του πόνου και τα σεντόνια του νοσοκομείου που ήταν γι' αυτήν και πέπλο και σάβανο, απλώνονταν, γλιστρούσαν από το υπερυψωμένο κρεβάτι, γέμιζαν το μικρό δωμάτιο και κάλυπταν το φρεσκοπλυμένο με χλωρίνη πάτωμα. Στο προσκεφάλι της μητέρας στέκονταν οι οροί σα μεγαλοπρεπή μπουκέτα κι αυτοί γλιστρούσαν και απλωνόταν σε μια μεγάλη παλέτα χρωμάτων. Ήταν σα να ήθελαν από κει ψηλά να της δώσουν λίγη ανακούφιση τις τελευταίες της στιγμές πάνω στη γη.

Σιωπηλοί και αμήχανοι καθόμασταν στην άκρη του κρεβατιού της, παρακολουθούσαμε τις σπασμένες προτάσεις που βγαίνουν απ' το στόμα της μητέρας στα ελληνικά και στα κορφιάτικα, και μόνο να υποθέσουμε μπορούσαμε για ποιο θέμα συ-

Em Submoletel seu Corfu.

Γκραβούρα Εβραϊκής Συνοικίας Κέρκυρας

ζητούσε εκείνη την ώρα, την τελευταία της αυγή. Στο δωμάτιο επικρατούσε μία οξεία οσμή φαρμάκων ανακατεμένη με ούρα, και τα μάτια της μητέρας σα να βυθίστηκαν μέσα τους. Δεν ήταν ούτε νύχτα ούτε μέρα και μόνο ο γαλάζιος αριθμός A8391 στο μπράτσο της έλαμπε με μία λάμψη άγρια, εκνευριστική και ανελέητη. Το σώμα που περίμενε με αγωνία τη συνάντηση με τους συγγενείς της μαράζωνε γρήγορα, μπροστά στα μάτια μας και μόνο το γαλάζιο νούμερο έλαμπε και έστελνε λαμπερές ακτίνες από το Ισραήλ στο Μπίρκεναου της Πολωνίας. Δακρύσαμε αμήχανοι, φοβόμασταν να κουνήσουμε ακόμα και το δαχτυλάκι μας, θέλαμε να βοηθήσουμε αλλά πώς; Και τότε ξαφνικά άρχιζαν να γεμίζουν το δωμάτιο χαμηλόφωνες μελωδίες του "Σαλόμ Αλεχέμ Μαλαχέι Ασαρέτ Μαλαχέι Ελιόν" που η γυναίκα μου κι εγώ ανεξήγητα αρχίσαμε

να τραγουδάμε αυθόρμητα, τόσο θέλαμε να απαλύνουμε τον πόνο της. Μόνο μουρμουρητά, "Μάνα μου, πού είσαι;" και "Βοήθεια" στα ελληνικά ξέσχιζαν που και που την πρωινή γαλήνη και η μητέρα να σπαρταράει στο κρεβάτι του πόνου της σαν το ψάρι που βυθίζεται στην άβυσσο, να στριφογυρίζει από δω κι από κει, να ενώνει τα πόδια σαν σε κίνηση πτερυγίου, να απλώνει τα χέρια της σαν να ανοίγει δρόμο προς την άβυσσο κι απ' το λαιμό της να βγαίνει η φωνή της μητέρας: "Αχ, Μάνα μου, πού είσαι;". Ξαφνικά φάνηκε σαν ένα μεγάλο χαμόγελο να απλώνεται στο πρόσωπό της, τα μάτια της φωτίστηκαν για μια στιγμή και τα χέρια υψώθηκαν προς τα πάνω. Υποθέσαμε σιωπηλά ότι αυτή ήταν η ώρα της συνάντησης που η μητέρα τόσο προσδοκούσε. Χρόνια λαχτάρας έφθασαν στο τέλος τους την αυγή της τελευταίας μέρας της μητέρας. Από την ένταση της σκηνης και από το δέ-

ος που μας κατέλαβε βγήκαμε από το δωμάτιο, και αφήσαμε στη μητέρα τις τελευταίες στιγμές ησυχίας της. Εκείνες τις στιγμές παρέδωσε η μητέρα την ψυχή της στο δημιουργό και η ακολουθία των αγγέλων της Κέρκυρας την προϋπάντησε με ευχές και με τραγούδια.

Πέρασαν οι μήνες και συμπληρώθηκε ο χρόνος του πένθους. Αποφασίσαμε να ταξιδεύσουμε και να γυρίσουμε τα σοκάκια της Κέρκυρας ελπίζοντας να βρούμε τον αντίλαλο εκείνων των ήχων, τις μορφές που είχαν φύγει από τον κόσμο, την εμπειρία της Εβραϊκής συνοικίας που κόπηκε τόσο βάνουσα το καλοκαίρι του 1944. Εξοπλισμένοι με τις αναμνήσεις της μητέρας πήγαμε από δω κι από κει, ξαναγυρίσαμε εδώ και συνεχίσαμε για πού; Ουσιαστικά δεν θα το μάθουμε ποτέ. Αφού επαναλάβαμε τους ίδιους δρόμους αρκετές φορές η γυναίκα μου συνόψισε την κατάσταση ως εξής: “Υπάρχει η Κέρκυρα του κάτω κόσμου και υπάρχει και η Κέρκυρα του πάνω κόσμου. Οι τουρίστες είναι στην κάτω Κέρκυρα και η νόνα στην άνω Κέρκυρα”. Συνεχίσαμε την περιπλάνηση ψάχνοντας τις φωνές. Αντί για τις φωνές εκείνες όμως βρήκαμε το βουητό του πλήθους των χιλιάδων τουριστών με μαγιά, τους ήχους των κεραμικών στα τουριστικά μαγαζιά, τις φωνές των πωλητών και των πωλητριών (που πρέπει να πω ότι ήταν ευγενικοί), ήχοι που φθάναν ως εμάς από κάθε είσοδο και πάγκο και ήχοι τουριστικού μπουζουκιού μας εμπόδιζαν να ακούσουμε τις εσωτερικές φωνές που διατηρήσαμε μέσα μας. Τη φωνή της μητέρας σε μία ιδιωτική ταινία μαρτυρίας που καταγράψαμε στη διάρκεια των ετών. Δεν ψάχναμε τις φωνές των τουριστών αλλά τις ξεχασμένες εκείνες φωνές που έχουν χαθεί ανεπιστρεπτί πια απ’ αυτόν τον κόσμο. Δεν τις βρήκαμε όμως.

Με λύπη βγάλαμε απ’ το σακιδίό μας το ισραηλινό αγγελτήριο θανάτου που ανακοίνωνε το θάνατο της μητέρας. Πήραμε θάρρος και στα μονοπάτια του Εβραϊκού γκέτο, στα σοκάκια της Κέρκυρας, στην έρημη συναγωγή -τελευταίο απομεινάρι από το παρελθόν- και χρησιμοποιώντας κολλητική ταινία κολλήσαμε ένα τόσο Ισραηλινό σύμβολο -το αγγελτήριο που ανακοινώνει το θάνατο της αριστοκράτισσας Εστέρ Ρεφαέλ, κόρης του Μενά-

χέμ και της Αλλέγκρε Βιβάντε από τη νήσο Κέρκυρα, αδελφής του Σμουέλ, Αιώνια της η Μνήμη. Ντόπιοι, περαστικοί και μερικοί Εβραίοι χωρίς ταυτότητα και θάρρος θέλησαν να μάθουν τη σημασία εκείνης της πράξης. Εμείς όμως συνεχίσαμε, σαν να βγάλαμε από μέσα μας την τελευταία κραυγή της μητέρας. Διηγηθήκαμε μέσω ενός Ισραηλινού κομματιού χαρτιού την κρυμμένη ιστορία 2.000 Εβραίων της Κέρκυρας που το καλοκαίρι του 1944 άφησαν το μαγικό νησί κι ανάμεσά τους κι η μητέρα και τα μέλη της οικογένειάς της. Δεν υπήρξε ποτέ αγγελτήριο θανάτου που να ανακοινώνει το θάνατό τους στους θαλάμους αερίων το καλοκαίρι του 1944.

Επίλογος

 ύο μήνες μετά απ’ αυτήν την επίσκεψη πήρα στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μία επιστολή που στην επικεφαλίδα της ήταν το λογότυπο του Ιονίου Πανεπιστημίου και του Δήμου Κερκύρας. Η επιστολή μου απηύθυνε επίσημη πρόσκληση να δώσω διάλεξη στην εναρκτήρια συνεδρίαση σε διεθνές συνέδριο που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2010. Στο κέντρο της επιστολής ήταν η φυσιογνωμία του Εβραίου Έλληνα-Γάλλο-Ελβετού συγγραφέα, γέννημα της Κέρκυρας, του Αλμπέρ Κοέν. Υποψήφιος για βραβείο Νόμπελ και συγγραφέας των ευρωπαϊκών μπεστ σέλερ “Καρφοχάφτης”, “Η Ωραία του κυρίου”, “Σολάλ”, “Ο γιος μου ο στρατιώτης” και “Το Βιβλίο της Μητέρας μου”, που ο Αλμπέρ Κοέν αφιέρωσε μετά θάνατον στη μητέρα του, γέννημα Κέρκυρας. Γέλασα μέσα μου, η τελευταία διεύθυνση της μητέρας στην Κέρκυρα ήταν Οδός Αλμπέρ Κοέν 11, Τρίτος όροφος - ο δρόμος που ονομάζεται έτσι προς τιμήν του διάσημου συγγραφέα. Έκλεισα το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και είπα μέσα μου: «Πολλά τα έργα σου Θεέ μου και όλα με σοφία φτιαγμένα».

Μετάφραση από τα Εβραϊκά: Έτη Εσκαλωνή Σαντμόν

[Ο Σμουέλ Ρεφαέλ - Βιβάντε είναι καθηγητής Ισπανοεβραϊκής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Μπαρ Ιλάν του Ισραήλ].

Ο Ιωσήφ Ηλία Καπούλιας, ή Ιωσήφ Ηλία Ιωσήφ, ή ο γνωστός μας Γιωσέφ Ελιγιά, παραμένει έως και σήμερα ο «γνωστός - αγνοημένος», αν και υπήρξε από την αρχή σχεδόν της καλλιτεχνικής του δημιουργίας διανοητής και πρωτοπόρος αγωνιστής των κοινωνικών και πολιτικών αντιθέσεων. Και για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια ενός άλλου, σημερινού αυτή τη φορά, γιαννιώτη εβραιοφιλοσόφου, του Σάββα Μιχαήλ, «Ο Γιωσέφ Ελιγιά, εβραίος από τα Γιάννενα, ποιητής, σοφός κι επαναστάτης, και γι' αυτό τριπλά - τετραπλά κυνηγημένος: Σαν εβραίος από τους αντισημίτες. Σαν ποιητής από τους στερημένους καιρούς. Σαν σοφός από έναν κόσμο που περιφρονεί, μέσα από την εκμετάλλευση, την καταπίεση, τον εξευτελισμό ανθρώπου προς άνθρωπο».

Αν θελήσουμε να δώσουμε μια απλή απάντηση στα παραπάνω, θα πρέπει να επικαλεσθούμε τα αλληγορικά λόγια του Δημήτρη Χατζή από το γνωστό μας διήγημα «Σαμπεθάι Καμπιλής» του *Τέλους της μικρής μας πόλης*: «Ο Ελιγιά τόλμησε, λένε, να κάνει ρωγμή στον Μωσαϊκό και στον Ρωμέικο Νόμο».

Ο Ελιγιά, παιδί μιας φτωχής μικροαστικής εβραϊκής οικογένειας των Ιωαννίνων, γεννήθηκε το 1901. Διακρίθηκε για τη δίψα του στη μάθηση και για την οξύνοιά του, ενώ μεταξύ των διδασκάλων του ήταν και ο πολυμαθής Αβραάμ Δαβίδ, στον οποίον αργότερα ο Ελιγιά θα αφιερώσει την περισπούδαστη μελέτη του «Περί Μεταβιβλικής Ποιήσεως», Γιάννενα 1924.

Το 1919, αποφοιτά από τη Σχολή Alliance Israélite Universelle των Ιωαννίνων, η οποία ιδρύθηκε στην πόλη αυτή το 1904. Εδώ θα μορφωθεί και θα αναλάβει αμέσως θέση διδασκάλου, την οποία θα διατηρήσει έως το τέλος του 1924 με μικρές διακοπές.

Είναι τα χρόνια αυτά κατά τα οποία αναδεικνύεται ως ποιητής, παράγοντας μια ποίηση που κινεί-

ται μεταξύ λυρισμού και ρεαλισμού, ενώ επιδίδεται ταυτόχρονα στον κοινωνικό και πολιτικό αγώνα της εποχής. Είναι επίσης η εποχή της Μικρασιατικής Εκστρατείας, όπου ο τοπικός γιαννιώτικος πληθυσμός υποφέρει από κάθε είδους στερήσεις. Έκφραση της αναγκαιότητας αυτής είναι η δημιουργία του «Πανηπειρωτικού Εργατικού Κέντρου Ιωαννίνων», το 1922, στο οποίο συσπειρώνονται πλήθος Σωματείων.

Ο Ελιγιά ενσωματώνεται στο Εργατικό Κέντρο Ιωαννίνων, με μια δυναμική κοινωνική και πολιτική παρουσία. Μέσα στους στόχους του Εργατικού Κέντρου, το 1923, είναι και ο εορτασμός της Εργατικής Πρωτομαγιάς. Εκδήλωση πανηγυρική, με ομιλητές και θέματα σχετικά με τα γεγονότα της εκτέλεσης των εργατών της Αμερικής (1887) και την κοινωνική επανάσταση, η οποία συντελείται στη Σοβιετική Ρωσία. Μεταξύ των ομιλητών, ο διδάσκαλος και ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά, ο οποί-

ος απαγγέλλει το ποίημα «Εργάτης» -ένα δικό του σοσιαλιστικό ποίημα- καθώς και αποσπάσματα από το «Φως που καίει» του Κώστα Βάρναλη (Δ. Τανάλια) και από το «Παραμύθι» του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Το 1924 η κομμουνιστική Νεολαία της πόλης τίμησε στη Μητρόπολη των Ιωαννίνων την 5^η επέτειο της δολοφονίας της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Καρλ Λήμπκνεχτ, με ομιλίες και διάφορα επαναστατικά τραγούδια. Και όπως αναφέρει ο Σάββας Μιχαήλ, «την ίδια στιγμή που έβγαζε πύρινους λόγους για την προλεταριακή Πρωτομαγιά στο Εργατικό Κέντρο Ιωαννίνων, την Πρωτομαγιά του 1923, ο Ελιγιά έγραφε για την εβραϊκή ποίηση της *Αλ Ανταλούς*, και μετέφραζε ποιήματα του Γεουντά Α-Λεβί, όπως δείχνει η δημοσίευσή τους τον Ιούλιο του 1923 στη *Βίγλα*, μηνιαία φιλολογική και καλλιτεχνική έκδοση του Μεσολογγίου.

Σε έγγραφο του Εργατικού Κέντρου Ιωαννίνων, στις 9 Νοεμβρίου 1922, ζητείται από τις Αρχές η κα-

ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ:

Ιδεολογία & Πολιτική

Της ΕΛΕΝΗΣ ΚΟΥΡΜΑΝΤΖΗ

ταπολέμηση της αισχροκέρδειας (βλ. μαυραγοριτισμός), και η λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της απελπιστικής πια κατάστασης των κατοίκων της πόλης, λόγω και της ανεργίας από την οποία πλήττεται ο πληθυσμός.

Αυτό είναι το κλίμα μέσα στο οποίο ενσωματώνεται ο σοσιαλιστής πλέον διανοούμενος Γιωσέφ Ελιγιά, ο οποίος, παράλληλα με τη λυρική του ποίηση και τους τόνους πεσιμισμού της, προσφεύγει σε μια νέα ποίηση περισσότερο ρωμαλέα και μαχητική, παραμένοντας όμως, ως ένας από τους πλέον αισθαντικούς και βαθυστόχαστους ποιητές του μεσοπολέμου. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, το ότι ο Ελιγιά θεωρούσε ως υποδειγματικό δάσκαλο στην ποίησή του τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, η οποία και αυτή συγκινείτο μέσα από τη φυλακή, με το «λουλούδι που έβλεπε μέσα από τα σίδερα» και με την «πρώτη πεταλούδα που ανάγειλε την άνοιξη στους δεσμώτες».

Στο διάστημα μεταξύ Οκτωβρίου - Νοεμβρίου του 1920, αναπτύσσεται στην Ελλάδα μία έντονη αντίδραση εναντίον της Μικρασιατικής Εκστρατείας, η οποία εκφράζεται τόσο από το ίδιο το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (ΣΕΚΕ), όσο κι από τις «Ομάδες των κομμουνιστών του μετώπου». Την αντίδραση αυτή εκφράζει απόλυτα και η «Πανεπειρωτική Ένωση Παλαιών Πολεμιστών», μέσω του δημοσιογραφικού της οργάνου *Νέος Αγών*, όπου ενεργός και ο Γιωσέφ Ελιγιά.

Στα Γιάννενα όμως της δεκαετίας του '20, έντονη είναι και η πνευματική δράση των Διανοούμενων αυτής της πόλης. Ιδρύεται εδώ ο προοδευτικός «Εκπαιδευτικός Όμιλος Ιωαννίνων», με στόχους τη «Δημοκρατικοποίηση» της Παιδείας, τη σύνδεσή της με την πραγματικότητα της Ελληνικής ζωής και του Νεοελληνικού κόσμου, αποβάλλοντας κάθε ίχνος «ψευδοκλασικισμού» και «προγονοπληξίας», και την καθιέρωση της Δημοτικής, ως επίσημης γλώσσας.

Σε μία συνεδρίαση του Ομίλου προσκαλείται ο Ελιγιά, ο οποίος, σε ένα κατάμεστο ακροατήριο της μεγάλης αίθουσας της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων, θα παρουσιάσει το θέμα του «Περί Μεταβιβλικής Ποίησης». Η διάλεξη αυτή, τον Δεκέμβριο του 1924, περιστρέφεται γύρω από το ιστορικό γίγνεσθαι, την Τέχνη, τον ιουδαϊσμό και τον χριστιανισμό, την εβραϊκή παράδοση, και όλα τούτα υπό το πρίσμα της μαρξιστικής θεώρησης.

Άξιο προσοχής είναι εδώ το σημείο στο οποίο ο Ελιγιά εκφράζει τη θέση του «ματεριαλιστή» ποιητή, έναντι μιας ευρύτερης ποίησης, αλλά και το σημείο όπου ο ίδιος επικρίνει την ποίηση του Κωστή Παλαμά, της αναγνωρισμένης αυτής ηγετικής φυσιογνωμίας της εποχής.

Λέγει ο Ελιγιά...

«...Δέν είναι απαραίτητο ο μαρξιστής να θεωρεί την Τέχνη ως πιστό αντίγραφο της επαναστατικής ιδεολογίας, αλλά να μπορεί να κρίνει θετικά, διαμέσου του αισθητικού ματεριαλισμού, και άλλες μορφές τέχνης, όπως τις «Σιωνίδες» του Αλεβή ή και τον «Ύμνο προς την Ελευθερία» του Σολωμού' απαιτεί όμως από άλλους ποιητές, όπως για παράδειγμα από τον Παλαμά, να δίδουν περισσότερη προσοχή στα νεότερα κοινωνικά ρεύματα».

Μετά την παραπάνω διάλεξη «Περί Μεταβιβλικής Ποίησης», ακολουθούν σύντομα τα γεγονότα, τα περί της εφημερίδας *Νέος Αγών*, και όλα αυτά, με αφορμή την κυκλοφορία στην πόλη, στις 19 Μαρτίου του 1924, ένθετης καπνεργατικής προκήρυξης του «Εργατικού Κέντρου Καβάλας» στον *Νέον Αγώνα*. Στις 21 Δεκεμβρίου συλλαμβάνονται -κατά τον τότε ισχύοντα στρατιωτικό νόμο- τα περισσότερα μέλη του πυρήνα της εφημερίδας. Μεταξύ αυτών, λίγες μέρες αργότερα, και ο Γιωσέφ Ελιγιά οδηγείται στις φυλακές. Στην απομόνωση γράφει το ποίημα «Πίσω απ' τα κάγκελα», αφιερωμένο στους συγκρατούμενούς του.

Παράλληλα, ο Ελιγιά προβαίνει σε μια δριμεία κριτική στους πλούσιους και τους ιθύνοντες της Ισραηλτικής Κοινότητας Ιωαννίνων. Χαρακτηριστικό παραμένει το ποίημά του με τον τίτλο «Οι Φαρισαίοι», στο οποίο και προτάσσεται από τον ποιητή η ρήση του Ιησού «*Ουαί, ουαί υμίν, Γραμματείς και Φαρισαίοι υποκριταί*»...

Παρεμφερές με τους «Φαρισαίους» είναι επίσης και ένα άλλο του ποίημα, το οποίο φέρει τον τίτλο «*Το Τορά μας*», και το οποίο είναι «*Χαρισμένο σε κάποιους σκλάβους του Γκέττο*». Τα ποιήματα «Οι Φαρισαίοι» και «*Το Τορά μας*» κινούνται στην ίδια θεματική. Η διαφορά είναι ότι στο μεν πρώτο, ο Ελιγιά καταδικάζει τους υποκριτές και τους αδιάφορους στον ανθρώπινο πόνο ομοθρήσκους του, ενώ στο δεύτερο, ο ποιητής απευθύνεται στην τάξη αυτή των ομοθρήσκων του, την οποία βλέπει με συμπάθεια, προτείνοντάς της να μπει στον κοινωνικό αγώνα, δηλαδή στον αγώνα του «σήμερα».

– Μα, ώ τυφλωμένη απ' την παλιά, ξεθωριασμένη Πίστη,

Στου χρόνου το περπάτημα δεν τόνοιωσες; - εσβύσθη

Η αρχαία λυχνεία. Καινούργιο φως στη στράτα μας μπροστά!

Και το γοργοξετύλιγμα της Ζωής πια δε ζητά

Να βρει τι γράφει το Τορά μας.

Ο Γιωσέφ Ελιγιά αποφυλακίζεται στις αρχές του 1925. Φεύγει από τα Γιάννενα αυτοεξοριζόμενος, και μετά από μια μικρή παραμονή του στο Αργυρόκαστρο, έρχεται στην Αθήνα.

Εδώ θα γράψει μεταξύ των άλλων το υπαρξιακό, σχεδόν νιτσεϊκό, ποίημα με τον τίτλο «Στον εαυτό μου» (1926):

*Σαύρα, πανάθλιο σερπετό, που στα χαλίκια σέρνεις
Του ξεπεσμένου εγώ σου την ορφάνια.
Σα νυχτοπούλι στου γκρεμινού τα βάθη σιγογέρνεις
Και κλαις για τη χαμένη περηφάνεια...*

Παράλληλα θα γράψει και τα ταξικά ποιήματα, «Όραμα Γολγοθά» και «Ιησούς» (1928/29), καθώς και το πολιτικό - πολιτειακό «Πόρνη», ενώ θα επιδοθεί και στη συνέχιση των μεταφράσεων του πάνω σε κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης. Στην Αθήνα ο Ελιγιά έρχεται σε επαφή με την πρωτοπορία της ελληνικής σκέψης και διανόησης, όπως ο Πέτρος Πικρός και η Γαλάτεια Καζαντζάκη, καθώς και οι Αυγέρης, Βάρναλης, Άγρας, Κοτζιούλας, Δάφνης, Κόντογλου, Χάρης, Μαλακάσης και άλλοι, ενώ παράλληλα επιδιίδεται και στην ολοκλήρωση της μετάφρασης του *Άσματος Ασμάτων* (Chir Ahchirim), την οποία πρωτοπαρουσιάζει στην *Εγκυκλοπαιδεία* του *Πυρσού* στις 9 Οκτωβρίου 1927. Επίσης, αριστοτεχνική είναι και η μετάφρασή του στον «Ησαΐα» με τα πολύτιμα σχόλια, μετάφραση η οποία αποτελεί μοναδικό κεφάλαιο για τα νεοελληνικά γράμματα. Τέλος, εξίσου σημαντική είναι και η μετάφραση και η κριτική του μελέτη στον «Ιωνά».

Τελευταίος σταθμός της πορείας του Ελιγιά θα είναι το Κιλκίς. Εδώ έρχεται το 1930 με τον διορισμό του ως καθηγητής της Γαλλικής στο Γυμνάσιο της πόλης, ενώ αναμένει πρόσκληση από τον Νικόλαο Βέη για τη θέση Εβραϊολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης.

Στο Κιλκίς, ως διορισμένος εκπαιδευτικός, αναγκάζεται να κρύβει τη συνεργασία του με τα αριστερά περιοδικά, χρησιμοποιώντας διάφορα ψευδώνυμα. Από την περίοδο αυτή αναφέρουμε μόνον ενδεικτικά δύο τίτλους ποιημάτων του: το «Πουρέιμ» (= εβραϊκό καρναβάλι), το οποίο αφιερώνει στη μητέρα του με έναν έντονο συναισθηματικό τόνο, «*Κάτι σα γράμμα στη μαννούλα μου*», και το «Κιλκίς», ως προσφορά «*Στη μακάρια σκιά του Ποιητή της "Πρέβεζας"*», γινόμενος έτσι ο ίδιος προπομπός του χαρακτηρισμού των μετέπειτα κριτικών της νεοελληνικής λογοτεχνίας ως «Σχολή του Κώστα Καρυωτάκη», ή άλλως, ως «Σκιά του Κώστα Καρυωτάκη».

*Αχ πόσο οδυνηρό κι' απαίσιο
Σ' ένα στενό, τραγικό πλαίσιο
Η ζωή σου να λιμνάζει οκνή...
Η Ανία το θρήνο ν' αρχινάει.*

Οι ιδεολογικές μου πεποιθήσεις
δεν με εξημίωσαν,
τουναντίον με ωφέλησαν
στη φιλολογική μου δραστηριότητα.

ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ, ΓΙΑΝΝΕΝΑ 1924

*Και, σβούρα, να στροφογυρνάει
Στον ίδιον άξονα η ψυχή...*

*Του ρεμβασμού τα γαλάζια ίχνη
Στην ένδοξη ψυχρή πολίχνη
Να σβύνουν σα μουντός καπνός
Πουρνό – βραδύ, στην πονεμένη
Ψυχή, βραχνάς να σου βαραίνει
Ο μολυβένιος ουρανός.*

Η προτροπή του Ελιγιά «Ω αδέρφι που σε μάγεψε το αρχαίο σου «μεγαλείο»./ Της ζωής να ξεφυλλίσουμε το ζωντανό βιβλίο, έλα...» μπορεί να συσχετισθεί με τα λόγια του Δημήτρη Χατζή, όπου εδώ ο συγγραφέας παρουσιάζει και πάλι τον ποιητή να προτρέπει συμβολικά τους ομόθρησκούς του «να σπάσουν μια και καλή τις πλάκες του Μωυσή», και να πάνε «οι φτωχοί με τους φτωχούς, κι οι αρχόντοι με τους αρχόντους».

Ο Ελιγιά δεν εισακούστηκε. Άφησε την τελευταία του πνοή στην Αθήνα, στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμού, τον Ιούλιο του 1931. Υπήρξε σε όλη του τη συγγραφική πορεία ένας αγνός ιδεολόγος, ένας προλετάριος ποιητής και ένας διανοούμενος που «...εξήγησε την γέννηση της ιδέας του Μεσσιανισμού και τον φόρτον των μεταφυσικών προλήψεων...».

Οι επανειλημμένες διώξεις του (άμεσες ή έμμεσες), από τα Γιάννενα έως το Κιλκίς, είχαν σαφώς πολιτικό χαρακτήρα, και οποιαδήποτε αποσιώπηση αυτής της προσέγγισης ασφαλώς και μειώνει την προσωπικότητα αυτού του κατατρεγμένου και σημαντικού ελληνοεβραίου ποιητή. «Κι ο χαμός του (το 1931) θα προεικονίσει [μοιραία] τον χαμό της "Ιερουσαλήμ της Παμβώτιδας" στις 25 Μαρτίου 1944», δηλαδή το «Ολοκαύτωμα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων».

* Ομιλία της Ελένης Κουρμαντζή στην παρουσίαση του βιβλίου & CD «Ο πόνος όλου του κόσμου» (Ιανός 23.10.2017), που περιλαμβάνει μελοποιημένη ποίηση των Γιωσέφ Ελιγιά και Πάουλ Τσελάν από την Πηγή Λυκούδη.

[Η Δρ. Ελένη Κουρμαντζή είναι τ. Λέκτωρ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με πολυετές έργο μελετών, δημοσιεύσεων και βιβλίων πάνω στον Γιωσέφ Ελιγιά].

Ο Ελληνικός Εβραϊσμός τίμησε τον τ. Πρόεδρο του ΚΙΣΕ Μωυσή Κωνσταντίνη

Επίδοση τιμητικής πλακέτας στον Μ. Κωνσταντίνη από τον πρόεδρο του ΚΙΣΕ Δαβίδ Σαλιέλ.

Ο Ελληνικός Εβραϊσμός τίμησε τον Μωυσή Κωνσταντίνη, τέως πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος (ΚΙΣΕ), σε ειδική τελετή που οργάνωσε το ΚΙΣΕ στην Παλαιά Βουλή, στις 16 Οκτωβρίου 2017.

Την πολύπλευρη προσωπικότητα και την πολυεπίπεδη προσφορά του Μ. Κωνσταντίνη στον Ελληνικό Εβραϊσμό σκιαγράφησαν με λεπτομέρεια ο πρόεδρος του ΚΙΣΕ Δαβίδ Σαλιέλ και ο πρόεδρος του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος (ΕΜΕ) Μάκης Μάτσας. Τους ομιλητές και τον τιμώμενο προλόγισε ο γεν. γραμματέας του ΚΙΣΕ Μωυσής Ελισάφ. Ο Μ. Κωνσταντίνης παρέλα-

Βιογραφία – Εργογραφία Μωυσή Κωνσταντίνη

Το παρακάτω κείμενο για τη ζωή και το έργο του Μ. Κωνσταντίνη είναι βασισμένο στις ομιλίες των προέδρων του ΚΙΣΕ, Δ. Σαλιέλ και του ΕΜΕ, Μ. Μάτσας, και σε βιογραφικά στοιχεία:

Γεννημένος στην προπολεμική Αθήνα, το εν-

βε συγκινημένος από τον πρόεδρο του ΚΙΣΕ τιμητική πλακέτα στην οποία αναγράφεται: «Στον Μωυσή Κ. Κωνσταντίνη με την αναγνώριση και την ευγνωμοσύνη του Ελληνικού Εβραϊσμού για το έργο του ως Προέδρου του Δ.Σ. του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος (1998-2010 & 2015-2016)».

Μεταξύ των ομιλητών ο Πέτρος Ευθυμίου, τ. υπουργός και ο συνθέτης Διονύσης Σαββόπουλος. Με τον Τέλλο τον Αθηναίο, από τις ιστορίες του Ηρόδοτου, παρομοίασε τον Μ. Κωνσταντίνη ο Πέτρος Ευθυμίου, χαρακτηρίζοντάς τον ως έναν «ευτυχισμένο άνθρωπο», κατά το αρχαιοελληνικό πρότυπο του ανθρώπου που έχει δημιουργήσει, έχει εκπληρώσει στόχους, έχει προσφέρει στην οικογένεια, την κοινωνία και την κοινότητά του.

Με γλαφυρό και ζεστό προσωπικό λόγο, ο Διονύσης Σαββόπουλος διηγήθηκε τη διαδρομή του Μ. Κωνσταντίνη από παιδί στην Κατοχή -που σώθηκε χάρη στην κρυμμένη πόρτα του δωματίου που κρυβόταν η οικογένειά του- μέχρι το σημείο που διασταυρώθηκαν οι δρόμοι τους και γεννήθηκε μια εγκάρδια φιλία.

Η Έφη Εζρατή, εκ μέρους των εργαζομένων στο ΚΙΣΕ, μίλησε για τον «άνθρωπο και τον πρόεδρο» και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του στην μακρόχρονη πορεία που χάραξε ο Μωυσής Κωνσταντίνης στο τιμόνι του συντονιστικού οργάνου του Ελληνικού Εβραϊσμού.

διαφέρον του Μωυσή για τις συλλογές και την έρευνα ξεκίνησε από νωρίς: συλλογές γραμματοσήμων και αποκόμματα εφημερίδων ήταν τα πρώτα χόμπυ του.

Η Γερμανική Κατοχή σφράγισε τη ζωή του Μωυσή Κωνσταντίνη. Διωγμός, ψεύτικο όνο-

μα, αναζήτηση καταφυγίου, συχνές αλλαγές σπιτιών... Παιδί τότε, ο Μωσής συνειδητοποίησε απότομα την εβραϊκή του ταυτότητα.

Η οικογένεια Κωνσταντίνη επέζησε της Κατοχής και ο νεαρός πλέον Μωσής έγινε ένθερμος υποστηρικτής της Σιωνιστικής ιδέας κάνοντας την πρώτη του εκδοτική προσπάθεια: εξέδωσε την εφημερίδα «Αλ Μαγκόρ» μαζί με τον φίλο του Μαρσέλ Γιοέλ.

Από τότε δεν διακόπηκε ποτέ η σχέση προσφοράς του Μωσή Κωνσταντίνη με τον Ελληνικό Εβραϊσμό. Έτσι, άλλωστε είχε μάθει από τον πατέρα του, Κανάρη, πρώτο πρόεδρο και συνιδρυτή του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου.

Ο Μ. Κωνσταντίνης σπούδασε στην ΑΣΟ-ΕΕ (νυν Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), απ' όπου αποφοίτησε το 1955. Υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία στο Πολεμικό Ναυτικό ως έφεδρος αξιωματικός, στο Υπαρχηγείο του ΝΑΤΟ, στο Γενικό Επιτελείο Ναυτικού. Το 1958 εξέδωσε το πρώτο του βιβλίο με τίτλο «*Δέκα έτη οικονομικής προόδου του Ισραήλ*».

Στην επαγγελματική του σταδιοδρομία εργάστηκε ως επιστημονικός συνεργάτης της φαρμακευτικής Εταιρείας Hochman La Roche, Διευθύνων Σύμβουλος της ΑΕ «Μόνα Λίζα», της ΕΠΕ «Λυών». Από το 1971 μέχρι σήμερα είναι Ειδικός Σύμβουλος των Ελληνικών Ταχυδρομείων ΕΛ.ΤΑ.

Ο Μ. Κωνσταντίνης υπήρξε ένας από τους πρώτους ανθρώπους που έβαλαν τις βάσεις για τη δημιουργία του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος (ΕΜΕ). Ήδη από τη δεκαετία του '70 εργάστηκε, μαζί με τον Νίκο Σταυρουλάκη, κινητοποιώντας τους ομοθρήσκους να παραχωρήσουν οικογενειακά κειμήλια για να δημιουργηθεί ένα Εβραϊκό Μουσείο.

Το 1977, μαζί με τον τότε πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών Νούλη Βιτάλ και τον εκ Σμύρνης Ηλία Αλμοσλίνο παρέλαβαν από τη Βουλγαρία ένα τσουβάλι με διάφορα παλαιά αντικείμενα. Τιμαλφή, θρησκευτικά σκεύη, χειροτεχνήματα και διάφορα έγγραφα τα οποία είχαν κατασχέσει οι Βούλγαροι από τους Θράκες Εβραίους το 1943 κατά τα χρόνια της Κατοχής. Αυτό το γεγονός έδωσε το έναυσμα στην τριανδρία να δημιουργήσουν έναν μικρό εκθεσιακό χώρο σε αίθου-

σα δίπλα στη Συναγωγή για να εκθέσουν αυτή τη συλλογή. Αυτή ήταν η αρχή, η πρώτη προσπάθεια η οποία εξελίχθηκε στο σημερινό Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος, με τη βοήθεια και άλλων φωτισμένων ηγετών του Ελληνικού Εβραϊσμού με προεξάρχοντες τον Σαμ Μπενρουμπή, τον Φρέντυ Αμπραβανέλ και αργότερα τον νυν πρόεδρο Μάκη Μάτσα. Επιπλέον, ο Μωσής Κωνσταντίνης πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Συλλόγου Φίλων του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, καθώς και του Συλλόγου Φίλων της Αμερικής.

Από το 1977 έχει υπηρετήσει ως γεν. γραμματέας και αντιπρόεδρος του ΕΜΕ, θέση την οποία κατέχει μέχρι σήμερα.

Η ενασχόληση του Μωσή Κωνσταντίνη με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος ξεκίνησε από τη δεκαετία του '80 με την ανάληψη της προεδρίας της Επιτροπής Δημοσίων Σχέσεων. Μέσα από αυτήν ο Μ. Κωνσταντίνης συνεργάστηκε για την ανάπτυξη σχέσεων με την Εκκλησία, την Ακαδημαϊκή Κοινότητα, τον κόσμο της Τέχνης και των Γραμμάτων και κυρίως συνεργάστηκε στην έκδοση του περιοδικού του ΚΙΣΕ ΧΡΟΝΙΚΑ, το οποίο έδωσε έναν ιδιαίτερο σκοπό στο πάθος του για τις συλλογές και τα κειμήλια. Είναι χαρακτηριστικό ότι μεγάλο μέρος του προσωπικού του αρχείου σε έγγραφα, ντοκουμέντα και φωτογραφίες έχουν αξιοποιηθεί και δημοσιευθεί στα ΧΡΟΝΙΚΑ.

Από το 1991 έως το 1998 συνέχισε την προσφορά του στο ΚΙΣΕ από τη θέση του Γενικού Γραμματέα του ΚΙΣΕ –επί προεδρίας Νισήμ Μαΐς.

Από το 1998, εξελέγη στην προεδρία του ΚΙΣΕ. Υπηρέτησε το ΚΙΣΕ ως πρόεδρος μέχρι το 2010 και κατά το διάστημα 2015 – 2016. Ο Μ. Κωνσταντίνης με συστηματική προσπάθεια αγκάλιασε όλες τις Κοινότητες της Ελλάδος και έκανε τα ζητήματά τους δικά του. Πολλά μνημεία Ολοκαυτώματος και αναθηματικές στήλες που έχουν αναγερθεί ανά την Ελλάδα είναι καρποί και των δικών του ενεργειών, σε συνεργασία με τις κατά τόπους Κοινότητες (όπου υπάρχουν), καθώς και με τους αντίστοιχους Δήμους.

Παράλληλα, συνέχισε την καλλιέργεια των σχέσεων του Ελληνικού Εβραϊσμού με τους δημόσιους φορείς στην Ελλάδα και το εξωτερικό, καθώς

Συγγραφικό έργο Μ. Κωνσταντίνη:

«Δέκα έτη οικονομικής προόδου του Ισραήλ», 1958. «Το γραμματόσημο ως παράγων της Εθνικής Οικονομίας», 1963. «*Postal History of the Dodecanese Islands*», 1966. «Τα ταχυδρομικά τέλη εν Ελλάδι», 1967. «Η ιστορία των πρώτων ελληνικών αεροπορικών γραμματοσήμων», 1968. «Το ταχυδρομείον κατά την Επανάστασιν του 1821», 1971. «Η συμβολή των Εβραίων εις τον Απελευθερωτικό Αγώνα των Ελλήνων», 1971. «Ο οικονομικός κύκλος των Εβραίων», 1972. «Το ιστορικόν της εκδόσεως των Ολυμπιακών γραμματοσήμων του 1896 και 1906», 1974. «Τα Ταχυδρομεία στην Ελλάδα. Η ιστορία και η εξέλιξή τους», 2002 (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών), «Φιλοτελικό Λεξικό Όρων και Θεμάτων», 2005, «Οι Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδος μετά το Ολοκαύτωμα – Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη», Αθήνα 2015, «Η Εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων Εβραίων μέχρι το Ολοκαύτωμα – Από τη Συλλογή μου», 2016.

Από την ομιλία του προέδρου του ΚΙΣΕ. Το πάνελ των ομιλητών.

και με το Ισραήλ. Συνόδευσε Προέδρους της Δημοκρατίας και κυβερνητικά στελέχη σε επισκέψεις στο Ισραήλ, δηλώνοντας έτσι την υποστήριξη του Ελληνικού Εβραϊσμού στην ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και τη σημασία της.

Ο Μωυσής Κωνσταντίνης έβαζε πάντα πάνω απ' όλα την Παιδεία και την έρευνα, τη Μνήμη της Ιστορίας, τα βιβλία και τη γνώση. Τα πολυάριθμα βιβλία που εξέδωσε το ΚΙΣΕ στη διάρκεια της θητείας του, η συνεργασία του για τη θέσπιση της Εθνικής Ημέρας Μνήμης του Ολοκαυτώματος, οι ενέργειές του για τα Μνημεία του Ολοκαυτώματος, είναι έργα πέρα από το εφήμερο, είναι έργα τομής και πολύτιμα εκπαιδευτικά εργαλεία, έργα εμβληματικά που θα παραμείνουν για πάντα αψευδείς μάρτυρες της προσφοράς του.

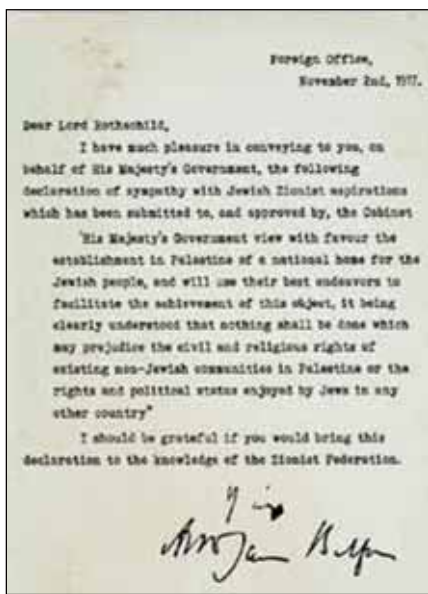
Για την προσφορά του στον Ελληνικό Εβραϊσμό έχει τιμηθεί από τις Ισραηλιτικές Κοινότητες

Θεσσαλονίκης (το 2004) και Βόλου (το 2016), οι οποίες τον έχουν ανακηρύξει επίτιμο μέλος τους.

Έχει επίσης τιμηθεί με τον Χρυσό Αετό της Αποκαλύψεως του Οικουμενικού Πατριαρχείου, από τον Πατριάρχη Βαρθολομαίο. Από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου Κρήτης και το Ελληνο-Ορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, από το Κράτος του Ισραήλ και την Αμερικανική Εβραϊκή Επιτροπή (American Jewish Committee). Έχει λάβει διακρίσεις και μετάλλια από πανελλαδικές φιλοτελικές οργανώσεις, όπως: Το Διοικητικό Συμβούλιο των Ελληνικών Ταχυδρομείων και την Πανελλήνια Ομοσπονδία Ταχυδρομικών Υπαλλήλων. Τον Νοέμβριο του 2017, τα ΕΛ.ΤΑ. τίμησαν τον Μωυσή Κωνσταντίνη συμπεριλαμβάνοντάς τον στην αναμνηστική σειρά γραμματοσήμων «Μορφές του Ελληνικού Φιλοτελισμού» με γραμματόσημο που απεικονίζει τη μορφή του.

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ για τα 100 χρόνια από τη ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΜΠΑΛΦΟΥΡ

Του Ραββίνου ΤΖΟΝΑΘΑΝ ΣΑΚΣ

«Η κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας είναι ευνοϊκά διακείμενη στην ίδρυση στην Παλαιστίνη μιας εθνικής εστίας για τον εβραϊκό λαό και θα καταβάλει κάθε προσπάθεια προκειμένου να διευκολύνει την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού, νοούμενου ότι τίποτα δεν θα γίνει που να μπορεί να πλήξει τα πολιτικά και θρησκευτικά δικαιώματα των μη εβραϊκών κοινοτήτων στην Παλαιστίνη, ή τα δικαιώματα και το πολιτικό καθεστώς που απολαμβάνουν οι Εβραίοι στις υπόλοιπες χώρες».

Στις 2 Νοεμβρίου 1917 ο τότε Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Άρθουρ Μπάλφουρ απέστειλε στον Λόρδο Λάιονελ Γουόλτερ Ρότσιλντ, ηγετικό στέλεχος της εβραϊκής κοινότητας της Αγγλίας, επιστολή με την επίσημη δέσμευση της Βρετανικής Κυβέρνησης στη δημιουργία μιας εβραϊκής «εθνικής εστίας» στην τότε Παλαιστίνη. Το έγγραφο, γνωστό ως Διακήρυξη Μπάλφουρ, άνοιξε τον δρόμο στην ίδρυση του Κράτους του Ισραήλ. 100 χρόνια μετά τη Διακήρυξη Μπάλφουρ, ο Ραββίνος Τζόναθαν Σακς αναλύει τη σημασία, την επίδραση και τα μηνύματα του ιστορικού αυτού εγγράφου στη μετέπειτα ιστορία.

Η Διακήρυξη Μπάλφουρ ήταν η αρχή ενός πραγματικά μεγάλου κεφαλαίου στη δισχιστική επιθυμία του εβραϊκού λαού για την γη του. Φυσικά οι Εβραίοι δεν ξέχασαν ποτέ το όνειρο της επιστροφής, και η Σιβάτ Τσιόν – η επιστροφή στην εστία της Σιών – ήταν στην καρδιά κάθε Εβραίου.

Ωστόσο δεν ήταν παρά μόνον τον 19^ο αιώνα που η διαδικασία της επιστροφής επιταχύνθηκε. Το 1876 η Βρετανίδα λογοτέχνης Τζόρτζ Ελιοτ έγραψε ίσως το πρώτο σιωνιστικό διήγημα, το «Daniel Deronda», που δημιούργησε ένα ανεξάντλητο διάχυτο συναίσθημα στη Βρετανία, πολύ έντονο μεταξύ των Χριστιανών, ότι η αυγή μιας νέας εποχής θα έβλεπε την επιστροφή των Εβραίων στη γη τους.

Είκοσι χρόνια πριν είχε διεξαχθεί το πρώτο Σιωνιστικό Συνέδριο, και η δραστική αλλαγή που επέφερε ο Θεόδωρος Χέρτζλ, μετατρέποντας τον Σιωνισμό από όνειρο και προσδοκία σε ένα πολιτικό πρόγραμμα. Το γεγονός της Διακήρυξης Μπάλφουρ αποτέλεσε την πρώτη αναβάθμιση του Σιωνισμού από προσδοκία σε ρεαλιστική πιθανότητα. Έτσι, αυτή ήταν η πρώτη φορά που μια κυβέρνηση δήλωνε ότι οι Εβραίοι έχουν το δικαίωμα να επιστρέψουν στην εστία τους. Ήταν μια τολμηρή πράξη που άλλαξε την ιστορία.

Τα μοναδικά στοιχεία της Διακήρυξης Μπάλφουρ

Νομίζω ότι τρία είναι τα σημεία της Διακήρυξης Μπάλφουρ που είναι μοναδικά: Το πρώτο είναι ότι αποτέλεσε την απόλυτη αντι-ιμπεριαλιστική χειρονομία. Ας μην ξεχνάμε ότι στην περίοδο μεταξύ της ρωμαϊκής κυριαρχίας και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Ισραήλ ήταν απλώς ένα τμήμα, μια διοικητική περιφέρεια, σε μία αυτοκρατορία: Αρχικά σε χριστιανικές αυτοκρατορίες, μετά σε διάφορες ισλαμικές αυτοκρατορίες και τελικά στην οθωμανική αυτοκρατορία. Κατά τούτο δεν υπήρξε ποτέ από μόνο του ως έθνος.

Μια έκφραση εκείνου του νέου κόσμου που βρισκόταν εν τω γίνεσθαι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο -συνέπεια του οποίου ήταν και το τέλος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας- ήταν η πρόθεση της απόδοσης της γης στους αρχικούς κατοίκους της. Όλα τα εδάφη αποδόθηκαν στους Άραβες και στους Εβραίους. Αυτή ήταν μία αντι-ιμπεριαλιστική χειρονομία.

Δεύτερον, ήταν το μόνο τμήμα της κίνησης αυτής –η οποία κάλυπτε όλες τις περιοχές- που πραγματικά επιβεβαίωσε ένα ιστορικά θεμελιωμένο κράτος, το βιβλικό κράτος και τη γη του Ισραήλ. Όλες οι άλλες χώρες, η Συρία, ο Λίβανος, το Ιράκ, η Σαουδική Αραβία, ήταν όλες τεχνητές δημιουργίες που δεν υπήρξαν ποτέ ως έθνη-κράτη. Και αυτός είναι ένας από τους λόγους που ακόμη και σήμερα οι περιοχές αυτές είναι γεμάτες από αρχαίες φυλετικές και πολιτικές εχθρότητες. Ενώ το Ισραήλ ήταν η μοναδική χώρα που υπήρξε έθνος-κράτος από μόνο του για χίλια χρόνια, από τις ημέρες των Κριτών

Ποια ήταν η κατάσταση στη Βρετανία τον Νοέμβριο του 1917;

Το 1917 η Βρετανία βρισκόταν πλήρως δεσμευμένη στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και θα της ήταν τόσο εύκολο να αγνοήσει ένα μακραινό όραμα και να επικεντρωθεί στα άμεσα ζητήματα του πολέμου. Αυτό μας υποδεικνύει κάτι για το όραμα, την ηθική και το κουράγιο της τότε πολιτικής ηγεσίας της Βρετανίας που είπε: «Όχι, αυτός ο πόλεμος στον οποίο πολεμάμε δεν είναι μόνον για εμάς, αλλά για να δη-

50 χρόνια πριν: γραμματόσημα του Ισραήλ για την 50ή επέτειο της Διακήρυξης Μπάλφουρ (από την «Ισραηλιτική Επιθεώρηση», 27.10.1967).

έως την ύστερη περίοδο του Δεύτερου Ναού. Γι' αυτό και η Διακήρυξη Μπάλφουρ αποτέλεσε μια ευγενή αντι-ιμπεριαλιστική χειρονομία που ήταν η αποκατάσταση ενός ιστορικού έθνους στην ιστορική πατρίδα του.

Και το τρίτο σημείο, που ήταν τόσο ισχυρό, αλλά δυστυχώς όχι πλήρως κατανοητό, ήταν το ότι έδωσε στους Εβραίους ένα καταφύγιο. Βέβαια, εάν είχε επιτραπεί η ελεύθερη πρόσβαση των Εβραίων στη γη του Ισραήλ, δεν ξέρω πόσα εκατομμύρια Εβραίων θα μπορούσαν να είχαν σωθεί κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος. Αλλά, φυσικά, αυτό που συνέβη στο Ολοκαύτωμα ήταν ότι τότε για πρώτη φορά οι Εβραίοι συνειδητοποίησαν ότι δεν υπήρχε κανένας τόπος όπου θα μπορούσαν να πάνε ελεύθερα. Ωστόσο, παραμένει το γεγονός ότι η Διακήρυξη Μπάλφουρ αναγνώρισε ότι οι Εβραίοι, ως ένα έθνος που υπέστη χίλια χρόνια διωγμών, χρειάζονταν έναν τόπο που να μπορούν να τον αποκαλούν «σπίτι» / «εστία», με την έννοια που αποδίδει ο Robert Frost στο «σπίτι», δηλ., του μέρους που όταν θέλεις να πας, πρέπει να σε αφήσουν να μπεις.

μιουργήσουμε έναν πιο δίκαιο και ασφαλή κόσμο, και για αυτό πρέπει να μπορούμε να πούμε στους Εβραίους καθώς και στον Αραβικό κόσμο –ας μην ξεχνάμε ότι αυτό ήταν τμήμα ενός ευρύτερου σχεδίου– ότι η εποχή της αυτοκρατορίας τελείωσε και θέλουμε να επιστρέψουμε τούτη τη γη στους αρχικούς κατοίκους της». Ήταν μια εμπνευσμένη και ηθική πολιτική πρώτης τάξεως και εκ των υστέρων οφείλουμε να την χαιρετίσουμε.

Ποια είναι τα μαθήματα της Διακήρυξης Μπάλφουρ 100 χρόνια μετά;

Η Διακήρυξη του Μπάλφουρ ήταν πολύ σαφής -για μια μάλλον ασαφή περιοχή- στο ότι αναγνώριζε τα δικαιώματα των Εβραίων σε μια πατρίδα, ενώ παράλληλα σεβάστηκε τα δικαιώματα των άλλων λαών που ζούσαν τότε εκεί. Βασίστηκε στην ειρηνική συνύπαρξη των Εβραίων και των Αράβων στην περιοχή. Και προς στιγμήν φάνηκε ότι αυτό πράγματι θα συνέβαινε, καθώς, δύο χρόνια μετά τη Διακήρυξη Μπάλφουρ, ο Χαΐμ Βάισμαν, ηγέτης του τότε σιωνιστικού κινήματος, και ο Εμίρ Φειζάλ, κορυφαίος Άραβας πολιτικός, προχώρησαν σε μια συμφωνία κατά την οποία οι Εβραίοι αναγνώρισαν το δικαίωμα των αράβων για εθνική υπόσταση και οι μουσουλμάνοι αναγνώρισαν το δικαίωμα των Εβραίων για τη δική τους εθνική υπόσταση. Ήταν μια πολύ ευλογημένη στιγμή, στην οποία και οι δύο πλευρές είδαν ότι θα ωφελούνταν αμοιβαία από την εβραϊκή παρουσία στην περιοχή.

Ως εκ τούτου, είναι η έννοια της δυνατότητας

Τι μας μαθαίνει η Διακήρυξη Μπάλφουρ για τη δύναμη του ατόμου;

Η Διακήρυξη Μπάλφουρ χαρακτηριστικά καταδεικνύει τη δύναμη του ατόμου -πόσο μάλλον μιας μικρής ομάδας- να αλλάξει την ιστορία. Ας μην ξεχνάμε ότι η επιστροφή στη Σιών ήταν ένα όνειρο 2.000 ετών, αλλά χρειάστηκε ο Θεόδωρος Χέρτζλ να το μετατρέψει σε ένα αποτελεσματικό πολιτικό κίνημα. Χρειάστηκε ο Χαΐμ Βάισμαν, μια εξαιρετικά χαρισματική προσωπικότητα, να πείσει τα ηγετικά στελέχη της Βρετανίας να εκδώσουν τη Διακήρυξη Μπάλφουρ. Χρειάστηκε ο Δαβίδ Μπεν Γκουριόν να εξασφαλίσει την εμπνευσμένη ηγεσία που έκανε το κράτος πραγματικότητα. Πρόκειται για τρία άτομα που άλλαξαν τη ροή της ιστορίας. Επίσης, δεν πρέπει να ξεχνάμε τον ρόλο των γυναικών στην ιστορία, όπως της Dorothy de Rothschild -της Dorothy Pinto, όπως ήταν το πατρικό της όνομα, πριν παντρευτεί- η οποία υπήρξε βασικός παράγοντας βοήθειας του Βάισμαν στο να επιτύχει αυτά τα αποτελέσματα με το βρετανικό υπουργικό συμβούλιο. Αυτά είναι άτομα που πραγματικά με τη δύναμη και το θάρρος της πεποίθησής τους κινητοποίησαν άλλα άτομα και άλλαξαν τον κόσμο.

Πιστεύω ότι ο κόσμος είναι ένα καλύτερο μέρος

στην οποία χρειάζεται να επανεστιάσουμε, γιατί οι λόγοι συνύπαρξης δεν έχουν μειωθεί σε αυτά τα εκατό χρόνια· αυτό που έχει μειωθεί είναι η αίσθηση ότι ο καθένας είναι πρόθυμος να κάνει χώρο για τον άλλο.

Από την εβραϊκή πλευρά, ήμασταν πάντα πρόθυμοι να δημιουργήσουμε χώρο. Ο Βάισμαν ήταν, ο Μπεν Γκουριόν ήταν. Έχουν υπάρξει σημαντικές στιγμές κατά τις οποίες το Ισραήλ προσέφερε ειρήνη και κρατική υπόσταση στους Παλαιστίνιους και, δυστυχώς, βρέθηκε αντιμέτωπο με πολύ ασυμβίβαστες συμπεριφορές. Δεν επιθυμώ να επιρρίψω ευθύνες σε καμία πλευρά. Αλλά το όνειρο της Διακήρυξης Μπάλφουρ για τη συνύπαρξη δύο ξεχωριστών ομάδων ανθρώπων, παραμένει και σημερινό όνειρο, και δεν νομίζω ότι πρέπει να σπαταλήσουμε άλλα εκατό χρόνια σε απραγματοποίητα όνειρα. Η έκκλησή μου είναι επιτέλους να κάνουμε χώρο ο ένας για τον άλλον.

με το Κράτος του Ισραήλ. Δεν είναι μόνον οι Εβραίοι που έχουν επωφεληθεί από την επιστροφή ενός λαού στη γη του, από την επιστροφή μιας γλώσσας -της γλώσσας της Βίβλου- στην καθομιλουμένη, και από τα εξαιρετικά επιτεύγματα του Κράτους του Ισραήλ. Και βασικό στοιχείο στην επίτευξη όλων αυτών ήταν η Διακήρυξη Μπάλφουρ. Κάνοντας μια ανασκόπηση σε αυτή την καθοριστική στιγμή της ιστορίας, οφείλουμε ευχαριστίες στο όραμα της τότε βρετανικής κυβέρνησης και ελπίζουμε ότι ο κόσμος θα μπορέσει να δει ότι το Ισραήλ είναι ένα σύμβολο ελπίδας για κάθε μικρό και διωκόμενο λαό όταν του δοθεί η ευκαιρία να δημιουργήσει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της ανθρωπότητας, δηλαδή, ακριβώς αυτό που το Ισραήλ αντιπροσωπεύει στον σημερινό κόσμο.

[Ο Ραββίνος Τζόναθαν Σακς είναι πρώην Αρχιραββίνος Μεγάλης Βρετανίας, θεολόγος, καθηγητής, συγγραφέας και μέλος της Βουλής των Λόρδων του Βρετανικού Κοινοβουλίου. Το άρθρο αναδημοσιεύεται από τον προσωπικό του ιστότοπο <http://rabbisacks.org/balfour100/>].

40 ΧΡΟΝΙΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ «ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΚΙΣΕ»

Τα 40 χρόνια κυκλοφορίας του ιστορικού περιοδικού του ΚΙΣΕ «ΧΡΟΝΙΚΑ», γιορτάστηκαν με τον συμβολικότερο τρόπο: με την εκδήλωση παρουσίασης του τόμου του ευρετηρίου «**ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΚΙΣΕ – Ταξινομικός πίνακας άρθρων κατά Θέμα**» (έκδ. ΚΙΣΕ, Αθήνα 2016), που κυκλοφόρησε με έρευνα, σύνταξη, επιμέλεια και χορηγία του **Βίκτωρα Σολ. Βενουζίου**.

Το βιβλίο, με την άδεια του επιμελητή και συγγραφέα του, διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο μέσω του ιστοτόπου του ΚΙΣΕ (www.kis.gr).

Η βιβλιοπαρουσίαση έγινε στην Αθήνα, στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής, στις 13.11.2017, με συντονιστή τον Α' αντιπρόεδρο του ΚΙΣΕ Βενιαμίν Αλμπάλα και ομιλητές τον συγγραφέα Β. Βενουζίου, την ιστορικό Ελένη Μπεζέ, υποψήφια Διδάκτορα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τον δικηγόρο, ιστοριοδίφη και συγγραφέα Θρασύβουλο Παπαστρατή.

Στην εισαγωγική του ομιλία ο Βενιαμίν Αλμπάλα αναφέρθηκε στα ΧΡΟΝΙΚΑ και στη σημασία του βιβλίου του Β. Βενουζίου που αποτελεί πλέον θησαυρό για κάθε ερευνητή. Ο Μωϋσής Κωνσταντίνης, τέως πρόεδρος του ΚΙΣΕ, σε παρέμβασή του, χαρακτήρισε το βιβλίο «πολύτιμο πλοηγό στον θησαυρό των πε-

ριεχομένων των ΧΡΟΝΙΚΩΝ».

Το πλούσιο βιογραφικό του Β. Βενουζίου, παρουσίασε ο αντιπρόεδρος του ΚΙΣΕ αλλά και οι ομιλητές, επισημαίνοντας ιδιαίτερα όχι μόνο το ερευνητικό-συγγραφικό του έργο, αλλά και την πολυσχιδή δράση του για τη συντήρηση εβραϊκών χώρων και την ανέγερση Μνημείων. Στο τέλος της εκδήλωσης, ο αντιπρόεδρος του ΚΙΣΕ Β. Αλμπάλας επέδωσε τιμητική πλακέτα στον Β. Βενουζίου.

Η Ελένη Μπεζέ στην ομιλία της χαρακτήρισε το περιοδικό ως μια σημαντική πρωτογενή πηγή για την μεταπολεμική ιστορία της εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα, αλλά και σημαντικές τις πρωτότυπες ιστορικές μελέτες για τις Ισραηλιτικές Κοινότητες. Παράλληλα, η Ε. Μπεζέ έκανε μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση, με ταυτόχρονη προβολή διαφανειών, των δυνατοτήτων της περιήγησης στους πίνακες αναζήτησης των άρθρων των ΧΡΟΝΙΚΩΝ στον ΘΗΣΑΥΡΟ, ενώ συνόψισε τα περιεχόμενα του περιοδικού στις δύο περιόδους έκδοσής του: 1960–1962 και 1977 – 2017.

Παρακάτω δημοσιεύουμε το κείμενο της ομιλίας του Θρασύβουλου Παπαστρατή για την εκδοτική πορεία των ΧΡΟΝΙΚΩΝ, τον ρόλο του περιοδικού στην τεκμηρίωση της ιστορίας των Ελλήνων Εβραίων, καθώς και για το έργο του Β. Βενουζίου.

Ιστορική αποτίμηση των «Χρονικών»

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Είναι διπλή η γιορτή απόψε. Οφειλόμενη τιμή σε μια προσωπικότητα του ελληνικού εβραϊσμού, τον συγγραφέα-επιμελητή του παρουσιαζόμενου βιβλίου και εκλεκτό φίλο μου Βίκτωρα Βενουζίου και παράλληλα τιμή, αλλά και ιστορική αποτίμηση των «Χρονικών», του περιοδικού που είναι συνδεδεμένο με την πορεία του σύγχρονου ελληνικού εβραϊσμού και του οποίου περιοδική η πορεία τεσσάρων δεκαετιών αποτυπώνεται ευρητηριασμένη στο βιβλίο που επιμελήθηκε ο Βίκτωρ Βενουζίου. Αποτελεί συνεπώς εξαιρετική τιμή για μένα η πρόσκληση για να μιλήσω για τον «Θησαυρό» των «Χρονικών» και για τον δημιουργό του, και απευθύνω θερμές ευχαριστίες γι' αυτό στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος για την τιμητική του πρόταση.

Ήταν φθινόπωρο του 1978, όταν μαθητής της 1^{ης} Γυμνασίου στο τότε σχολείο μου, το Κολλέγιο Αθηνών, άρχισα να πηγαίνω την ώρα του μεσημεριανού διαλείμματος στη μεγάλη πράγματι βιβλιοθήκη του σχολείου. Εκεί, ανάμεσα σε μια σειρά από πολύ σοβαρά περιοδικά, βρίσκονταν και τα «Χρονικά». Παραλήπτης του περιοδικού ήταν βεβαίως κι ο πατέρας μου – αλλά η σχέση του με τα βιβλία του ήταν και είναι κτητική – οπότε δεν μπορούσα να διαβάσω τότε τα «Χρονικά» στο σπίτι. Κάπως έτσι ήρθα, λοιπόν, κι εγώ για πρώτη φορά σε επαφή με το σπουδαίο αυτό περιοδικό, που συντρόφευε έκτοτε και για χρόνια, τον ελεύθερό μου χρόνο, πλουτίζοντας τις γνώσεις μου, διδάσκοντάς με ιστορία, ιστορία πόνου και δημιουργίας, ιστορία διωγμών και αγώνα για το καλύτερο αύριο, την ιστορία δηλαδή του εβραϊκού λαού. Χρόνια αργότερα θα γινόμουν κι εγώ συνεργάτης των «Χρονικών», που φιλοξένησαν πλήθος εργασιών μου, που οφείλω να σας πω, ότι κάποιες από αυτές δεν θα έβλεπαν ποτέ το φως της δημοσιότητας, μιας και άλλα έντυπα αρνήθηκαν να τις δημοσιεύσουν...

Ο εβραϊκός λαός είναι ο λαός της Βίβλου και βεβαίως ο λαός του βιβλίου, της γνώσης, της επιστήμης και της προόδου. Άλλωστε «Σέφερ» στα εβραϊκά σημαίνει βιβλίο. Η σχέση, επομένως, του εβραϊκού λαού με το βιβλίο, το έντυπο γενικά, είναι αρχέγονη. Κυκλοφορεί διεθνώς μεγάλος αριθμός εβραϊκών εντύπων, επιστημονικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, με υψηλή στάθμη και ποιότητα, που κοσμούν τις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες του κόσμου. Ανάμεσά τους περλίτρανα συγκαταλέγονται και τα «Χρονικά».

Ο εβραϊκός Τύπος της Ελλάδας έχει μακρά ιστο-

ρία. Εκδόθηκε μεγάλος αριθμός εφημερίδων και περιοδικών, πολιτικών και επιστημονικών, αρχής γενομένης από τη «Famiglia Israelitica» στην Κέρκυρα, το 1864, και το «El Lunar» στη Θεσσαλονίκη, το 1865. Ακολούθησαν σπουδαία έντυπα, κάποια από τα οποία έγραψαν ιστορία και έμειναν στην ιστορία: σημειώνω εδώ ενδεικτικά τη La Eposa, το El Avenir, την Avanti, το El Messaggero και τις γαλλόφωνες L'Indepentant και Le Progres, που έμελλε δυστυχώς να κλείσουν στα 1941 με γερμανική διαταγή, αποτελώντας προοίμιο της επερχόμενης καταστροφής και του Ολοκαυτώματος των Εβραίων Ελλήνων.

Τα «Χρονικά» έχουν μια βασική διαφορά σε σχέση με όλα τα προηγούμενα έντυπα. Δεν είναι ένα περιοδικό «από μας για μας», δεν απευθύνεται δηλαδή αποκλειστικά σε μέλη εβραϊκών κοινοτήτων, αλλά είναι ένα έντυπο που απευθύνεται στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, με βασικό στόχο να γνωρίσει στους μη Εβραίους την ιστορία και την παράδοση του Ελληνικού Εβραϊσμού.

Πώς ξεκίνησαν όμως τα «Χρονικά»; Δεν είχαν, βεβαίως, αρχικά ούτε τη σημερινή μορφή, ούτε τη σημερινή θεματολογία. Τον Μάιο του 1960, επί προεδρίας του μεγάλου ηγέτη Ισίδωρου Νόαχ, κυκλοφόρησε ένα τετρασέλιδο έντυπο, το οποίο, με ιδιαίτερη μετριοφροσύνη και αυτογνωσία, η συντακτική του επιτροπή χαρακτήρισε «όργανο τακτικής μηνιαίας επαφής των ισραηλιτικών κοινοτήτων, των οργανώσεων και των ομοθρήσκων, αλλά και γνωριμίας της δραστηριότητας εκείνων που ετάχθησαν να διαχειρίζονται τα κοινά». Ήταν ένα δελτίο – συνδετική γέφυρα μεταξύ των διαφόρων στοιχείων του Ελ-

ληνικού Εβραϊσμού. Η μορφή του και η θεματολογία του θύμιζε τη μορφή που έχουν σήμερα «Τα νέα μας», το ενημερωτικό δελτίο του ΚΙΣ. Η προσπάθεια εκείνη δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ. Το τελευταίο φύλλο κυκλοφόρησε τον Ιούλιο του 1962, χωρίς να υπάρχει αναφορά για τη διακοπή της έκδοσής του.

Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1977, τον μήνα Τισρί του 5738, τα «Χρονικά» επανακυκλοφόρησαν, με νέα αρίθμηση, και υπό εντελώς διαφορετική μορφή. Ήταν πλέον μια έκδοση πολυσέλιδη, ένα πλήρες περιοδικό, με καινούρια σελιδοποίηση και θεματική αρθρογραφία. Συν τω χρόνω, τόσο η εμφάνιση, όσο και η θεματολογία έμελλε να βελτιωθούν σημαντικά, σε βαθμό που πλέον τα «Χρονικά» να αποτελούν ένα επιστημονικό περιοδικό, εφάμιλλο αντίστοιχων εντύπων μεγάλων Ισραηλιτικών κοινοτήτων και φορέων του εξωτερικού.

Σκοπός της έκδοσης, όπως δηλώνεται στο σχετικό εκδοτικό σημείωμα στο 1^ο φύλλο, ήταν να αποκτήσει το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, ως επίσημος εκπρόσωπος του Ελληνικού Εβραϊσμού, το δικό του δημοσιογραφικό όργανο –όπως άλλωστε συμβαίνει και στις υπόλοιπες χώρες του κόσμου, καλύπτοντας έτσι ένα κενό που υπήρχε στον τομέα της επικοινωνίας του μεταπολεμικού Ελληνικού Εβραϊσμού. Η έκδοση των «Χρονικών» ήταν ένα βήμα ενταγμένο στην τιτάνια προσπάθεια του Κ.Ι.Σ. για την ανασυγκρότηση των αποδεκατισμένων Ισραηλιτικών Κοινοτήτων. Όπως σαφώς δηλώνεται στο παραπάνω σημείωμα, καίτοι ήταν βεβαίως αδύνατον να γεμίσει το κενό που άφησε η καταστροφή του πολέμου, το Κ.Ι.Σ. συμμετείχε και συμμετέχει με εντατική και συνειδητή εργασία, στην προσπάθεια της Ελλάδας για ένα καλύτερο μέλλον και σε αυτή την προσπάθεια εντάσσονται και τα «Χρονικά».

Στα πρώτα τεύχη της νέας σειράς των «Χρονικών», ένα μέρος της ύλης εξακολουθούσε να θυμίζει την πρώτη εκδοτική σειρά: νέα και δραστηριότητες των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων και άρθρα θρησκευτικού περιεχομένου, με ανοιχτότερη οπτική αυτή τη φορά, όπως λόγου χάρη κείμενο για τη θέση των μη εβραίων στην Ιουδαϊκή διδασκαλία.

Ήδη όμως από την αρχή, είναι εμφανής η αλλαγή και η νέα πορεία. Αφενός δημοσιεύονται άρθρα ιστορικού και επιστημονικού περιεχομένου: ση-

μειώνω εδώ ότι στο 2^ο κιάλας φύλλο περιλαμβάνεται κείμενο για την «Προστασία της παραδόσεως» του αείμνηστου Νίκου Χανάν Σταυρουλάκη, ο οποίος απετέλεσε στυλοβάτη της παράδοσης και το έργο του τις επόμενες δεκαετίες είναι ανεκτίμητο. Στα πλαίσια αυτά, το άνοιγμα του Ελληνικού Εβραϊσμού προς τα έξω, μέσω των «Χρονικών», είναι εμφανές και από τη δημοσίευση, από την αρχή σχεδόν, κειμένων μη-εβραίων επιστημόνων.

Αφετέρου τα «Χρονικά» επιβεβαιώνουν πλέον την απόφαση του Κ.Ι.Σ. να εκφράσει μια δυναμική φωνή ενάντια σε αντισιμητικές ενέργειες και έντυπα. Ο καιρός της σιωπής είχε παρέλθει. Ο Ελληνικός Εβραϊσμός έκανε θαρραλέο άνοιγμα προς την υπόλοιπη ελληνική κοινωνία.

Δεν γνωρίζω ποιος είχε την ιδέα της νέας αυτής εκκίνησης, όμως πρέπει να σημειώσω ότι την τότε ηγεσία του ΚΙΣ αποτελούσαν οι μεγάλες μορφές των Αλμπέρτο Κόβο, Ιωσήφ Λόβιγγερ και Δανιήλ Αλχανάτη.

Σταδιακά, η ύλη των «Χρονικών» εμπλουτίστηκε. Πλήθος σοβαρών ιστορικών και επιστημονικών μελετών δημοσιεύτηκε στα επόμενα τεύχη. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η αλλαγή είναι αισθητή τόσο στον τομέα της ύλης του περιοδικού, όσο και στην τυποτεχνική του εμφάνιση: τα «Χρονικά» είναι πια ένα περιοδικό εβραϊκών σπουδών, εφάμιλλο με τα αντίστοιχα διεθνή έντυπα. Σημειώνω εδώ, ότι η νέα αυτή δυναμική αλλαγή στη δομή και την εμφάνιση των «Χρονικών», συμπίπτει –όχι τυχαία ασφαλώς– με την παρουσία του Μωυσή Κωνσταντίνου στην ηγεσία του Ελληνικού Εβραϊσμού.

Τα «Χρονικά» ξεχωρίζουν και για κάτι ακόμη: είναι το μακροβιότερο έντυπο στην ιστορία του ελληνοεβραϊκού Τύπου και εύχομαι ολόψυχα, η κυκλοφορία τους – παρά τις δυσκολίες που πρόσφατα ανέκυψαν – να συνεχιστεί στο μέλλον απρόσκοπτη.

Ας έρθουμε τώρα στον συγγραφέα του πολύτιμου έργου που παρουσιάζουμε σήμερα. Τον Βίκτωρα Βενουζίου τον γνώρισα στα τέλη της δεκαετίας του 1990, σε κάποιο συνέδριο που οργανώθηκε στη Χαλκίδα. Διατηρώ ακόμη στο αρχείο μου μια φωτογραφία που είμαστε μαζί στο Εβραϊκό νεκροταφείο της Χαλκίδας, που ευτυχώς βρίσκεται

σε άριστη κατάσταση. Έκτοτε παρακολουθώ από κοντά την πορεία του και τη σπουδαία συμβολή του στη διατήρηση της ιστορίας και της μνήμης των Εβραίων Ελλήνων. Ανεγέρθηκαν Μνημεία Ολοκαυτώματος, που χωρίς τον Βίκτωρα δε θα είχαν γίνει ποτέ: στο Διδυμότειχο, τη Δράμα, την Καβάλα. Θα σταθώ σε αυτό το τελευταίο, στη μνήμη της μεγάλης Εβραϊκής Κοινότητας Καβάλας, που απετέλεσε ραχοκοκαλιά της κοινωνίας της μακεδονικής πόλης. Δυστυχώς, μέρος της τοπικής κοινωνίας της Καβάλας και κυρίως των επισήμων φορέων της, αντιμετώπισε το μνημείο αρνητικά. Όχι απλώς αδιάφορα, αλλά αρνητικά, ώστε πρόσφατα προκλήθηκαν βανδαλισμοί από τους γνωστούς αγνώστους... Κρίμα και ντροπή για τους Καβαλιώτες. Αλλά ο Βίκτωρ δεν το έβαλε κάτω. Το περασμένο καλοκαίρι με συγκίνησε, τόσο όσο δε φθάνουν οι λέξεις να περιγράψω. Τιμώμενη πόλη η Καρδίτσα, η πόλη όπου μεγάλωσε ο Βίκτωρ, όπου η τοπική κοινωνία αγκάλιασε και περιέσωσε όλους τους Εβραίους της και τιμώμενο χωριό το Μαστρογιάννη, ο Αμάραντος, εκεί όπου βρήκαν καταφύγιο και φιλόξενη στέγη τα κυνηγημένα πουλιά, όπου ο Βίκτωρας έφτιαξε ένα μνημείο για να τιμήσει τους απλούς και αγράμματους χωριάτες, που έδειξαν αλτρουισμό και ανθρωπιά, πολύ μεγαλύτερη από πολλούς καλλιεργημένους και εύπορους αστούς...

Ο Βίκτωρ, ακαταπόνητος, φρόντισε και για άλλα πολύ σημαντικά ζητήματα. Η ζωή του είναι γεμάτη μιτςβόθ, θεάρεστες πράξεις: μελέτη και ευπρεπισμός κοιμητηρίων στα Τρίκαλα, στην Καβάλα, στη Δράμα. Ελπίζω κάποια στιγμή να γίνει το ίδιο και στο Διδυμότειχο... Διαφύλαξε επίσης τη μνήμη των μαρτύρων του τόπου καταγωγής του, των Τρικάλων, τοποθετώντας πλάκες με τα ονόματά τους στη Συναγωγή – παράδειγμα προς μίμηση...

Όταν πριν 12 χρόνια μου έστειλε ο Βίκτωρ ένα μικρό βιβλίο 60 σελίδων, με τίτλο «το Κλειδί των Χρονικών», δεν μπορούσα να φανταστώ ότι θα φτάναμε στη σημερινή εξέλιξη, στο ογκώδες και ιδιαίτερα χρηστικό έργο, που παρουσιάζουμε σή-

μερα. Ο ζήλος και η επίπονη προσπάθεια του Βίκτωρα, οδήγησαν στο ευτυχές αποτέλεσμα: το Κλειδί άνοιξε τον Θησαυρό...

Ο «Θησαυρός» είναι ένα χρηστικό εργαλείο – ο Βίκτωρ το αποκαλεί Λεξικό- που γίνεται χρηστικότερο μέσω της ηλεκτρονικής μορφής του, που αποτυπώνει τον πλούτο των μελετών των 40 σχεδόν χρόνων κυκλοφορίας των «Χρονικών». Πλούτο, που κινδύνευε να χαθεί, μένοντας απροσπέλαστος στις νέες γενιές, με τους τόμους του περιοδικού να παραμένουν σκονισμένοι και ξεχασμένοι σε κάποιες βιβλιοθήκες. Με τον «Θησαυρό» όμως ο κίνδυνος αυτός εξέλιπε. Ταξινομημένη κατά θέμα, τίτλο, ονοματεπώνυμο συγγραφέα, και παραπομπή στο τεύχος και στη σελίδα, η ύλη των «Χρονικών» καθίσταται προσιτή τόσο στον ερευνητή, όσο και στον απλό φιλομαθή αναγνώστη. Ο Βίκτωρ μερίμνησε ώστε, στην ηλεκτρονική έκδοση να περιληφθεί το σύνολο των τευχών των «Χρονικών» και των δυο περιόδων, με αποτέλεσμα η έρευνα να γίνεται με μεγάλη άνεση και ευκολία. Με τη συμβολή του Βίκτωρα Βενουζίου μέσω του «Θησαυρού», τα «Χρονικά» μετατρέπονται σε κτήμα των νεώτερων γενεών, που περισσότερο εξοικειωμένες με την τεχνολογία, θα αξιοποιήσουν την ηλεκτρονική μορφή, βοηθώντας έτσι να μη χαθεί ποτέ η πολύτιμη αυτή κληρονομιά της Ελληνικής Εβραϊκής Ιστορίας.

[Ο Θρασύβουλος Παπαστρατής είναι δικηγόρος, ιστοριοδίφης, ερευνητής και συγγραφέας πολλών βιβλίων για τις ελληνικές Ισραηλιτικές Κοινότητες].

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

Μαρτυρίες
μη Θεσσαλονικέων
50 μ.Χ.-1912

Την 1η Νοεμβρίου 2017 στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος και οι εκδόσεις University Studio Press της Θεσσαλονίκης οργάνωσαν την εκδήλωση της παρουσίασης στο αθηναϊκό κοινό του εξαιρετικά πολύτιμου βιβλίου των Γιάννη Μέγα και Τζέκυ Μπενμαγιόρ, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, Μαρτυρίες μη Θεσσαλονικέων, 50 μ.Χ.-1912*, με κύριους ομιλητές την Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ομότιμη καθηγήτρια ΑΠΘ και τον Anthony Molho (Ιστορικό, ομότιμο καθηγητή στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας και στο Brown University, ΗΠΑ). Την εκδήλωση συντόνισε ο ομότιμος καθηγητής πολιτικής ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Θάνος Βερέμης και πλαισίωσαν και οι ίδιοι οι συγγραφείς του βιβλίου. Προσφωνήσεις απηύθυναν ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και πρόεδρος της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης Δαβίδ Σαλιτέλ καθώς και ο πρόεδρος της Ι.Κ. Αθηνών Μίνος Μωυσής.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Από την κεντρική ομιλία του καθηγητή Anthony Molho

Αρχίζω την ομιλία μου αναφέροντας μια μικρή συζήτηση που είχα πριν από πολλά χρόνια (αν θυμάμαι καλά, ήταν το 1978) με τον μεγάλο Ιταλό ιστορικό Arnaldo Momigliano στη διάρκεια μιας επίσκεψής του στο Providence των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου τότε ζούσα. Έχοντας σχολιάσει την πρόσφατη δημοσίευση ενός άρθρου του για την ιστορία του Ιταλικού Εβραϊσμού στο έγκριτο αμερικανικό περιοδικό *The New York Review of Books*, παρατήρησα χαριτολογώντας ότι η ιστορία του Ιταλικού Εβραϊσμού είχε γίνει πολύ της μόδας. Θυμήθηκα την απάντησή του συνομιλητή μου πρόσφατα, όταν πρωτοείδα το βιβλίο που παρουσιάζουμε σήμερα. Μη στενοχωριέσαι, μου απάντησε, μια από αυτές τις μέρες, και εσείς οι Έλληνες Εβραίοι θα γίνετε της μόδας.

Η δημοσίευση αυτού του πολύ σημαντικού βιβλίου δείχνει ότι ο Arnaldo Momigliano μάλλον είχε δίκιο.

Οι Έλληνες Εβραίοι (ό,τι κι αν σημαίνει ο όρος «Έλληνες Εβραίοι»), έχουμε πλέον γίνει το αντικείμενο συζήτησης, τόσο μιας σοβαρής επιστημονικής συζήτησης, όσο και μιας εντυπωσιοθηρικής συζήτησης στη δημόσια σφαίρα.

Αν συγκρίνουμε ποια ήταν η κατάσταση της ιστοριογραφίας των Ελλήνων Εβραίων –ή των Εβραίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας– πριν από περίπου ένα τέταρτο του αιώνα με το πού βρίσκεται αυτή σήμερα, θα διαπιστώναμε μια σημαντική αύξηση του ενδιαφέροντος. Στη δεκαετία του 1990 στα ράφια των ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών θα έβρισκε κάποιος λίγα σύγχρονα βιβλία για το θέμα. Ελάχιστοι Έλληνες ερευνητές είχαν καταπιαστεί με αυτή την «κρυμμένη» ιστορία, με προεξάρχουσα ανάμεσά τους την ομοτράπεζό μου απόψε, καθηγήτρια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, και λίγες ακόμα, κυρίως νέες γυναίκες ιστορικούς, όπως οι Ρένα Μόλχο, Έφη Αβδελά, Ρίκα Μπενβενίστε, η Οντέτ Βαρών-Βασάρ, η Λέλα Σαλέμ και η πρόωρα χαμένη Ιφιγέ-

νεια Αναστασιάδου. Θα είχε ενδιαφέρον, σε κάποια άλλη περίπτωση, να συλλογιστούμε γιατί οι ακαδημαϊκοί που έστρεψαν την προσοχή τους στην ιστορία των Ελλήνων Εβραίων ήταν κυρίως γυναίκες.

Όταν το 2005, στη Θεσσαλονίκη, η Ρίκα Μπενβενίστε κι εγώ, μαζί με τον Γιώργο Αντωνίου και τον Πάρι Παπαμίχο-Χρονάκη ξεκινήσαμε ένα ανοιχτό σεμινάριο για την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας, της Μεσογείου, των Βαλκανίων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν ήταν καθόλου εύκολο να βρούμε ομιλητές από την πόλη για να συμμετάσχουν στις μηνιαίες συναντήσεις μας. Αν αυτό το σεμινάριο επαναλαμβανόταν σήμερα, δεν θα είχαμε καμία δυσκολία να βρούμε υποψήφιους ομιλητές, τόσο νέες γυναίκες όσο και νέους άνδρες, και μάλιστα στην πλειονότητά τους μη-Εβραίους. Σήμερα η ιστορία των Ελλήνων Εβραίων, ιδίως της Θεσσαλονίκης, έχει αναδειχθεί σε ένα θελκτικό ερευνητικό αντικείμενο, οι πολλαπλές πτυχές του οποίου διερευνώνται συστηματικά από έναν σημαντικό αριθμό νέων επιστημόνων στην Ελλάδα, τη Γαλλία, το Ισραήλ, την Τουρκία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά. Τα τελευταία 25 χρόνια έχουν εκδοθεί μια σειρά από σημαντικές επιστημονικές μελέτες για το θέμα. Έχει ολοκληρωθεί μία ψηφιακή βάση δεδομένων των μαρτυριών Ελλήνων Εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος και τρέχει ένα ακόμα ερευνητικό πρόγραμμα για τα δίκτυα επιβίωσης και διαφυγής των Ελλήνων Εβραίων στην κατεχόμενη Ελλάδα και στα στρατόπεδα θανάτου. Ενώ στο ΑΠΘ, υπάρχει πλέον έδρα Εβραϊκών Σπουδών.

Επομένως, το βιβλίο που επιμελήθηκαν ο Γιάννης Μέγας και ο Τζέκυ Μπενμαγιόρ εκδίδεται σε μια χρονική στιγμή που το γενικό ενδιαφέρον για το αντικείμενο έχει πλέον ωριμάσει, ίσως και ενταθεί. Πέρα από τις ακαδημαϊκές δραστηριότητες, εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικά προγράμματα και τηλεοπτικές εκπομπές δεν διστάζουν να αφιερώσουν χώρο και χρόνο στο θέμα. Είναι πλέον αντιληπτό ότι η ιστορία των Ελλήνων Εβραίων αποτελεί ουσιαστικό μέρος τόσο της τοπικής ιστορίας της Θεσσαλονίκης, ή άλλων πόλεων, όσο και των Βαλκανίων όπως και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ακόμα και ευαίσθητα ζητήματα –ή τουλάχιστον ζητήματα που μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν επίμαχα και ταμπού– τραβούν πλέον την προσοχή του γενικού κοινού. Με δυο λόγια, η ιστορία των Ελλήνων Εβραίων αναδεικνύεται σε ένα αντικείμενο σύγχρονου ενδιαφέροντος, όπου η ακαδημαϊκή διερεύνησή του τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από τη δημόσια διαχείρισή του. Είμαι βέβαιος ότι ο Arnaldo Momigliano θα ήταν πολύ ευχαριστημένος.

Αλλά, ας έρθω στο ίδιο το βιβλίο. Αν σας μιλούσα σήμερα Αγγλικά, το πρώτο μου, προβλέψιμο σχόλιο θα ήταν ότι πρόκειται για ένα very weighty book. Δεν είναι από εκείνα τα βιβλία που τα φυσικά χαρακτηριστι-

κά τους επιτρέπουν στον αναγνώστη ή την αναγνώστρια να το κρατήσει εύκολα στα χέρια και να το ξεφυλλίσει άνετα. Δεν είναι ένα livre de poche, που μπορείς να το διαβάσεις αναπαυτικά ξαπλωμένος στο κρεβάτι ή ακόμα, όπως απερίσκεπτα προσπάθησα να κάνω, στο μετρό. Χρειάζεται κάποια προσπάθεια και προσεκτική προετοιμασία για να διαβάσεις αυτό το βιβλίο. Ίσως μια δεύτερη έκδοση θα μπορούσε να δημοσιευτεί στο Internet, με τα πρωτότυπα κείμενα να εμφανίζονται δίπλα στις ελληνικές μεταφράσεις, και έτσι θα γινόταν πιο εύκολα προσπελάσιμη για τον σύγχρονο αναγνώστη του τάμπλετ. Ας ανοίξουμε λοιπόν το βιβλίο και ας αρχίσουμε να εξερευνούμε τα περιεχόμενά του. Η εισαγωγή, αν και σύντομη, περιέχει πολλές και πολύτιμες πληροφορίες. Η πρώτη πρόταση μας λέει ότι «Το αντικείμενο της έρευνας είναι η καταγραφή πληροφοριών...». Πράγμα που σημαίνει ότι δεν πρόκειται για μια ιστορική διατριβή ή μια σειρά δοκιμών· δεν παρουσιάζεται μια συνεχής αφήγηση ή ανάλυση. Αυτό που μας υπόσχεται το βιβλίο είναι στοιχεία σχετικά με την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Αυτές οι πληροφορίες αντλήθηκαν από μια μεγάλη γκάμα πηγών που οι επιμελητές εντόπισαν υπομονετικά σε αρχεία και βιβλιοθήκες. Το καλύτερο που έχω να κάνω εδώ είναι να σας διαβάσω δύο μικρές παραγράφους από την Εισαγωγή, ώστε να δώσω σε όσους και όσες από σας δεν είχατε ακόμα την ευκαιρία να πάρετε στα χέρια σας το βιβλίο, μια ιδέα για το περιεχόμενό του.

Πηγές της έρευνας υπήρξαν περιηγητές, απλοί ταξιδιώτες, επιστήμονες (αρχαιολόγοι, γεωγράφοι, βοτανολόγοι, γιατροί και άλλες ειδικότητες), αρχαιοδίφες, ιεραπόστολοι, ιερείς και μοναχοί, προσκυνητές, δημοσιογράφοι και ανταποκριτές ξένων έντυπων μέσων, διπλωμάτες (πρόξενοι και υπάλληλοι Προξενείων), έμποροι, εκπαιδευτικοί αποσπασμένοι σε σχολεία της πόλης, πολιτικοί, στρατιωτικοί, αξιωματούχοι και άλλοι.

Ερευνήθηκαν βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες, προξενικές εκθέσεις, ημερολόγια, χειρόγραφα, παλαιότυπα και αρχεία σε περίπου είκοσι γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά, λατινικά, ολλανδικά, ρωσικά, εβραϊκά, ισπανικά, εβραιοϊσπανικά, πορτογαλικά, ουκρανικά, ουγγαρέζικα, πολωνικά, ελληνικά, βουλγαρικά, σερβικά, τουρκικά, νορβηγικά, σουηδικά κ.ά.)

Είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό ότι αυτό το βιβλίο πηγών περιλαμβάνει 342 λήμματα και 95 μέχρι τώρα άγνωστα ως επί το πλείστον χαρακτηριστικά και φωτογραφίες. Κάποια από αυτά τα 342 λήμματα περιορίζονται σε λίγες μόνο αράδες· άλλα καταλαμβάνουν αρκετές σελίδες. Αλλά ανεξαρτήτως έκτασης, όλα συνιστούν καταγραφές της κατάστασης του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, καθώς τα περισσότερα αποτελούν αναφορές από αυτόπτες. Το υλικό είναι χωρισμένο σε πέντε χρονολογικές ενότητες, από το έτος 50 μ.Χ. έως το

1912, με χρονικό όριο δηλαδή, όπως γράφουν οι επιμελητές, την ημερομηνία της απελευθέρωσης της πόλης—όρος που πολλοί Θεσσαλονικείς Εβραίοι θα άκουγαν πιθανότατα με μια κάποια έκπληξη και επιφυλακτικότητα. Το μωσαϊκό που αναδύεται εδώ είναι μιας Θεσσαλονίκης προτού ενσωματωθεί στο ελληνικό εθνικό κράτος, όταν η πόλη αποτελούσε ακόμα τμήμα μιας αυτοκρατορίας, πρώτα της Ρωμαϊκής, στη συνέχεια της Βυζαντινής και τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι αυτοκρατορίες είναι, από την ίδια τους τη φύση, πολυεθνικές και πολυθρησκευτικές συσσωματώσεις, ανεκτικές με ποικίλους τρόπους σε διαφορετικούς λαούς και πολιτισμούς. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, όπως εμφανίζονται σε αυτό το βιβλίο, αποτελούν μία από τις τρεις τουλάχιστον ομάδες που συγκατοικούσαν στην πόλη, σε ανταγωνισμό με τις υπόλοιπες για φυσικό χώρο, οικονομικά πλεονεκτήματα, χρηματικά προνόμια και πρόσβαση στις κεντρικές Αρχές στην Κωνσταντινούπολη. Έλληνες χριστιανοί ορθόδοξοι, Τούρκοι, αλλά περιστασιακά και Αρμένιοι, επίσης (μετά τα μέσα του 16ου αιώνα) Ντονμέδες (*Dönme*), όπως ονομάζονταν οι Εβραίοι μουσουλμάνοι, αργότερα, με την πάροδο των χρόνων, καθολικοί, μικρές ομάδες Δυτικοευρωπαίων, ζούσαν πλάι στους Εβραίους, που κι αυτοί ήταν μια ομάδα με διάφορες προελεύσεις, καθώς δεν αποτελούνταν μόνο από τη μεγάλη πλειοψηφία των Σεφαραδιτών, αλλά και από Ρωμανιώτες, Ιταλούς Εβραίους από το Λιβόρνο και την Ανκόνα, και λίγους Εβραίους πρόσφυγες από τη Βόρεια και την Ανατολική Ευρώπη.

Κάθε μία από τις πέντε ενότητες του βιβλίου εισάγεται από ένα σύντομο επεξηγηματικό κείμενο, όπως και όλα τα 342 λήμματα. Κάθε τέτοιο κείμενο, πέραν του ότι ταυτοποιεί τον συγγραφέα του λήμματος, παρέχει πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία. Με δυο λόγια, από άποψη μορφής, πρόκειται για μια εξαιρετικά εντυπωσιακή δουλειά, πραγματικά αξιοθαύμαστη. Δείχνει με τι αφοσίωση και πάθος οι Μέγας και Μπενμαγιόρ επιδόθηκαν στο εγχείρημά τους, και με τι συστηματική προσοχή προσέγγισαν τις πηγές που συνέλεξαν. Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του όλου εγχειρήματος είναι το γεγονός ότι αυτή η σπουδαία δουλειά—φιλόδοξη στη σύλληψή της και υποδειγματική στην εκτέλεσή της—αποτελεί *labour of love* [καρπό της αγάπης] δύο μη-ακαδημαϊκών. Απαλλαγμένοι από τους περιορισμούς της σύγχρονης πανεπιστημιακής ρουτίνας, αυτοί οι δύο ερασιτέχνες, με την πραγματική έννοια της λέξης, άφησαν το πάθος για το αντικείμενό τους να τους στηρίξει κατά την κοπιαστική εργασία της συγκέντρωσης και οργάνωσης του υλικού τους.

Θα συνεχίσω λέγοντας ότι γύρω από βιβλία όπως αυτό μπορεί εύκολα να στηθεί ένα μακρόπνοο σεμινάριο, και να γίνουν συζητήσεις για πολλά θέματα. Τέτοιος είναι ο πλούτος υλικού που περιέχει. Ο χρόνος μας

απόψε είναι περιορισμένος, γι' αυτό και θα περιορίσω τα σχόλιά μου σε λίγες παρατηρήσεις. Όπως είναι ίσως αναμενόμενο, το χρονικό άπλωμα δύο σχεδόν χιλιετιών (1862 χρόνια για την ακρίβεια) σε 534 σελίδες δεν είναι ισομερές. Τα πρώτα 1700 χρόνια (από το έτος 50 έως το 1750) καλύπτονται σε 45 σελίδες. Τα τελευταία 162 χρόνια (από το 1750 έως το 1912) σε 457 σελίδες, με τα λήμματα από τον 19ο αιώνα να προσφέρουν μια ιδιαίτερα ευρεία και ποικίλη οπτική. Οι περισσότερες, και μάλιστα με διαφορά, περιγραφές προέρχονται από ιδιώτες παρατηρητές ή περιηγητές, αν και υπάρχουν όχι λιγότερες από δύο ντουζίνες κυβερνητικά διατάγματα, των οθωμανικών και των ενετικών Αρχών.

Τα λήμματα που χρονολογούνται από τις πρωιμότερες εποχές μέχρι τα μέσα του 16ου αιώνα είναι σποραδικά, προσφέροντας θραύσματα πληροφοριών για τους Εβραίους της πόλης και τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Το ύφος (ή ο τόνος) είναι στεγνό και πραγματολογικό, ανεξαρτήτως της ταυτότητας του συγγραφέα. Επιτρέψτε μου να σας διαβάσω ένα παράδειγμα του τι εννοώ. Το 1551, ο Γάλλος περιηγητής και εξερευνητής Nicolas de Nicolay είχε να πει τα εξής για τη Θεσσαλονίκη και τους Εβραίους της:

Η κυριότερη πόλη είναι η Θεσσαλονίκη, κοινώς Σαλόνικα, στο λαό της οποίας ο Άγιος Παύλος, απόστολος του Ιησού Χριστού, έγραψε πολλές ωραίες και άγιες επιστολές. Η πόλη αυτή ακόμη και σήμερα έχει μεγάλη έκταση και είναι πλούσια. Διαμένουν εκεί τριών ειδών κάτοικοι, από τρεις διαφορετικές θρησκείες—Έλληνες Χριστιανοί, Εβραίοι και Τούρκοι. Αλλά οι Εβραίοι, που είναι πολύ πλούσιοι έμποροι, είναι περισσότεροι κι έχουν ογδόντα συναγωγές. Στο κεφάλι τους φορούν ένα κίτρινο τουρμπάνι με απόχρωση ζαφοράς, οι Έλληνες χριστιανοί γαλάζιο και οι Τούρκοι κάτασπρο, έτσι μ' αυτήν τη διαφορά χρώματος ξεχωρίζουν ο ένας από τον άλλο. Όσο για τη φορεσιά τους, όλοι αυτοί φορούν κελεμπίες, όπως και οι υπόλοιποι Ανατολίτες.

Οι περιγραφές γίνονται τώρα λεπτομερέστερες ή, αν θέλετε, αντικειμενικότερες. Οι επισκέπτες ήταν πιο ακριβείς όταν μετέφεραν εντυπώσεις από τις νέες και ενδιαφέρουσες τοποθεσίες που παρατηρούσαν. Εδώ έχει ίσως ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι τον ίδιο πάνω κάτω καιρό, χοντρικά τον 16ο και τον 17ο αιώνα, γραπτές μαρτυρίες εξερευνητών, ιεραποστόλων και εμπόρων, οι οποίες κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα και εξελίσσονταν, απεικόνιζαν κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτικά περιβάλλοντα στις Αμερικές και τη Νότιο Ινδία. Την περίοδο αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται στην Ευρώπη ένα ύφος και μια ρητορική της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, και περιγραφές της Θεσσαλονίκης και του εβραϊκού της πληθυσμού πιθανότατα συμμορφώνονταν σε αυτόν τον νέο τύπο ταξιδιωτικής λογοτεχνίας. Αλλά δεν χρειάζεται να επιμείνουμε τώρα σε αυτό το σημείο. Μολονό-

τι δεν υπάρχει χρόνος για εκτενή παραθέματα, επιτρέψτε μου να αναφέρω απλώς την πολύ ωραία έκθεση που έγραψε το 1669 ο Robert de Dreux, ένας καπουτσίνος μοναχός που εκτός από τις περιγραφές αξιοσημείωτων τοποθεσιών και συνηθειών, μεταφέρει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση που είχε με έναν Εβραίο καταστηματούχο, ο οποίος, μεταξύ άλλων, «αφού μας έδειξε ό,τι αξιοπερίεργο υπήρχε στη Θεσσαλονίκη, μας γέμισε φιλοφρονήσεις με μεγάλη επιδειξιότητα».

Ο τόνος αλλάζει για άλλη μια φορά στα τέλη του 18ου αιώνα, καθώς γίνονται της μόδας οι «φιλοσοφικές ταξιδιωτικές αφηγήσεις», όπως ήταν γνωστές. Ακολουθώντας την παραίνεση του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, οι φιλόσοφοι-περιηγητές τώρα εστιάζουν την προσοχή τους στους τρόπους, τα έθιμα, τους χαρακτήρες των τόπων που επισκέπτονται. Παρακινούνται να καλλιεργήσουν μεγαλύτερη εγγύτητα μεταξύ του περιηγητή/παρατηρητή και των ιθαγενών, να ανοίξουν συζητήσεις γεμάτες κατανόηση με τους ανθρώπους υπό παρατήρηση, αντί να περιγράφουν απλώς αυτό που βλέπουν και ακούνε. Μετά τα τέλη του 18ου αιώνα οι αναφορές απηχούν μια πιο εξατομικευμένη και ιμπρεσιονιστική φωνή, συχνά πιο ζωντανή και εκφραστική. Οι περιγραφές τώρα γίνονται πιο αιχμηρές, πιο παραστατικές, περισσότερο εκφράσεις του θαυμασμού και του ενθουσιασμού του συγγραφέα. Τα γλαφυρά χωρία αφθονούν, και σας καλώ να συγκρίνουμε το απόσπασμα του Nicolay που σας διάβασα, με την υπέροχη ασφαλώς περιγραφή από το ημερολόγιο του μεγάλου Αμερικανού συγγραφέα Χέρμαν Μέλβιλ, ο οποίος επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη το 1856. Θα σας τη διαβάσω στο πρωτότυπο.

An Austrian steamer from Constantinople just in, with a great host of poor deck passengers, Turks, Greeks, Jews etc. came ashore in boats, piled up with old dusty traps from which the Plague seemed shaken. Great uproar of the porters and contention for luggage. — Imagine an immense accumulation of the rags of all nations, and all colors rained down on a dense mob all struggling for huge bales and bundles of rags, gesturing with all gestures, and wrangling in all tongues.

Η περιγραφή του Μέλβιλ είναι μια κατηγορία από μόνη της, αποτελεί έκφραση της ισχυρής φαντασίας και του οράματος ενός εκλεπτυσμένου συγγραφέα. Αλλά υπάρχουν πολλά άλλα σχεδιάσματα, αν όχι τόσο υποβλητικά όσο του Μέλβιλ, ικανά πάντως να μας μεταδώσουν το χρώμα των δρόμων και της καθημερινής ζωής μεταξύ των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη.

Γεγονός παραμένει ότι με την πάροδο του χρόνου, ο αριθμός των περιηγητών αυξήθηκε, και ανάμεσά τους, πέραν των εμπόρων και των διπλωματών, συναντάμε τυχοδιώκτες, μερικούς συλλέκτες αρχαιοτήτων σε αναζήτηση καταλοίπων του παρελθόντος· χριστιανούς διάφορων δογμάτων που, συνδυάζοντας την

περιέργειά τους για τις τοποθεσίες όπου δίδαξε ο Απόστολος Παύλος, με τα κλασικά τους αναγνώσματα, επιδόθηκαν σε εξερευνησεις της τοπογραφίας της πόλης και μια ποικιλία συγγραφέων, ανδρών, αλλά όλο και πιο συχνά και γυναικών, που επικέντρωσαν την προσοχή τους στις εθνογραφικές πτυχές της καθημερινής ζωής της πόλης και των φαινομενικά παράξενων εθίμων των Σεφαραδιτών Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Από τον 19ο αιώνα, έπειτα από τους Ναπολεόντειους Πολέμους και ειδικότερα μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο στα μέσα του αιώνα, ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων στα Βαλκάνια φούντωσε, και δημοσιογράφοι άρχισαν να στέλνουν εκτενείς, αν και όχι πάντα αποστασιοποιημένες ανταποκρίσεις, για τις συνθήκες στη Θεσσαλονίκη και τα περίξ αυτής. Η περιέργεια για την περιοχή εξάφθηκε ακόμα και σε μακρινούς τόπους, και εμφανίστηκαν ανταποκριτές εφημερίδων και περιοδικών μέχρι κι από τη Βόρεια Αμερική. Υπήρχαν ακόμη καθηγητές και προσωπικό των ξένων σχολείων, με πιο γνωστό την *Alliance Israélite Universelle*, η οποία είχε έδρα το Παρίσι και προσέφερε γλωσσική διδασκαλία και την καλλιέργεια της εβραϊκής συνείδησης. Όπως ήταν ίσως αναμενόμενο, με τον εθνικιστικό ζήλο στη Γερμανία, στην Ιταλία και σε επαρχίες της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, ο σιωνισμός έκανε κι αυτός την εμφάνισή του στη Θεσσαλονίκη, και πράκτορες του σιωνιστικού κινήματος από την Ανατολική και την Κεντρική Ευρώπη άρχισαν να βολιδοσκοπούν την τοπική ιδεολογική κατάσταση, για να καθορίσουν αν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης –σε μεγάλο βαθμό αποκομμένοι λόγω παράδοσης και γλώσσας από τις μεγάλες εβραϊκές κοινότητες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης– μπορούσαν να αποτελέσουν πρόσφορο έδαφος για τη διάδοση του εβραϊκού εθνικισμού. Στο σημείο αυτό, δεν μπορώ να μην αναφερθώ πολύ σύντομα στις επιστολές του David Ben Gurion, ο οποίος το 1911-12 πέρασε αρκετούς μήνες στη Θεσσαλονίκη. Οι επιστολές του αφήνουν να διαφανεί η δύσκολη προσαρμογή του στη ζωή ανάμεσα στους Εβραίους της πόλης.

Και είχα προβλήματα στην αποβίβασή μου από το πλοίο. Οι υπάλληλοι στο λιμάνι μου μιλούν και τους μιλώ κι εγώ, και ο ένας δεν καταλαβαίνει τον άλλο. Δοκίμαζω να μιλήσω εβραϊκά, αραβικά, ρωσικά – δεν ξέρουν. Κι αυτοί μου μιλούν τουρκικά, ελληνικά, ισπανικά και εγώ δεν καταλαβαίνω. Και παρ' όλο που η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη ως επί το πλείστον εβραϊκή, έχει πολύ λίγους εβραϊομαθείς Εβραίους και για τον λόγο αυτόν θα είμαι για αρκετό διάστημα αποκομμένος από τη ζωή εδώ.

Όπως μπορείτε να φανταστείτε, όταν κανείς θέλει να επιλέξει θέματα από τις διηγήσεις αυτές, έρχεται αντιμέτωπος με ένα *embarras de richesses*. Σας προτρέπω να διατρέξετε το ευρετήριο του βιβλίου και να επιλέξετε τα θέματα που σας προκαλούν περισσότερο το ενδι-

αφέρων. Δεν θα προσπαθήσω καν να παρουσιάσω μια συνθετική άποψη μιας τόσο πολυποίκιλης προσφοράς ζητημάτων, θεμάτων και ιστορικών προβλημάτων. Επιτρέψτε μου απλώς να αναφέρω μερικά από τα θέματα που ενδιαφέρουν εμένα. Σε όλη τη χρονική έκταση που καλύπτεται, από τις παλιότερες αναφορές μέχρι τις πιο πρόσφατες, όλοι σχεδόν οι περιηγητές σχολιάζουν τις οικονομικές δραστηριότητες των Εβραίων, τα σημάδια πλούτου και φτώχειας μεταξύ τους, αυτήν που έμοιαζε να είναι μια συνθήκη απόλυτης φτώχειας και αθλιότητας όπου ζούσαν οι περισσότεροι από τους Εβραίους της πόλης, αλλά και την ύπαρξη λίγων πολύ εύπορων οικογενειών που συχνά στήριζαν οικονομικά τους φτωχούς Εβραίους της πόλης. Η φτώχεια και οι γεμάτες ακαθαρσίες και λάσπη γειτονίες όπου ζούσε η πλειοψηφία των Εβραίων πυροδοτούσαν επιδημίες και προκαλούσαν μεγάλες πυρκαγιές που σε τακτά διαστήματα είχαν βαρύ κόστος σε ζωές και περιουσίες. Ωστόσο, αφήνοντας κατά μέρος αυτές τις καταθλιπτικές συνθήκες, πολλοί παρατηρητές εκπλήσσονταν επίσης από την ύπαρξη εβραϊκών σχολείων, από το πείσμα με το οποίο οι Εβραίοι επέμεναν να μορφώνουν τους γιους τους (αλλά όχι τις κόρες τους!). Έτσι, γύρω στο 1630, ο γνωστός Τούρκος γεωγράφος Katip Celebi, δείχνει εντυπωσιασμένος από «ένα από τα μεγαλύτερα αξιοθέατα στην εβραϊκή συνοικία... το σχολείο... όπου στον πάνω όροφο υπάρχει βιβλιοθήκη με πολλά βιβλία. Διδάσκουν περισσότεροι από διακόσιοι δάσκαλοι, από τα πρώτα στοιχεία της γλώσσας, μέχρι και ιστορία. Οι μαθητές κυμαίνονται από παιδιά τεσσάρων έως πέντε χρόνων μέχρι άνδρες τριάντα έως σαράντα χρόνων. Όλοι μαζί είναι πάνω από χίλιοι και ανάλογα με την ηλικία τους μελετούν τις γραφές και μαθαίνουν τις εμπειρικές επιστήμες». Σχεδόν 100 χρόνια αργότερα, ο Ρώσος μοναχός Vassily Barsky, έπλεξε ένα ανάλογο εγκώμιο στα εβραϊκά σχολεία της πόλης, γράφοντας πως είχε ακούσει από κάποιους Εβραίους ότι «όπου υπάρχει μία επιστημονική εξάσκηση, υπάρχουν και επιστήμονες». Και συνέχιζε γράφοντας ότι σε αυτό που αποκαλεί Εβραϊκό πανεπιστήμιο, «έχω δει φιλοσόφους που φιλονικούσαν μεταξύ τους, όπως ακριβώς συμβαίνει και σε άλλες χώρες». Όπως μπορεί να φανταστεί κανείς, η διαδεδομένη γνώση της Λαντίνο και άλλων γλωσσών (Ιταλικών, Γαλλικών, Τουρκικών και, βέβαια, Εβραϊκών) σχολιαζόταν και συζητιόταν συχνά από τους παρατηρητές αυτούς. Το θέμα των σχολείων, της σχολικής εκπαίδευσης, των προγραμμάτων σπουδών επανέρχεται με μεγάλη συχνότητα μέχρι το τέλος. Θα πρέπει να προσθέσω ότι, καθώς άρχισα να διαβάζω, ήμουν περίεργος να βρω σημάδια αντισημιτισμού και αντιουδαϊσμού στους συγγραφείς των αναφορών αυτών. Η εντύπωσή μου είναι ότι δεν υπήρχαν τόσα πολλά. Ασφαλώς, συναντάται μια περιστασιακή έκφραση περιφρόνησης για τους

Εβραίους, αλλά τα συναισθήματα αυτά δεν μοιάζουν να διαποτίζουν τη σκέψη πολλών συγγραφέων. Πιο χαρακτηριστική είναι για μένα αυτή η αίσθηση έκπληξης που ένιωθαν πολλοί επισκέπτες της Θεσσαλονίκης στο θέαμα μιας πόλης σε τόσο μεγάλο βαθμό εβραϊκής. Τυπικό δείγμα τέτοιας αντίδρασης ήταν η περιγραφή του Έλληνα δημοσιογράφου Χρήστου Χρηστοβασίλη, ο οποίος επισκέφθηκε την πόλη το 1894. Να τι έγραψε:

Εξελθών του καφενείου ευρέθην πάλιν εν τω μέσω απειραρίθμου πλήθους εβραϊόκοσμου. Εβραίοι έμπροσθέν μου. Εβραίοι όπισθέν μου. Εβραίοι εις τα δεξιά μου. Εβραίοι εις τα αριστερά μου. Εβραίοι πέρα, Εβραίοι δώθε! Παντού Εβραίοι...

Παρά το χιούμορ και την, τελικά, όχι χωρίς κάποια συμπάθεια απεικόνιση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, όπως υπαινίσσονται οι Μέγας και Μπενμαγιόρ, οι επιστολές του Χρηστοβασίλη από τη Θεσσαλονίκη προς την εφημερίδα του στην Αθήνα παρέμειναν αδημοσίευτες όσο ζούσε, πιθανότατα επειδή δεν θεωρήθηκαν αρκούτως αντισημιτικές, σε μια περίοδο που η ελληνική κοινωνία ήταν έντονα σημαδεμένη από ένα βαθύ αντιεβραϊκό συναίσθημα, σε χρονική σύμπτωση με την υπόθεση Ντρέυφους.

Όπως έγινα ελπίζω σαφές, η ποικιλία των συγγραφέων σε αυτό το βιβλίο είναι εντυπωσιακή, μια πραγματική *macedonia* υποβάθρων, ενδιαφερόντων, διανοητικής σκευής, διεισδυτικότητας, φαντασίας και, φυσικά, λογοτεχνικής ικανότητας. Η ποικιλία των θεμάτων είναι εξίσου εντυπωσιακή. Το καλειδοσκοπιο εικόνων θα ενέπνεε σίγουρα έναν ταλαντούχο ζωγράφο. Αλλά σε κάποιες περιπτώσεις, η διαφορά των κρίσεων μας κάνει να απορούμε. Μερικά παραδείγματα: Για τους περισσότερους, η πόλη, και ειδικά οι εβραϊκές γειτονίες, ήταν βρώμικη, δύσοσμη, για μερικούς ακόμη και αποκρουστική. Άλλοι πάλι, κοιτώντας το ίδιο θέαμα δεν είχαν παρά εγκωμιαστικά λόγια για την καθαριότητα της πόλης. Έτσι, για παράδειγμα, το 1591 ο Ενετός Lorenzo Bernardo σχολιάζει ότι ο εβραϊκός συνοικισμός «είναι αρκετά βρώμικος, τόσο διότι κατοικείται από αυτόν το λαό, όσο και διότι είναι στο κατηφορικό μέρος της πόλης». Την αμέσως επόμενη χρονιά, το 1592, ο Ολλανδός Jan Somers παρατήρησε ότι «Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη της αρεσκείας μου... κατοικείται ως επί το πλείστον από Εβραίους και είναι όμορφη, με καινούργια σπίτια και καθαρούς δρόμους». Υπάρχουν αρκετές τέτοιες αλληλοαντικρουόμενες κρίσεις για μια ποικιλία θεμάτων, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι οι αισθητικές, ηθικές, πολιτικές και άλλες προτιμήσεις των περιηγητών χρωμάτιζαν τις περιγραφές τους. Θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τα στοιχεία (τα γεγονότα) που περιέχονται σε αυτές τις περιγραφές με προσοχή.

Η προσοχή μας εντείνεται από μια άλλη σειρά παραδειγμάτων αυτού που σήμερα θα ορίζαμε ως πρακτι-

κή αντιγραφής ενός συγγραφέα από έναν άλλον. Έτσι, το 1801, ο Άγγλος περιηγητής Edward Clark επαναλαμβάνει ακριβώς ό,τι είχε γράψει ο Félix de Beaujour για τον πληθυσμό της πόλης το 1795. Η πρωιμότερη αναφορά δηλώνει ότι ο πληθυσμός της πόλης ήταν περίπου 60.000: 30.000 Τούρκοι, 18.000 Έλληνες, 12.000 Εβραίοι, ενώ οι υπόλοιποι, περίπου 2.000 άτομα, ήταν Γάλλοι έμποροι, Ντονμέδες (*Dönme*), τσιγγάνοι και μαύροι σκλάβοι, γνωστοί ως Άραβες. Ο Άγγλος τζέντλεμαν Edward Clark, αντέγραψε μετά χαράς τον προκάτοχό του, γράφοντας ότι ο πληθυσμός της πόλης ανέρχεται σε 60.000, εκ των οποίων 30.000 Τούρκοι, 18.000 Έλληνες, 12.000 Εβραίοι, και ένα μείγμα περίπου 2.000 τσιγγάνων και σκλάβων από την Αιθιοπία.

Μια άλλη επανάληψη που θεωρώ εντυπωσιακή έχει να κάνει με δύο αναφορές στη μικρή πολιτεία [*republic*] (όχι δημοκρατία όπως μεταφράζεται μάλλον ατυχώς εδώ) που δημιουργήθηκε από τους Εβραίους στη Θεσσαλονίκη. Στα 1720, ο Jean Baptiste Souciet, ένας Γάλλος κληρικός, εντυπωσιάστηκε από τον βαθμό αυτονομίας που απολάμβαναν οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει ένα είδος μικρής πολιτείας [*republic*]. Την ίδια ακριβώς έκφραση, μικρή πολιτεία [*republic*], επανέλαβε το 1809 ο Άγγλος συγγραφέας και έμπορος John Galt, που έκανε λόγο για τα εβραϊκά δικαστήρια της πόλης και το Συμβούλιο με επικεφαλής τον αρχιραββίνο. Στο τέλος της παρουσιάσής μου θα αναφερθώ στην περιγραφή ενός Ρώσου περιηγητή, του Eugen Markon, ο οποίος επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη το 1900. Για άλλη μια φορά, κατά τρόπο εντυπωσιακό, ο ίδιος όρος εμφανίζεται στη μαρτυρία του: οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης απολάμβαναν μια «ελεύθερη πολιτεία [*republic*]»! Δεν μπορώ να μην αναρωτηθώ αν αυτή η εντυπωσιακή ιδέα – η Θεσσαλονίκη ως εβραϊκή πολιτεία [*republic*] – θα μπορούσε να έχει επηρεάσει στις αρχές του 20ού αιώνα τη σκέψη των Εβραίων διανοουμένων και πολιτικών ηγετών της πόλης, ορισμένοι από τους οποίους διεκδικούσαν επίμονα η Θεσσαλονίκη να γίνει ελεύθερο κράτος (ή ελεύθερο λιμάνι), ανεξάρτητο από όλα τα εθνικά κράτη που είχαν πρόσφατα ιδρυθεί στα Βαλκάνια.

Στα αρκετά λεπτά που πέρασαν, προσπάθησα να σας δώσω μια αίσθηση για τον πλούτο των θεμάτων και των ιδεών που περιέχονται σε αυτό το βιβλίο. Τώρα θα μου επιτρέψετε, ελπίζω, να ολοκληρώσω με έναν τελευταίο συλλογισμό, έναν προσωπικό στοχασμό που πρωτοδιατύπωσα πριν από 26 χρόνια, όταν δημοσίευσα το πρώτο μου άρθρο για τη Θεσσαλονίκη και τους Εβραίους της. Το δοκίμιο εκείνο εστίαζε σε δύο υπέροχα βιβλία, το *Vidal et les Siens* του Edgar Morin και το *Farewell to Salonica* του Léon Schiaky. Καθώς τα διάβαζα και προσπαθούσα να αποφασίσω τι ήθελα να πω γι' αυτά, μου προέκυψε μια ιδέα: ότι ο Vidal Nahoum (ο πατέρας του

Morin) και ο Léon Schiaky, που γεννήθηκαν και οι δύο στη Θεσσαλονίκη στη δεκαετία του 1890 και πέρασαν εκεί την πρώτη εικοσαετία της ζωής τους, ανακαλώντας τη νιότη τους βυθίζονται στη θαλπωρή των ευτυχισμένων αναμνήσεων της γενέτειράς τους. Καθώς έγραφα εκείνο το δοκίμιο, είχα την αίσθηση ότι υπήρχε μια τεράστια διαφορά μεταξύ των Θεσσαλονικέων Εβραίων αυτής της γενιάς και των Εβραίων συγγραφέων της Βόρειας και Ανατολικής Ευρώπης. Μυθιστοριογράφοι όπως ο Aharon Appelfeld, ο Fred Ullman και αρκετοί άλλοι, στις αναμνήσεις των νεανικών τους χρόνων έμοιαζαν να καταλήγουν αναπόφευκτα να αναλογιστούν για ευαίσθητες στιγμές αυτοσυνειδητοποίησης, όταν για πρώτη φορά στάθμισαν την εβραϊκότητά τους και τη θέση τους στον κόσμο. Η μεγάλη ανακάλυψη καθώς σιγά σιγά ωρίμαζαν ήταν ότι ζούσαν ως ξένοι στην ίδια τους τη χώρα. Δεν ισχύει το ίδιο για τους Θεσσαλονικείς Εβραίους, που δεν άφηναν καμία αμφιβολία για το ότι, όταν έγραφαν για τα νιάτα τους και το μέρος όπου είχαν μεγαλώσει, έγραφαν για τον δικό τους ασφαλή και οικείο κόσμο, για τη δική τους μικρή πολιτεία [*republic*]. Έχω επίγνωση του ότι αυτή τη στιγμή αναφέρομαι σε Θεσσαλονικείς Εβραίους που, αν και δεν ήταν απαραίτητα ευκατάστατοι, αποτελούσαν ωστόσο προϊόντα του είδους της εκπαίδευσης στην οποία αναφέρθηκα προηγουμένως, και ότι εξέφραζαν ιδέες και συναισθήματα που χρωμάτιζαν τη στάση και τη συμπεριφορά των μελών των μεσαίων τάξεων. Δεν πρέπει κανείς να ξεχνάει τις επιδημίες, τη φτώχεια, τη βρωμιά και τις πυρκαγιές που περιγράφουν πολλά από τα τεκμήρια στο βιβλίο μας. Παρ' όλα αυτά, η σύγκριση που κάνω είναι ανάμεσα σε Θεσσαλονικείς Εβραίους και Εβραίους συγγραφείς του ίδιου κοινωνικού επιπέδου από τον γερμανόφωνο κόσμο.

Και έτσι, έχοντας αυτή τη σκέψη κατά νου, όπως σας υποσχέθηκα λίγο νωρίτερα, θα σας διαβάσω ένα μικρό απόσπασμα από μια πολύ εκτενέστερη περιγραφή της Θεσσαλονίκης από τον Eugene Markon, έναν Ρώσο συγγραφέα που επισκέφθηκε την πόλη γύρω στο 1900. Θα ανακαλύψετε πολύ γρήγορα γιατί επέλεξα να κλείσω τα σχόλιά μου σήμερα με αυτό το χωρίο.

- «Μαζί μας στο βαπόρι βρέθηκε ένας αρκετά ομιλητικός κ. Μόλχο, πρώτος διερμηνέας του προξενείου της Περσίας, όπως αναγραφόταν στην κάρτα του. Είναι ένας από τους πλούσιους εμπόρους της Θεσσαλονίκης και φαίνεται πως η πόλη του αποτελεί γι' αυτόν την καλύτερη και πρώτιστη στον κόσμο. [...]

- «Μη νομίζετε» μας έλεγε με πάθος «ότι η Θεσσαλονίκη είναι τουρκική πόλη και ότι εκεί επικρατεί η τουρκική βαρβαρότητα. Μόνο ο διοικητής μας είναι Τούρκος, δηλαδή ο Πασάς, και τίποτε άλλο. Είτε Τούρκοι στρατιώτες επιβάλλουν την τάξη είτε άλλοι, το ίδιο μας κάνει. Κάποιος πρέπει να προστατεύει την ασφάλεια των κα-

τοίκων. Κατά τα άλλα, εμείς είμαστε μια ελεύθερη δημοκρατία και κάνουμε τα πάντα μόνοι μας».

- «Εσείς; Ποιοι εσείς; Έλληνες ή Σλάβοι;» τον ρώτησα.

- «Μα όχι!» απάντησε με κάποια περιφρόνηση ο σινιόρ Μόλχο. «Βέβαια στη Θεσσαλονίκη έχει Έλληνες, έχει και Σλάβους, αν και αυτοί οι Σλάβοι είναι απλοί χωριάτες. Κι όμως η ελληνική ή η σλαβική μιλιάρη ακούγεται εδώ πιο σπάνια από την ισπανική».

- «Ισπανική;!» απόρησα.

- «Σας φαίνεται παράξενο; Δεν ξέρετε ότι η Θεσσαλονίκη κατοικείται κυρίως από Ισπανοεβραίους; Είναι κληρονομική μας ιδιοκτησία από τον 15ο αιώνα, απο την εποχή της Ισαβέλλας που μας εξόρισε από την πατρίδα μας. Από 800.000 Εβραίους τότε επέζησαν όχι παραπάνω από 10-15.000. Οι υπόλοιποι χάθηκαν στη θάλασσα. Όσοι επέζησαν, έφθασαν στη Θεσσαλονίκη και βρήκαν άσυλο εδώ. Πολλαπλασιάστηκαν, έγιναν 50.000 και, δόξα τω Θεώ, ποτέ δεν μετάνιωσαν που εγκαταστάθηκαν εδώ. Ο λαός μας είναι πολύ πλούσιος και πιο μορφωμένος από τους Έλληνες. Πολύ σπάνια βλέπει κανείς φτωχό άνθρωπο από τους δικούς μας».

- «Δεν ξέρω για εδώ, αλλά έχω δει πολλές εβραϊκές κοινότητες και πρέπει να ομολογήσω ότι παντού συναντούσα μεγάλη φτώχεια», είπα.

- Αχ, σας παρακαλώ, μη μας μπερδέυετε με τους Εβραίους της Ρωσίας και της Αυστρίας. Δεν έχουμε απολύτως τίποτα κοινό» απάντησε ο διερμηνέας με ύφος σιχασιάς. «Θα δείτε και με τα μάτια σας ότι οι Σαλονικοί Εβραίοι είναι σύγχρονοι Ευρωπαίοι, φίλοι της ελευθερίας, της προόδου και της μόρφωσης, άνθρωποι εξαιρετικά δραστήριοι, με μεγάλη επιχειρηματικότητα και σε καμία περίπτωση δεν είναι φανατικοί. Βέβαια έχουμε κι εμείς ένα κόμμα «συντηρητικών», που εξακολουθούν να φορούν παλιές ενδυμασίες, κρατούν τα μεσαιωνικά έθιμα και τη μεσαιωνική μισαλλοδοξία. Αλλά έχουν λιγοστέψει και εξάλλου εμείς οι διαφωτισμένοι Εβραίοι διευθύνουμε τα πάντα και όχι αυτοί». [...]

- «Δηλαδή οι τουρκικοί νόμοι δεν επηρεάζουν καθόλου την ευημερία σας;» ρώτησα με αμφιβολία.

- «Πιστέψτε με, όχι. Βέβαια ο Πασάς πάντα μπορεί με κάποιον τρόπο να μας βλάψει αλλά έχουμε ένα απλό μέσο για τέτοιες περιπτώσεις: το χρήμα. Είναι ευχαριστημένος, δεν μιλά και δεν μας εμποδίζει να ζούμε και να κάνουμε αυτό που ξέρουμε, αρκεί να μην ανακατευόμαστε στην πολιτική. Ξέρετε, αν στην Τουρκία εισαχθεί η ελευθερία του λόγου και αν σχηματιστεί μια αποτελεσματική διοίκηση, τα πλούτη και το εμπόριο της Ανατολής θα ξεπεράσουν τη δυτική Ευρώπη. Ο κόσμος εδώ είναι εξόχως χαρισματικός. Κάθε αμαξάς, κάθε βαρκάρης μιλά και ισπανικά και ελληνικά και τουρκικά και σλαβικά και ιταλικά. Είμαστε πραγματικά κοσμοπολίτικη εθνότητα. Η πατρίδα μας είναι όπου είμαστε καλά. Και είμαστε καλοί με όποιον μας φέρεται καλά». [...]

Είναι μια εικόνα μεγάλης ομορφιάς, που όμως προκαλεί και μια βαθιά δυσφορία: έχουμε εδώ έναν εύπορο, ευχαριστημένο με τον εαυτό του, καλλιεπή, ευγενικό έμπορο, περήφανο για την ευρωπαϊκή του κλίση και για τη νεωτερικότητα που αυτός και τα μέλη της τάξης του είχαν εισαγάγει στην αγαπημένη τους πόλη. Ταυτόχρονα, όμως, μοιάζει να αγνοεί αφελώς τις νέες πραγματικότητες που έπαιρναν σχήμα γύρω του γρήγορα και αδυσώπητα, καθώς τα έθνη-κράτη και το αδιάλλακτο πνεύμα του εθνικισμού που προωθούσαν επρόκειτο σύντομα να καταποντίσουν και να υποσκάψουν μοιραία την κοσμοπολίτικη κουλτούρα της Θεσσαλονίκης και των Εβραίων της.

Οι πολυάριθμες, ποικίλες και συχνά αιχημρές μαρτυρίες που δημοσιεύονται σε αυτό το θαυμάσιο βιβλίο μάς οδηγούν πίσω, μέσα από τη φαντασία μας, σε μια πόλη και σε έναν λαό που σε μεγάλο βαθμό έπαψαν να υπάρχουν κατά το πρώτο μισό του περασμένου αιώνα. Ο Γιάννης Μέγας και ο Τζέκυ Μπενμαγιόρ δεν αξίζουν τίποτα λιγότερο από τις ειλικρινείς μας ευχαριστίες γι' αυτό το πολύ σημαντικό επίτευγμα.

Το ελληνόφωνο κοινό μπορεί να έχει πλέον πρόσβαση σε ένα από τα σπουδαιότερα, χρησιμότερα και λειτουργικότερα βιβλία της εβραϊκής θρησκευτικής Γραμματείας, το Σουλχάν Αρούχ. Χάρη στην πολυετή προσπάθεια και σπουδή του Ραββίνου κ. Ισαάκ Μιζάν, η ελληνική έκδοση του Σουλχάν Αρούχ είναι πλέον γεγονός. Γεγονός σημαντικό για την ελληνοεβραϊκή βιβλιογραφία, αλλά και για την ελληνοεβραϊκή κοινότητα που αποκτά έναν πολύτιμο οδηγό για τα πάντα, για τα πώς και τα γιατί, της εβραϊκής ζωής. Η ονομασία του δεν είναι τυχαία: Σουλχάν Αρούχ σημαίνει «Στρωμένο Τραπέζι». Πρόκειται για ένα μνημείωδες έργο που καθοδηγεί τον πιστό απαντώντας σε κάθε του απορία και τον βοηθά στην τήρη-

ΡΑΒΒΙΝΟΥ ΙΣΑΑΚ ΜΙΖΑΝ

ΣΣΟΥΛΧΑΝ ΑΡΟΥΧ

Οδηγός για την εφαρμογή του Νόμου σύμφωνα με τη Σεφαραδίτικη παράδοση

Αθήνα, Μάιος 2017 – 5777

ση των νόμων και τελικά στην κατανόηση της ουσιαστικής αξίας τους.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο εισαγωγικό του σημείωμα ο συγγραφέας της ελληνικής έκδοσης Ραββίνος κ. Ισαάκ Μιζάν, στα 50 χρόνια εργασίας του ως Ραββίνος «έχοντας συνειδητοποιήσει την έλλειψη βαθύτερης γνώσης όσον αφορά τους κανόνες και τις πρακτικές γύρω από την καθημερινή ζωή ενός Εβραίου» θέλησε να αφήσει «σαν θρησκευτική παρακαταθήκη στον Εβραϊσμό της Ελλάδας ένα βιβλίο στα ελληνικά με όλους τους κανόνες της εβραϊκής ζωής». Επέλεξε το Σουλχάν Αρούχ, τον κώδικα του εβραϊκού νόμου (Αλαχά), τον πιο διαδεδομένο παγκοσμίως ερμηνευτικό οδηγό των νόμων της εβραϊκής θρησκείας.

Μαζί με τα επεξηγηματικά σχόλια που περιλαμβάνει, το Σουλχάν Αρούχ αποτελεί την πληρέστερη και ευρύτερα αποδεκτή συλλογή εβραϊκών κανόνων που γράφτηκε ποτέ. Χωρισμένο σε τέσσερις βασικές θεματικές ενότητες, το Σουλχάν Αρούχ περιλαμβάνει τους νόμους γύρω από τη θρησκευτική ζωή (γιορτές, προσευχή, συναγωγή). Νόμους για τη διατροφή (Κασερούτ), τη διαχείριση των τροφίμων και την υγιεινή. Νόμους του οικογενειακού και αστικού δικαίου, νόμους για κάθε έκφανση της καθημερινής ζωής. Καθώς και σειρά νόμων ηθικής συμπεριφοράς και κοινωνικών αρχών, που ορίζουν τον ρόλο και τις υποχρεώσεις του Εβραίου απέναντι στον συνάνθρωπο, στον Θεό και στην κοινωνία.

Στην Εισαγωγή του βιβλίου παρουσιάζεται η ιστορία της εξέλιξης της Αλαχά, από την παράδο-

ση του Νόμου των Δέκα Εντολών στον Μωϋσή μέχρι την κωδικοποίησή της στο Σουλχάν Αρούχ και την ανάπτυξή της μέσα από τους σχολιασμούς των σοφών Ραββίνων νομοθετών. Το έργο ολοκληρώνεται με τις βιογραφίες και τις εργογραφίες των Ραββίνων σχολιαστών.

Με την ελληνική έκδοση του Σουλχάν Αρούχ, ο Ραββίνος Μιζάν κορυφώνει ένα σημαντικό συγγραφικό-μεταφραστικό έργο που ξεκίνησε από τα νεαρά του χρόνια με το *Προσευχολόγιο για τις καθημερινές, τα Σάββατα και τις αργίες*, και συνεχίστηκε με την *Αγκαντά του Πέσσαχ* και τη *Νεϊλά για το Κιπούρ*.

Η άριστα επιμελημένη έκδοση -δερματόδετη με χρυσοτυπία κατά το παραδοσιακό πρότυπο, και τη σύγχρονη πινελιά μιας προστατευτικής οικολογικής χάρτινης θήκης- υλοποιήθηκε από τον Ισαάκ Ησαΐα με χορηγία της Ανναμπέλλας, του Ματτία και του Ισαάκ Ματαράσσο στη μνήμη των παππούδων τους Μάσιας Ρέστη και Ισαάκ Ματαράσσο.

Στην επιμέλεια των κειμένων συνέβαλλαν οι: Λέων Γαβριηλίδης, Δαβίδ Μωϋσής, Σάκης Νεγρίν. Μετάφραση από λαδίνο και γαλλικά: Ρίτα Γκαμπάι. Θεματικές εισαγωγές: Σολομών Φαρμακίδης. Διόρθωση: Έστερ Άμγκαρ.

Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μιχάλης Κασιγέρας, σε άρθρο του στην Καθημερινή (1.10.2017): «... από το Σσουλχάν Αρούχ, το Έστρωμένο τραπέζι του βιβλίου, παίρνουμε το φως εκ των ένδον της εβραϊκής λυχνίας για τον βίο των Εβραίων φίλων μας».

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

ΛΟΥΝΑ

Δοκίμιο ιστορικής βιογραφίας

(Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2017)

Ηκαθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Ρίκα Μπενβενίστε είναι συγγραφέας ενός συγκλονιστικού βιβλίου που παρακολουθεί την ιστορία μιας Εβραίας γυναίκας από τη Θεσσαλονίκη σε όλη τη διαδρομή του 20ού αιώνα – από τις φτωχογειτονιές μιας πόλης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το κολαστήριο του Μπλοκ 10 των ναζιστικών πειραμάτων στο Άουσβιτς.

Η Λούνα –μία από τους αφανείς ήρωες του 20ού αιώνα που με την πείνα και το κρύο, τον ιδρώτα και το αίμα τους κέντησαν τον καμβά της Ιστορίας- έφυγε από τη ζωή στα 88 της χρόνια. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, «πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» και πέθανε στην πόλη της, λίγο πριν φύγει ο αιώνας των μεγάλων προσδοκιών και διαψεύσεων... Η Λούνα, ένα από τα έξι παιδιά μιας φτωχής εβραϊκής οικογένειας μεγάλωσε στο συνοικισμό «151», έχοντας ως βασική γλώσ-

σα επικοινωνίας, τα ισπανο-εβραϊκά. Από τα 15 της χρόνια και μέχρι το τέλος της ζωής της ήταν μονίστρα. Μάλιστα, η ειδικότητά της –για την οποία ήταν και περιζήτητη τις δεκαετίες του '60 και του '70– ήταν τα καλύμματα. Για τους καναπέδες και τις πολυθρόνες των σαλονιών της αστικής Θεσσαλονίκης.

Το 1931 η Λούνα – Λούνα Ασασέλ- παντρεύτηκε τον Σαμ Γκατένιο που δούλευε στο Λιμάνι. Μετά το γάμο τους έμειναν στο Κέντρο της πόλης, στο Μέγαρο Ψωμά, στην τότε οδό Διοικητηρίου, σημερινή Καραολή και Δημητρίου, κοντά στην Εγνατία. Από εκεί αναγκάστηκαν να φύγουν το 1943 με προορισμό τα γκέτο που δημιουργήσαν οι Ναζί. Έτσι βρέθηκαν στο Ρεζί Βαρντάρ και αμέσως μετά, στο Συνοικισμό του Βαρώνου Χίρς. Εκεί συνάντησαν την μητέρα της Λούνας και τις μικρότερες αδερφές της. Από αυτό το γκέτο «έφυγαν» με τα τρένα του θανάτου για τα στρατόπεδα... Η Λούνα φεύγει με την αποστολή της 27ης Μαρτίου 1943. Στο τρένο με προορισμό την Πολωνία και το φοβερό Άουσβιτς. Στο τρένο είναι μαζί με τον Σαμ – σύνολο 2.800 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.

Στο Άουσβιτς II – Μπίρκεναου η Λούνα αποκτά ένα «κόσμημα» για όλη την ζωή της. Ένα ανεξίτηλο γαλάζιο τατουάζ: το

νούμερο 40077. Στα αρχεία του στρατοπέδου σημειώνεται ότι, στις 28 Απριλίου του 1943, 128 Ελληνίδες, ανάμεσά τους και η Λούνα, στέλνονται στο Μπλόκ 10. Στο Άουσβιτς I, μέσα στο στρατόπεδο των ανδρών, βρισκόταν το Μπλοκ 10, ένα κτίριο από κόκκινα τούβλα που έγινε ο τόπος των ιατρικών πειραμάτων σε γυναίκες. Στους 18 μήνες της παραμονής της σε αυτό το κολαστήριο η Λούνα είναι συχνά άρρωστη, με υψηλό πυρετό και τύφο. Παρόλα αυτά αντέχει. Κρατιέται στη ζωή. Τα μαρτύριά της δεν έχουν τέλος. Η Λούνα μετά την εκκένωση του Άουσβιτς οδηγείται στο Μπέργκεν-Μπέλσεν. Μια πορεία θανάτου 850 χιλιομέτρων με τα πόδια μέσα στα χιόνια...

Το φθινόπωρο του 1945 η Λούνα φτάνει αεροπορικά στην Αθήνα, ερχόμενη από τις Βρυξέλλες όπου έχει οδηγηθεί με ευθύνη των Συμμάχων. Μετά από λίγες ημέρες με τρένο ανεβαίνει στη Θεσσαλονίκη. Ο Σαμ, ο άνδρας της Λούνας, δεν γύρισε ... Η Λούνα θα συνεχίσει τη ζωή της μόνη από εδώ και πέρα... Είναι μια επιζήσασα των στρατοπέδων! Μια δύσκολη ταυτότητα στη μεταπολεμική κοινωνία – και όχι μόνο της τέως πολυπολιτισμικής Θεσσαλονίκης. Η επιστροφή στη γενέτειρα πόλη δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Κάθε άλλο. Βρίσκει στέγη στη Συναγωγή Μοναστηριωτών,

στον αριθμό 37 της οδού Συγγρού. Επόμενος σταθμός, σχεδόν αναγκαστικός, το Υπνωτήριο Αλλατίνη, στην οδό Παρασκευοπούλου 3.

Η Λούνα δεν μετανάστευσε ποτέ. Έμεινε σταθερά στη πόλη της. Εκτός από δύο – τρία ταξίδια στο Ισραήλ στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Από το Αλλατίνη η Λούνα θα φύγει στα τέλη της δεκαετίας του '60 για να μείνει σε ένα μικρό διαμέρισμα στην γειτονική Οδό Σπάρτης και μετά, σε ένα καινούργιο διαμέρισμα στην Οδό Σαρανταπόρου. Ιδιοκτησίες της Κοινότητας. Το τέλος του οδοιπορικού είναι το κοινοτικό Γηροκομείο, το Γηροκομείο «Σαούλ Μοδιάνο» επί της Κίμωνος Βόγα 83. Εκεί και θα καταλήξει...

Η ζωή της Λούνας έγινε βιβλίο από τις εκδόσεις Πόλις. Συγγραφέας, η καθηγήτρια Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Ρίκα Μπενβενίστε, γεννημένη το 1959 στη Θεσσαλονίκη. Ο τίτλος του βιβλίου, Λούνα και ένας υπότιτλος με νόημα: Δοκίμιο Ιστορικής Βιογραφίας. Όπως επισημαίνει η συγγραφέας: «Η προσέγγιση που ακολουθώ, η ιστορική βιογραφία, εντάσσεται στην ευρύτερη προβληματική της μικροϊστορίας». Το βιβλίο της Μπενβενίστε είναι από μόνο του μια κατηγορία... Βιογραφία – βιογραφία των αφανών- αλ-

λά και ιστορική καταγραφή σε λογοτεχνικό καμβά υψηλών ποιοτικών προδιαγραφών.

Η συγγραφέας γράφει στο οπισθόφυλλο του βιβλίου: «Στο βιβλίο αυτό, η βιογραφία της Λούνας ανοίγει ένα μονοπάτι για να ξανασκεφτούμε τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στην πόλη τους, τη Shoah, τη φτώχεια και τα ανάποδα μεταπολεμικά χρόνια. Επειδή ήταν φτωχή, αγράμματη και γυναίκα, τα ίχνη της εύκολα χάνονται ανάμεσα στους αφανείς της ιστορίας...».

(Γ.Κ. Καρατζάς,
Πρώτο Θέμα 16.11.17)

ΜΑΡΡΙΑΝΘΗ ΓΕΩΡΓΑΛΙΔΟΥ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ

Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα

(Εκδόσεις Παπαζήση,
Αθήνα 2016)

Ο τόμος αυτός αποτελεί προϊόν πολύχρονης μελέτης ζητημάτων που αφορούν στην ιστορικά διαμορφωμένη γλωσσική και κοινοτική πολυμορφία της Δωδεκανήσου, η οποία βρίσκεται υπό δυναμική διαμόρφωση στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Στόχος του έργου είναι να προσφέρει μια πολύπλευρη προσέγγιση του δωδεκανησιακού ανθρωπογενούς

τοπίου και να αναδείξει την παρουσία εκείνων των «διαφορετικών» κοινοτήτων – αφού σε ό,τι αφορά τον ελληνόφωνο χριστιανορθόδοξο πληθυσμό υπάρχει σημαντικός αριθμός μελετών που εμπλουτίζουν την τοπική ποικιλομορφία και τη συμβολή τους στον πολιτισμό. Το βιβλίο περιλαμβάνει τρεις μελέτες εβραϊκού ενδιαφέροντος: «Η παρουσία του εβραϊκού στοιχείου στη χριστιανική Δωδεκάνησο: καθημερινότητα, συμβίωση, συγκρούσεις» της Μαίρης Μαργαρώνη, «Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη – Οι Εβραίοι της Ρόδου: μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης» της Ρενέ Χίρσον και «Επανιδρύοντας την εβραϊκή κοινότητα στη Ρόδο», του Πιέρ Σιντές.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΖΑΦΕΙΡΗΣ

Η Θεσσαλονίκη των Εβραίων

Ιστορία, Κοινωνία, Μνημεία – Το Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης

(Εκδ. Επίκεντρο,
Θεσσαλονίκη 2016)

Η Θεσσαλονίκη των Εβραίων, του δημοσιογράφου και ιστοριοδίφης της Θεσσαλονίκης Χρίστου Ζαφείρη, είναι μια συνοπτική και εικονογραφημένη παρουσίαση της ιστορικής πορείας και παρουσίας του Εβραϊσμού της Θεσ-

σαλονίκης. Είναι μια περιδιάβαση στους ιστορικούς σταθμούς των Εβραίων της πόλης και τη σεφαραδική παράδοση, στα εβραϊκά δρώμενα, τη γλώσσα και τη μουσική, στις μεγάλες προσωπικότητες, τις κοινωνικές και οικονομικές υποδομές, τις παραδοσιακές ενδυμασίες και γεύσεις, στις συναγωγές, τα σχολεία και τα σπίτια τους. Το βιβλίο αυτό αποτελεί έναν ιστορικό και περιηγητικό οδηγό, με πλούσιο φωτογραφικό υλικό και χάρτες, που μας ξεναγεί στο Εβραϊκό Μουσείο της πόλης και στους τόπους της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής των Θεσσαλονικιών Εβραίων, αλλά και στους χώρους της μνήμης και του μαρτυρίου τους. Ένας επίμονος «ξεναγός» που αρνείται τη Λήθη, συνοδοιπορεί με τη Συγκίνηση και τιμά τη Συλλογική Μνήμη.

ΛΕΩΝ ΚΟΕΝ

Από την Ελλάδα στο Μπίρκεναου – Η εξέγερση των εργατών στα κρεματόρια

(εκδ. Κριανναυγή 2017,
Εισαγωγή Ζαν Κοέν,
μτφρ. Γαρυφαλλιά Μίχα)

Τον Απρίλιο του 1944, ο Ελληνοεβραίος Λεών Κοέν πέρασε την πύλη του Άουσβιτς. Κατά την παρα-

μονή του στο στρατόπεδο, εξαναγκάστηκε να ενταχθεί στο δυναμικό της ειδικής μονάδας εργασίας Ζόντερκομάντο που ήταν υπεύθυνη για την απομάκρυνση των σορών από τους θαλάμους αερίων και για την καύση τους στα κρεματόρια.

Με ένα συνειδητά απλό αφηγηματικό ύφος, που συνδυάζει τον ωμό ρεαλισμό με ένα πικρό χιούμορ, ο συγγραφέας καταγράφει το οδοιπορικό του, που ξεκινάει με την επιστροφή του στη Θεσσαλονίκη αμέσως μετά το τέλος του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου και, μέσω της Αθήνας και του στρατοπέδου Χαϊδαρίου, καταλήγει στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς.

Η ιδιότητα του Λεών Κοέν ως μέλους του Ζόντερκομάντο καθιστά την αυτοβιογραφία του ένα συγκλονιστικό ντοκουμέντο, που μας γνωστοποιεί τις λεπτομέρειες της σκοτεινότερης σελίδας του εικοστού αιώνα, όπως τις έζησε ο ίδιος. Αποτελεί, επίσης, μια από τις ελάχιστες μαρτυρίες για την εξέγερση των κρατουμένων στα κρεματόρια.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου αποτελείται από τις χαμένες μέχρι πρόσφατα και ανέκδοτες μέχρι σήμερα σημειώσεις του συγγραφέα, ενώ το δεύτερο μισό είναι μετάφραση του εξαντλημένου αγγλικού πρωτότυπου. (From Greece to Birkenau: The Crematorium Workers' Uprising, εκδ. Salonika Jewry Research Center, Τελ Αβιβ 1996).

Τζιχαντισμός και Νεοναζισμός

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΚΑΘΕ ΣΤΑΓΟΝΑ ΑΙΜΑΤΟΣ που χύνεται σε μια τρομοκρατική επίθεση προσθέτει ψήφους στα ακροδεξιά μορφώματα, εκεί όπου στεγάζονται πολλοί Νεοναζί, και κάθε ψήφος στα νεοναζιστικά μορφώματα προσθέτει έναν ακόμα υποψήφιο βομβιστή αυτοκτονίας. Η ανοχή του προέδρου Τραμπ στους ρατσιστές του Charlottesville δεν είναι μια Αμερικανική υπόθεση, όπως και το 13,5% που κέρδισε το ξενοφοβικό AFD δεν είναι μια Γερμανική υπόθεση. Ούτε βέβαια το 26% που κέρδισε το ακροδεξιό FPÖ είναι μια Αυστριακή υπόθεση. Είναι εξελίξεις που επιχειρούν να επαναφέρουν τον εθνικισμό ως βασική παράμετρο της κοινωνικής και εξωτερικής πολιτικής απειλώντας την ειρήνη, τον πολιτισμό και κυρίως τον ανθρωπισμό της κοινωνίας των πολιτών.

Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, όπου κι αν αυτή κτυπά, πηγάζει κυρίως από τον κόσμο των συναισθημάτων των πολιτών μιας κοινωνίας. Η αντιμετώπιση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, της Ισλαμοφοβίας και του αντισημιτισμού πρέπει να οδηγείται από σχεδιασμό και ορθολογική σκέψη για την θωράκιση των αρχών της ελευθερίας, της ισονομίας και της ανεξιθρησκείας.

ΙΣΩΣ ΑΝΑΡΩΤΗΘΕΙ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ γιατί προβληματίζομαι τόσο πολύ για τους Μουσουλμάνους πολίτες στην Ευρώπη και στην Αμερική! Η απάντηση είναι απλή. Γιατί γνωρίζω με ακρίβεια τα δεινά που υπέστησαν οι

Εβραίοι και οι «διαφορετικοί» άνθρωποι από τον Ναζισμό και τις οδυνηρές επιπτώσεις του στην ανθρωπότητα. **Γιατί είναι σαφές επίσης ότι Ισλαμοφοβία και Αντισημιτισμός είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Και γιατί η τρομοκρατία μπορεί να ξεκινάει με επιθέσεις εναντίον του Ισραήλ αλλά γρήγορα εξαπλώνεται σε Δύση και Ανατολή.** Απλά κάποιιοι που υιοθετούν ως ιδεολογικό υπόβαθρο τα δύο μέτρα και δύο σταθμά, όταν τα θύματα της τρομοκρατίας είναι Ισραηλινοί πολίτες τότε αποφαινόνται ότι οι εκτελεστές δεν είναι παρά «μαχητές» ενώ όταν τα θύματα είναι Ευρωπαίοι πολίτες τότε πρόκειται για στυγνούς τρομοκράτες. Είναι το σημείο συνάντησης του ακροδεξιού αντισημιτισμού με τον «δήθεν αριστερό» αντισιωνισμό που κοινό στόχο έχουν τη δαιμονοποίηση των Εβραίων είτε ως μεμονωμένα άτομα είτε ως εθνική οντότητα στην ίδια τους την πατρίδα.

Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΘΕΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΑ, σαν να μην υπάρχει η ξενοφοβική ακροδεξιά και η ξενοφοβική ακροδεξιά πρέπει να αντιμετωπισθεί αποφασιστικά σαν να μην υπάρχει η τρομοκρατία. Με άλλα λόγια πρέπει να κοπεί ο ομφάλιος λώρος που συνδέει τον Τζιχαντισμό με τον Νεοναζισμό. (Huffington Post, 18.10.2017)

[Ο **Βίκτωρ Ισ. Ελιέζερ** είναι ανταποκριτής της Ισραηλινής εφημερίδας *Yedioth Ahronoth* στην Ελλάδα και Β' αντιπρόεδρος του Δ.Σ. του ΚΙΣΕ].

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Δαβίδ Σαλιτέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Έφη Εζρατί
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8
E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502
ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421
Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.
Διανέμεται Δωρεάν

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
Summary of Contents of Issue 248, vol. 40 • July- December 2017

- ✓ In this issue's editorial, under the title **“Jihadism and Neo-Nazism”**, Victor Isaac Eliezer, journalist, correspondent of Israeli newspapers to Greece and KIS second vice president, analyzes the multidimensional nature of the increase of the terrorist threat at international level in relation to the simultaneous expansion of jihadism and neo-Nazism around the world. The article is republished from the “Huffington Post” of October 18, 2017.
- ✓ From the book presentation of the volume of the proceedings of the International Conference **“Jewish Communities between East and West, 15th – 20th centuries. Economy, Society, Politics, Culture”** (Ioannina, May 21-23, 2015), organized by KIS at the Athens Jewish Cultural Centre, on March 3, 2017, we publish the speech of the event's key speaker Savvas Michail, entitled **Nolandsland**. Savvas Michail, physician, politician, and author of philosophical books, in his critical approach examines the historic course of the Jewish Diaspora through the essays published in the volume.
- ✓ The unique **archive of the Carabinieri** discovered in a room, closed for decades, in the Rhodes police department, includes important documents on the Jews of Rhodes covering the period from 1938 to 1948. The archive was brought to light by the Italian historian Marco Clementi who included part of it in the book he wrote together with the director of the State's Archives in the Dodecanese Eirini Toliou, entitled *“The last Jews of Rhodes – Racial laws and deportations in the Dodecanese, 1938 – 1948” (Gli ultimi Ebrei di Rodi – Leggi Razziali e Deportazioni nel Dodecaneso Italiano, 1938 – 1948, ed. Derive e Approdi, 2015)*.
- ✓ A number of key issues related to the needs of Greek Jewry in the immediate post-Shoah period, are examined in the study of Eleni Beze **“Leftist Jews and Zionists in post War Greece (1945 – 1951)”**. The paper examines main features of the public dialogue between leftist Greek Jews and Greek Zionists, as articulated in the columns of the Jewish Press from 1945 to the autumn of 1947.
- ✓ **“Farewell Letter from my Corfian mother”** is a tribute written by Bar Ilan University professor Shmuel Refael to his mother, Auschwitz survivor who settled in Israel after World War II. The author refers to his mother's last moments before passing away and her tormented yet vivid memories of pre-War Corfu and her relatives who perished during the Holocaust.
- ✓ An essay entitled **“Yossef Eligia: Ideology and politics”** by frm University lecturer Eleni Kourmantzi is published in this issue on the occasion of the circulation and presentation of the book and CD **“The pain of the whole world”**, which includes musical poetry by Yossef Eligia and Paul Celan.
- ✓ On the occasion of the event organized by the Central Board of Jewish Communities in Greece (KIS) in honour of **Moses Constantinis**, who served as the President of KIS from 1991 to 2010 and from 2015 to 2016, we publish an article on Constantinis' life, work and writings.
- ✓ On 2 November 1917 British Foreign Secretary Arthur Balfour delivered a letter to the British Jewish community leader Lord Lionel Rothschild. This British political gesture, known as the **Balfour Declaration**, paved the way for Israel's creation. On the occasion of the centenary of the Balfour Declaration, we publish Rabbi Jonathan Sacks' **“Reflections on Balfour 100”**. In this article Rabbi Sacks focuses on the lessons, and analyses the facts and the significance of **“a bold and history transforming act”**.
- ✓ Marking 40 years of circulation of KIS's magazine CHRONIKA (1977 – 2017), KIS organized a book presentation for the index of the contents of CHRONIKA, in a volume entitled **“THE SAURUS OF CHRONIKA – A thematic index”**, researched, written, edited and sponsored by Victor Venouziou. The event was held in Athens, at the Old Parliament's House, on November 13, 2017, and it was coordinated and presented by Benjamin Albalas, first vice president of KIS. The volume was presented by historian Eleni Beze, the author Victor Venouziou and Thrasylvoulos Papastratis, lawyer and author of books on the Greek Jewry, whose speech is also published in this issue.
- ✓ From the presentation event (Athens, Old Parliament's House, November 1st, 2017) of the book **“The Jews of Thessaloniki – Testimonies of non Thessalonians, 50 A.D. – 1912”**, by Giannis Megas and Tzeken Benmayor (ed. University Studio Press, 2017), we publish here the review of the contents of the book presented at the event by Anthony Molho, history professor emeritus at the European University Institute of Florence.
- ✓ The **Greek edition of Shulchan Aruch**, one of the most important, functional and high necessity books in Jewish bibliography, is a reality thanks to the long term effort of Rabbi Isaac Mizan. We publish a review of this new edition which is an asset to Greek bibliography and to the members of the Greek Jewish community as well, that are now provided with a practical guide to all the *hows* and *whys* of Jewish everyday life.
- ✓ The issue closes with **book reviews**.

Cover illustration: *Chronika – 40 years of circulation (1977–2017)*

